

BELEEFD GELOOF

ACHT SCHETSEN VAN GEREFORMEERDE THEOLOGEN

UIT DE 17e EEUW

- 1. Rudolphus Petri**
- 2. Jacobus Hollebekius**
- 3. Sixtus Brunsvelt**
- 4. Adrianus Bruynvisch**
- 5. Cornelis van Niel**
- 6. Gregorius Mees**
- 7. Florentius Costerus**
- 8. Joannes Vollenhove**

door
K. Exalto

Uitgeverij TON BOLLAND

Voorheen H. A. van Bottenburg B.V., Amsterdam 1974

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017

INHOUD

Inleiding

1. **Rudolphus Petri** en zijn 'Scherm en Schilt der Kinderen Gods' 1623.

Een dominee in het hart van Holland - Zijn levensloop - Petri's werken - Petri's strijd voor de waarheid - Een man van de rechte leer en de praktijk der godzaligheid - Gods voorzienigheid - De jager en zijn strikken - De schrik des nachts - De zeer verderfelijke pestilentie - De dienst der engelen - Een rondas en beukelaar - Mijn God op Wie ik vertrouw.

2. **Jacobus Hollebekius** en zijn 'Geestelycke Krijghsman' 1639.

De schrijver - De Opdracht - De aard van het boek - Het christenleven als een strijd - Onze geestelijke vijanden - De kapitein der boze geesten - De wapenrusting - De onderdelen daarvan - Het gebed.

3. **Sixtus Brunsvelt** en zijn 'leevendige Christen' 1665.

Het glas nog eens omgekeerd - Predikant in het Friese land - Een meer hemels leven - Niet kibbelen - De schaapkens op de Joure - Geen Zoutzee meer - Het leven der levenden - Flikkeringen van de Zon der Gerechtigheid - Gevoelige genade - Geen kerk van volmaakten - Kenmerken van geestelijk leven - Geestelijke plichten.

4. **Adrianus Bruynvisch** en zijn 'Heyl des Heeren' 1679.

Een uitzonderlijke dominee - Zijn levensloop - Vele zorgen en veel verdriet - Bruynvisch als exegeet - Bruynvisch als polemicus - Dwalingen der socianen - Dwalingen der Doopsgezinde'n - Andere dwalingen - Bruynvisch als praktisch theoloog - Het lichaam en het aardse leven - De dood en zijn verschrikking - Stervenstroost - Onze houding tegenover de dood - Weerzien der heiligen - Het aanschouwen van God.

5. **Cornelis van Niel** en zijn 'Welrieckende Balsem' 1683.

Enkele biografische gegevens - Een oud Indievaarder - Een vriend van de Engelse kroon - Van Niels bronnen - Titel en titelplaat - Het onvermijdelijke kruis - De schrik der goddelozen - De kastijding der vromen - Het medelijden - Het vertrouwen op God.

6. Gregorius Mees en zijn 'Gouden Keten der Saligheyt' 1685. Uitgegalmd door gans Nederland - Een leerling en vriend van Maresius - Predikant in de Stad van het Noorden - Een geslagen man - O, die Libertijnen - De lof der verkiezing - In de werkwinkel van de Heilige Geest - Schuldenboek en vrijbrief - Een paradijsvogel.

7. **Florentius Costerus** en zijn 'Geestelyke Mensch' 1687.

Een trouw predikant -- Zijn portret - Zijn levensloop - Costerus over vloek en zegen - Wonderen van de Allerhoogste - Costerus over Willem III - Costerus over de geschiedenis der kerk - Costerus over eigen land en kerk - Inklevende genade - Bekering tot God - De strijd tussen vlees en geest - Droeve en blijde dagen - Alles is uwe

8. **Joannes Vollenhove** en zijn 'Heerlykheit der Rechtvaardigen' 1706.

Een kerkdienst in de Hofstad - Een tweede kerkdienst in de Hofstad - Een derde kerkdienst in de Hofstad - Een roemvol predikant - De vriendenkring - Een Goddelijke heerlijkheid - Als licht op de middag - Een weg die recht is - De gruwel der goddelozen - Tot heil van anderen.

INLEIDING

De 17e eeuw heeft behalve geleerden en kunstenaars ook belangrijke theologen, predikanten en schrijvers van stichtelijke werken opgeleverd. Sommigen van hen zijn algemeen bekend, men denke aan Voetius, Hoornbeek, Witsius, Teellinck, Koelman en Lodensteijn. Er zijn er echter ook heel wat die op de achtergrond zijn geraakt, wier namen men slechts zelden hoort noemen en wier geschriften tot de meest zeldzame behoren.

Enkele van deze minder bekende 'praktizijns' - zoals zij in die tijd werden genoemd - worden in dit boek besproken. Van elk van hen wordt eerst een historische schets gegeven, voor zover de bronnen het toelaten; daarna volgt een weergave van de inhoud van vooral één bepaald geschrift dat door de behandelde persoon geschreven is.

Het doel dat ons in deze schetsen voor ogen staat is tweeledig.

In de eerste plaats de persoon van de schrijver, de tijd en de omstandigheden waarin hij leefde concreet te maken, met andere woorden de kennis van onze vaderlandse kerkgeschiedenis te verrijken; en in de tweede plaats de rijkdommen van geestelijke kennis en beleving uit een stuk van het verleden van het Gereformeerde protestantisme als uit het stof der vergetelheid op te delven en voor de generatie van nu vruchtbaar te maken.

Het is onze overtuiging dat er in het Gereformeerde protestantisme, ook in dat van de 17e eeuw, ja in die eeuw vooral, grote schatten te vinden zijn; natuurlijk in een vorm die niet meer de onze kan zijn, maar aan dat laatste is wat te doen. Zeker in een tijd van geestelijke armoede moeten zij opnieuw aan het licht worden gebracht.

Een bijzondere zorg van de stichtelijke schrijvers in die tijd is geweest dat het geloof niet alleen werd beleden maar ook beleefd. Een wáár geloof is een lévend geloof, een geloof dat beleefd wordt, innerlijk en uiterlijk. Alleen, in déze volgorde, want heel het uiterlijke leven is ten diepste gezien een uitleving en weerspiegeling van hetgeen er leeft binnen in het hart. Dat dit niet een uitsluitend naar-binnen-gekeerd-zijn behoeft te betekenen zal uit hetgeen in dit boek naar voren wordt gebracht zonder meer duidelijk zijn.

Het hoofdaccent blijft intussen liggen op de verborgen omgang met God, op wat men toen en ook nu nog de bevinding pleegt te noemen: het persoonlijk kennen van God, van Christus en het persoonlijk beleven van het heil dat Hij verworven heeft, door zijn Geest.

Met dit al staat dit boek, al is het historisch van opzet, en naar wij hopen ook stichtelijk, in de Bijbelse zin van het woord, midden in de actuele situatie van onze dagen.

**1. RUDOLPHUS PETRI (1585-1649),
de eerste Amsterdammer die predikant
werd in zijn vaderstad.**

'Scherm en Schilt der Kinderen Gods' 1623

Een dominee in het hart van Holland.

In de 17e eeuw was er in de Nederlanden maar één stad als Amsterdam. Was Holland het belangrijkste gewest in de Nederlanden, Amsterdam was het hart van Holland. In het politieke, in het economische maar ook in het kerkelijke leven van die tijd gaf Amsterdam de toon aan. In een tijdsbestek van enkele tientallen jaren maakte de stad een geweldige uitbreiding door, er kwamen steeds meer grachten en de muren werden steeds ruimer gezet. De schepen van de Amsterdamse reders voeren overal ter wereld, zij brachten welvaart en groei in het vaderland en niet voor het minst in Amsterdam zelf.¹

Waar het ons in dit verband echter het meest om gaat is hoe het kerkelijke leven in Amsterdam er uit gezien heeft. Sinds de Alteratie in 1578 was men er de Gereformeerde religie toegedaan.² Niet dat andere gezindten niet geduld werden maar de Gereformeerde Kerk was dé kerk van Amsterdam. Vooral 's zondags maar ook wel doordeweeks, althans op bid- en dank-dagen, zag men zowel burgemeesters en andere leden van de hoge overheid als hun onderdanen, zowel de grote reders en kooplui als de arbeidende bevolking zich begeven naar de diensten die in de verschillende hervormde kerken gehouden werden.

Daar hoorde men dan de preek van een Gereformeerd predikant, die uit de Schrift als het Goddelijke Woord de rechte leer verkondigde maar ook opriep tot de praktijk der godzaligheid en die dit laatste, al naargelang zijn geaardheid en geestelijke instelling, meer of minder uitvoerig en nauwgezet deed.

Het was voor de predikanten een hele eer beroepen te worden en te mogen staan en arbeiden in de gemeente van Amsterdam. Wie ook maar ergens vandaan een beroep kreeg naar Amsterdam ondervond dat als een onderscheiding. Maar zoals te verstaan valt gaf het als predikant te staan in Amsterdam ook bepaalde problemen. Het arbeidsterrein was groot, de

1. H. Klompmaker, *Handel in de gouden eeuw*, Bussum 1966.

2. R. B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, Deel I, Amsterdam 1965, Hoofdstuk II.

4

taken van de predikant waren dan ook veelomvattend. Er waren menigmaal goede maar soms toch ook wel spannende verhoudingen met de stedelijke regering. Men had er te maken met allerlei dissidente groepen. Niet alle invloed van het pausdom op de bevolking was met de Alteratie als met één handgebaar weggeveegd. Er slopen in de stad jezuieten rond.³

Er waren heel wat dopers binnen de stadsmuren.⁴ Er waren vooral in de hogere kringen nog al heel wat Libertijnen. Af en toe waren er blijken van socianisme. Naarmate de leden van de kerk welvarender werden, werden de zeden lossen. Het kerkvolk heette wel Gereformeerd maar was het nog lang niet in alle delen. En dan waren er ook nog de spanningen binnen de kerk zelf. Het optreden van Arminius, die hier zijn loopbaan in dienst van de kerk begon, riep al vroeg bedenkingen op.⁵ Na de Dordtse Synode was er de infiltratie van de Remonstranten. En weer wat later kreeg men de moeilijkheden tussen Voetianen en Coccejanen. En tenslotte, het Amsterdamse kerkvolk was nogal zelfbewust, het stelde aan haar predikanten niet geringe

eisen. Zij moesten welbespraakt zijn en ook geleerd zijn. Naarmate de 17e eeuw verder voortschreed en men veel van de oude eenvoud verloor werd deze eis van geleerdheid sterker. Minder geleerde predikanten mochten goed zijn voor het platteland of eventueel voor andere steden, de Amsterdamse moesten mannen zijn die blijk konden geven van veel kennis te bezitten. Konden zij op de preekstoel vertellen wat verschillende rabbijnen over de te behandelen tekst hadden geschreven, wat vanuit het hebreuws en vanuit het Grieks' en eventueel ook nog vanuit andere oude talen de ware zin der woorden was, en konden zij bovendien hun leerrede verluchten met de onder de ontwikkelden van die tijd zo hoog vereerde oude Griekse en Romeinse schrijvers, dan genoot het kerkvolk, althans een deel daarvan, uitermate, ook al verstond en begreep het lang niet alles ervan.

Nu zijn er echter steeds bepaalde predikanten geweest die aan deze

3. Zij hadden voorkeur voor de steden want daarin konden zij zich schuilhouden - zie L. J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw*, Amsterdam 1946, 60.

4. Volgens G. J. Vos Azn, *Voor den Spiegel der Historie, Amstels kerkelijk leven van de eerste zestig jaren der Vrijheid*, Amsterdam 1903, 94 waren er in die tijd in Amsterdam evenveel Doopsgezinde kerkgangers als Gereformeerde. De strijd die er tussen beide te Amsterdam gevoerd is is beschreven door F. Dijkema, *De Doopsgezinden te Amsterdam*, Amsterdam 1930, 21 vv. Al vóór de Alteratie bevonden zich te Amsterdam vele wederdopers; uit de strafprotocollen is dat aangetoond door G. Grosheide, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Anabaptisten in Amsterdam*, Hilversum 1938.

5. J. H. Maronier, *Jacobus Arminius*, Amsterdam 1905, 62 vv.

5

eis weinig of in het geheel niet tegemoet kwamen; en dat niet uit onvermogen maar uit beginsel. Zij kwamen voort uit wat men toen noemde de Voetiaanse school. Zij waren voor alles praktische predikers. Hun positie werd aan het einde van de eeuw in de hoofdstad steeds delicateser. Temeer omdat zij bepaald niet toegankelijk waren ten aanzien van de overheid, die maar wat graag enige zeggenschap had in de kerk. Zij stonden heel sterk op

het eigen recht van de kerk. De overheid had dan ook liever een predikant van andere richting, de nieuwe, de Coccejaanse. Sterker dan ooit stelde zij de eis dat een predikant 'moderaat' moest zijn, en dat betekende, in die verhoudingen, vooral toeschietelijk ten aanzien van de vermeende rechten van de overheid in de kerk.⁶ Wij zitten dan echter al in de laatste tientallen jaren van de 17e eeuw.

De man wiens naam boven dit stuk staat heeft aanmerkelijk eerder geleefd. Toen men nog veel dichter stond bij het begin van de reformatie in ons land; toen het calvinisme, ook in Amsterdam, zijn hoogtepunt beleefde, de jaren kort na de Dordtse Synode. Hij heeft dan ook behoord tot de oudste generaties van Gereformeerde predikanten in ons land. Vele jaren heeft hij met grote trouw in Amsterdam gewerkt.

Naast en samen met vele andere predikanten, van wie sommigen tot de toonaangevende calvinisten in ons land hebben behoord; wij denken aan Petrus Plancius⁷ en Jacobus Trigland,⁸ maar ook aan mannen als Johannes Cloppenburg, Jacobus Hollebekius en Petrus Wittewrongel.

Zijn Levensloop

Roelof Pieterszoon van Neideck, gewoonlijk Rudolphus Petri genoemd, werd op 25 juli 1584 te Amsterdam geboren.⁹ In zijn geboortestad groeide hij op en zal hij zijn eerste onderwijs hebben ontvangen.

Toen hij bijna 19 jaar was, in 1603, begaf hij zich naar Leiden, naar de hogeschool om

daar een theologische opleiding te ontvangen. Hij studeerde op kosten van de stad Amsterdam, wat met meerderen het geval is geweest. Dit legde op hem de verplichting om in zijn later leven wanneer er een beroep op

6. Over al deze dingen heeft zich op zijn sterfbed grote zorgen gemaakt de befaamde Voetiaanse predikant Laurentius Homma, die na ruim 19 jaar in Amsterdam te hebben gestaan in 1681 overleed, zie *De laatste Uren en Woorden van den Eerwaerden, godzaligen, zeergeleerden D. Laurentius Homma*, Amsterdam 1681, 11, 33, 70v, 74, 77v.

7. J. Keuning, *Petrus Plancius, Theoloog en Geograaf*, Amsterdam 1946; en W. Geesink, *Calvinisten in Holland*, Rotterdam 1887, 52-144.

8. H. W. ter Haar, *Jacobus Trigland*, 's Gravenhage 1891, 79-97.

9. G. J. Vos Azn, A.w. 104. Hier vindt men ook Petri's portret.

6

hem gedaan zou worden zijn gaven en krachten te stellen in dienst van zijn vaderstad. Te Leiden werd hij ingeschreven in het Staten-College, een soort van internaat onder leiding van een predikant die de naam van regent droeg. In die tijd was dat Johannes Cuchlinus, die tevoren in Amsterdam werkzaam was geweest; de jonge Rudolphus Petri zal hem dus al wel gekend hebben. Aan de theologische faculteit van de hogeschool te Leiden doceerden in die jaren de hoogleraren Gomarus en Arminius, wier namen in de vaderlandse kerkgeschiedenis begrippen zijn geworden. De jonge Petri moet al jong betrokken zijn geweest bij de controverse tussen deze beide hoogleraren."

Er kwam bij dat in 1607 het Staten-College een nieuwe regent kreeg, wegens het overlijden van Cuchlinus in 1606, genaamd Petrus Bertius, een fervente Remonstrant die gedaan heeft wat hij kon om het Staten-College te maken tot een kweekplaats van Remonstrantse predikanten.¹¹

In 1608 is Petri predikant geworden. Zijn eerste gemeente was Zaandam. Wel hadden de burgemeesters van Amsterdam toen al graag gezien dat hij in Amsterdam werd beroepen maar zij schijnen om welke reden dan ook er toch in berust te hebben dat hij naar Zaandam ging.

Ruim 3 jaar stond Petri te Zaandam toen de gemeente van Amsterdam die hem klaarblijkelijk niet vergeten was een beroep op hem uitbracht; het was in december 1611. De overkomst van Zaandam naar Amsterdam heeft niet zonder enige moeilijkheden plaatsgevonden; pas in maart 1612 is Petri alhier bevestigd. Om de een of andere reden heeft de bekende en in Amsterdam zeer gezaghebbende predikant Petrus Plancius zijn jonge collega niet vertrouwd, wat enige vertraging heeft opgeleverd.¹²

Het was net de tijd - eind 1611 - dat er op kerkelijk terrein in de Nederlanden zoveel beroering heerste. Het Arminianisme maakte zich met behulp van de hoge overheid gaandeweg sterker. Ondanks de herhaalde aandrang die door de Gereformeerde predikanten, als de onderliggende partij, op de overheid was uitgeoefend nu eindelijk toch weer eens een algemene synode te doen plaatsvinden om langs kerkelijke weg tot een oplossing van de bestaande geschillen te komen hadden de Staten- Generaal, onder leiding van Van Oldenbarnevelt, nog steeds geweigerd aan dit rechtmatig verzoek te voldoen. Arminius zelf was al gestorven, in 1610, maar zijn leerlingen bezetten allerwegen de predikantsplaatsen. Inzake de handhaving van de belijdenis der kerk en inzake het eigen recht van de kerk werd er een strijd gevoerd op leven en dood. In deze strijd is Petrus

10. L. Knappert in *NNBW V*, Leiden 1931 s.v.

11. P. J. Wijminga, Festus Hommius, Leiden 1899, 378. 12. G. J. Vos Azn, A.w. 103v.

7

Plancius waarlijk niet een der geringsten geweest. Er kon niet ergens in Holland een provinciale of particuliere synode worden gehouden of Plancius was allicht van de partij. Hij was een der actiefste en voornaamste contra-Remonstrantse predikanten, steeds in de bres voor het behoud van het calvinisme in ons vaderland. Geen wonder dat in deze precaire situatie Plancius weleens een keer heeft misgetast, wat al te ver ging. Hij kon weleens lont ruiken waar toch echt geen vijand in de buurt was. Met zulk een geval nu hebben wij te maken in zijn beoordeling van Rudolphus Petri.

Om welke reden het ook geweest moge zijn hij wantrouwde de rechtzinnigheid van deze jonge collega, met als gevolg dat hij zich tegen zijn beroep naar Amsterdam verklaarde. Het heeft Plancius echter niet mogen baten, men zal de zaak uitgezocht hebben en naar alle waarschijnlijkheid is toen het misverstand ook geheel uit de weg geruimd, in elk geval Petri werd toch beroepen, en wij horen niet dat er later nog ooit moeilijkheden zijn gerezen tussen hem en Plancius. Weldra stond hij geheel naast zijn veel oudere collega in de kerkelijke strijd.

Vanaf 1 maart 1612, toen hij zijn werk in Amsterdam begon, tot aan zijn dood toe, op 4 juni 1649, heeft Petri in Amsterdam gestaan. Hij stierf in het harnas, nog de zondag voor zijn sterfdag had hij gepreekt. Op bijna 63 jarige leeftijd verwisselde hij het tijdelijke met het eeuwige.

Petri's diensttijd te Amsterdam is voor zover wij weten tweemaal onderbroken geweest. In 1617 diende hij enige tijd de contra-Remonstrantse gemeente te 's Gravenhage die dank zij de steun van Maurits zich juist in die tijd wist te bevrijden uit het knellende juk dat de Remonstranten de Gereformeerden hadden opgelegd. Een jaar later treffen wij Petri te Utrecht aan. Maurits heeft dan zojuist daar de Wet verzet, d.w.z. de regenten die op de hand van Van Oldenbarnevelt waren afgezet en vervangen door andere. De Gereformeerden krijgen dan de Buurkerk en Petri is de predikant die op 7 augustus 1618 als eerste de openbare predicatie mag houden. Geweldig moet de toeloop geweest zijn uit Utrecht zelf en uit de omstreken. Er waren geen wagens en schuiten genoeg om de mensen naar deze dienst te vervoeren, en er waren in de stad geen herbergen genoeg om al die mensen onder te brengen.¹³ Een van zijn werken, te weten het eerste deel van zijn "Evangelische Arend" heeft Petri later, in 1637, opgedragen aan de burgemeesters en de leden van de vroedschap te Utrecht. Hij herinnert in deze Opdracht de overheid er aan dat hij bij wijze van lening een tijdlang de stad Utrecht en de gemeente aldaar heeft mogen dienen, in een tijd, zegt hij, toen uw gemeente trouwe leraars miste. Met dankbaarheid ziet hij dan op zijn werk in Utrecht terug; zij is, zegt hij, *niet ijdel geweest in de Heere*;

13. L Knappert, A.w. s.v.

8

er kwamen in Utrecht weer godvruchtige en trouwe arbeiders. Ook in Amsterdam zelf heeft Petri met betrekking tot de strijd met de Remonstranten zich laten horen. Hij stond nog maar een jaar in de gemeente, in 1613, toen hij op de biddag preekte tegen de in die tijd van de zijde van de Remonstranten opnieuw voorgestelde revisie van de belijdenisgeschriften. ¹⁴ In Amsterdam kán dat, want de stad was overwegend contra-Remonstrants. ¹⁵

Dit alles levert het bewijs dat Petri zich niet afzijdig heeft gehouden van de kerkelijke kwesties van zijn dagen. Als alle oude calvinistische predikanten was hij een kerkelijk denkend en kerkelijk handelend man. Tot tweemaal toe, in 1634 en in 1646, koos men

hem als praeses van de Noord-Hollandse synode. 16

Wat zijn gezinsomstandigheden betreft, hij was getrouwd en moet meerdere kinderen hebben gehad. Dat blijkt hieruit dat het laatste deel van zijn "Evangelische Arend", dat posthuum werd uitgegeven, verscheen uit naam van de kinderen en erfgenamen. De man die deze uitgave verzorgde was een jonge collega, Henricus Rulaeus, die in 1640 in Amsterdam was gekomen en een schoonzoon van Petri is geweest, gehuwd met zijn dochter Anna, en die daardoor met het gezin zeer vertrouwd was.¹⁷

Dit derde of laatste deel van de "Evangelische Arend," hetwelk een doorlopend commentaar bevat op het Evangelie van Johannes, eindigt bij Joh. 14:24, de tekst waar Petri het laatst over gepreikt heeft.

Kort daarop werd hij ernstig ziek en nog in diezelfde week overleed hij. Rulaeus is in zijn weergave van het overlijden van Petri zeer kort en sober, hij volstaat met te zeggen dat hij 'in den Heere ontslapen' is.

Het is Petri's eigen verzoek geweest dat ook nog het laatste deel van zijn boek, waar hij mee bezig was, zou worden uitgegeven. Rulaeus heeft zijn gestorven ambtgenoot vooral om twee redenen geroemd; in de eerste plaats om zijn onvermoeibare ijver en in de tweede plaats om zijn voorzichtigheid ofwel bescheidenheid. Ook uit zijn eigen werken, onder andere uit hetgeen hij daarin schrijft over de verhoudingen die er in de gemeente behoren te zijn tussen de predikanten als collega's, krijgen wij de indruk dat Petri een zachtvaardig en bescheiden man is geweest.¹⁸

14. G. J. Vos Azn, A.w. 163v.

15. R. B. Evenhuis, A.w. 216.

16. L. Knappert, A.w. s.v.

17. R. B. Evenhuis, A.w. 214; zie J. A. Cramer, De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius, Utrecht 1932, 327.

18. R. B. Evenhuis, A.w. 213 noemt hem zacht van aard; en G. J. Vos Azn, A.w. 104 noemt hem bescheiden. Vgl. Evangelische Arend 11,121 waar Petri zegt dat men niemands dienst mag versmaden. 9

En wat zijn ijver betreft, daarvan hebben wij de duidelijkste bewijzen in de vrij talrijke werken die hij heeft nagelaten. Een niet al te opvallend man is hij geweest, niet een Plancius en niet een Trigland, maar wel een ijverig en trouw dienaar van Jezus Christus en zijn gemeente.

Petri's werken

Petri heeft 10 werken nagelaten, meest lijvige boeken, een ervan bestaande uit drie delen; verscheidene ervan beleefden meer dan één druk, sommige zelfs vele drukken. Wij noemen ze hier, (enigszins verkort) in de volgorde waarin zij verschenen zijn:

1. Scherm en Schilt der Kinderen Gods, Amsterdam 1623;
2. Spieghel der Barmhertigkeyt Godts, Amsterdam 1624;
3. 't Lof onses Heeren Jesu Christ, Amsterdam 1624;
4. Enghe Poorte, Amsterdam 1626;
5. 't Lof der Kercke, Amsterdam 1629;
6. Korte Gulden Regelen eenes Heyligen Levens, Amsterdam 1632;
7. 't Lof des Woordt Godts, Amsterdam 1640;
8. De Tranen Christi, Amsterdam 1646;
9. 't Lof des Heyligen Geestes, Amsterdam 1646;
10. Den Evangelischen Arend, Amsterdam 1654. De eerste twee delen van Den Evangelischen Arend waren al eerder verschenen. Alleen van 't Lof der Kercke is

maar één druk verschenen.¹⁹

Van zijn Enghe Poorte verschenen er 9 drukken en van zijn Scherm en Schilt der Kinderen Gods zelfs 15 drukken. De boeken zijn stuk voor stuk ontstaan uit preken of meditaties. Van twee ervan is een bijzondere reden van ontstaan bekend, te weten van "De Tranen Christi" en van de "Enghe Poorte." Over elk van deze beide een paar opmerkingen.

Begin 1645 brandde de Nieuwe Kerk te Amsterdam af.²⁰ Naar aanleiding hiervan heeft toen Petri zijn "Tranen Christi" uitgegeven. Om een indruk te geven van de inhoud volgen hier een paar gedachten er uit. De 'ongeluckige Brant van de Nieuwe Kercke binnen dese Stadt', zo zegt Petri, is 'een groot Baken' en naar ik vrees 'een Voorbode van verdere onheyleylen', te weten wegens de zonden waaraan wij schuldig staan. Er is alle reden toe een ramp als deze te bewenen. Heeft niet de Heere Jezus over Jeruzalem geweend? Van een Stoicijnse onbewogenheid wil Petri niet weten. Er zijn er die 'de menschelicke natuere uytchudden' en de mensen tot 'stocken ende blocken' maken, maar dan kan er ook geen sprake zijn van 'berou ende leetwesen der herten'. Zeker, tranen kunnen 'onbetamelick ende verfoeyelick' zijn, n.l. wanneer zij onmatig zijn, maar 'over saken van gewichte, met mate te weenen, is so verre daer van, datse een eerlick Man

19. Door mij niet gezien.

20. Jan Wagenaar, Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, enz. Deel II Amsterdam 1756 (reprint 1972), 111.

10

soude onbetamelick zijn datse oock in verscheyden gevallen een heerlicke lof hebben'. Aldus heeft Petri de ramp die de gemeente van Amsterdam trof diep betreurd en anderen tot dit treuren opgewekt.

Het tweede boek waarvan ons de reden van het ontstaan bekend is, is zijn "Enghe Poorte." In 1616 was door de bekende Remonstrantse predikant Eduard Poppius, die van 1599 tot 1607 te Amstelveen had gestaan en sindsdien predikant te Gouda was, aan de Staten van Holland en Westfriesland én aan de stedelijke overheid van Amsterdam een boek opgedragen dat tot titel had 'De enge Poorte Ofte Predicatie over eenige voortreffelijke Texten der H. Schrifture: Gepredickt, ende der eere Gods ende onses Heeren Iesu Christi, mitsgaders tot bevordering van aller Christenen ware Godsaligheyt en eeuwige saligheyt'.²¹ Poppius had het in dit werk laten voorkomen alsof de praktijk der godzaligheid door niemand werd voorgestaan en beoefend dan door de Remonstranten. Er school in deze preken een felle kritiek op de prediking der Gereformeerden van die dagen.

Deze hebben dat niet onder zich gelaten. Niemand minder dan Jacobus Trigland heeft Poppius van replek gediend; hij deed dat echter pas in 1631 in zijn boek 'De Kracht der Gotsaligheyt'. Aan Petri komt de eer toe hem hierin 5 jaar voor te zijn geweest.²² Niet voor niets gaf hij zijn boek dezelfde titel, de "Enghe Poorte". Niet alleen de Remonstranten, zo wil hij zeggen, weten dat de weg tot het leven nauw is, integendeel; door niets wordt de praktijk der godzaligheid meer gediend dan door de ware Gereformeerde leer.

Toch heeft Petri Poppius bestreden op een geheel eigen wijze, anders dan Trigland gedaan heeft, lang niet zo openlijk en zo persoonlijk. Heeft Trigland reeds in de ondertitel van zijn boek openlijk de naam van zijn tegenstander genoemd, Petri heeft de naam van Poppius nergens genoemd. Het enige wat hij in de Opdracht van zijn boek zegt (die eveneens gericht is aan de stadsregering van Amsterdam), is het

volgende: 'Inden jare 1616 of daer ontrent, is uwe EE. en AA. een Boeck onder desen Tytel van Enge Poorte gedecideert ende toegeschreven: welckers wederlegginge ick niet voor en neme. Dan alleen thoone, hoe dat op de gronden der Leere, die de ware Gereformeerde kerke met Gods Woordt stelt, gebouwt wort een enge Poorte, een naeuwe wech ten eeuwigen leven: ende datse leerende een loutere, volkomene, onverdiende, geheele genade Godts in 't stuck der saligheyt, immer soo seer ende veel meer aendringht op de Godsaligheyt des levens, nauwer stelt den wegh ten eeuwigen leven, dan hare beschuldigers'.

21. G. Brandt, *Historie der Reformatie*, Deel II, Amsterdam 1674, 450; en Jacobus Regenboogen, *Historie der Remonstranten*, Deel I, Amsterdam 1774, 158.

22. Poppius is ook bestreden door Gisbertus Voetius, *Proeve van de kraght der godsaligheyt*, Utrecht 1656 41, 138, 268, 279. 11

In een van zij latere werken, hei derde deel van zijn Evangelische Arend heeft Petri tot driemaal toe gezinspeeld op zijn Enghe Poorte maar ook dan noemt hij nergens de naam van Poppius, hij spreekt enkel over 'de Autheur van de Remonstrantsche Enge poorte' waar hij dan zijn eigen "Enghe Poorte" tegenover heeft gesteld.²³

Wat Petri ertoe bewogen mag hebben de naam van zijn tegenstander nergens te noemen kunnen wij slechts gissen. Het is niet onmogelijk dat eer zekere pieteit tegenover de inmiddels overleden collega (Poppius was in 1624 overleden) hem ervan heeft weerhouden, maar waarschijnlijke) achten wij dat hij, geheel overeenkomstig de aard van zijn werken, die vooral onderwijzend en stichtelijk bedoelden te zijn, het niet raadzaam heeft gevonden aan zijn polemiëk een al te persoonlijke spits te geven. Hoe dit ook zij, het heeft Petri er niet van weerhouden om niet alleen in werk maar ook in zijn andere werken het Remonstrantisme als zodanig herhaaldelijk te bestrijden. Het zijn trouwens niet enkel de Remonstranter tegen wie hij zich gekeerd heeft; ook de papisten, ook de Lutherse, ook de wederdopers, ook de geestdrijvers.

Petri's strijd voor de waarheid

Hoe bijbels, stichtelijk en praktisch²⁴ de werken van Petri ook zijn er komt heel wat polemiëk in voor. Petri heeft daar zijn motieven voor gehad, wij zullen daar verderop nog wat meer over horen. Wat hij in dit opzicht biedt zijn niet zozeer lange uiteenzettingen of uitvoerige weerleggingen van de standpunten die door hem worden afgewezen als wel korte opmerkingen waarin hij een bepaalde lering of praktijk als ketters verkeerd laakt.

Uit het vele materiaal willen wij slechts enkele karakteristieke punten naar voren brengen. Achtereenvolgens laten wij de revue passeren zijn kritiek op de papisten, die op de Lutheranen, die op de Remonstranten, die op de Doopsgezinden en die op de geestdrijvers. Daarna staan wij stil bij wat Petri in dit alles ten diepste bewogen heeft. De papisten hebben Petri wellicht het meest hoog gezeten; in en geval hen heeft hij het meest bestreden. Geen wonder is dat als men in aanmerking neemt dat toen hij geboren werd het nog maar enkele jaren geleden was dat zijn geboortestad was omgegaan van Spaans naar Staats en daarmee van Rooms naar Gereformeerd. Bijna heel Petri's leven valt binnen het bestek van de 80 jarige oorlog, waarin het niet enkel om de vrijheid maar wel degelijk ook om de religie ging.

23. *Evangelische Arend III* (Amsterdam 1650), 124, 202, 223.

24. Gisbertus Voetius, A.w. heeft Petri gerekend tot de 'practijcscribenten' (631 ofwel 'practizijnen' (192).

Met het al of niet bestaan van de Republiek stond of viel de Gereformeerde religie in ons land. De polemiek die de Gereformeerde predikanten, ook op de kansel, gevoerd hebben met het pausdom is dan ook bepaald geen modeverschijnsel geweest maar een hoogst aktuele en daarmee zinnige aangelegenheid.²⁵

Men vergeet niet hoe hachelijk de situatie bij tijden was. In de "Opdracht" van zijn "Enghe Poorte" aan de Raden van Amsterdam herinnert Petri er aan hoe allerlei onheilstijdingen in de stad gedurende de laatste tijd de ronde hebben gedaan. Kerken zijn in beslag genomen; de paapse bijgelovigheid, afgoderijen en valse leringen zijn opnieuw ingevoerd. De vijand heeft zich weer op de Veluwe vertoond al is gelukkig het onheil van die kant afgewend; maar Breda is in hun handen gevallen.²⁶

Gaan wij na op welke punten Petri de Kerk van Rome bestreden heeft dan is er teveel om het allemaal op te sommen, maar om toch iets te noemen, het waren de machtsaanspraken van het pausdom, het was de geestelijke tyrannie van het pausdom,²⁷ het was de Roomse leer van de verdienstelijkheid der goede werken,²⁸ van de wilsvrijheid,²⁹ van de sacramenten, met name van de transsubstantiatie,³⁰ van het vagevuur.³¹

Een punt waar Petri meermalen extra nadruk op legt is dat volgens de leer van de kerk van Rome geen mens zeker kan zijn van zijn heil dan alleen door een bijzondere openbaring; Petri stelt daar dan de reformatorische leer van de zekerheid des geloofs als bijzonder troostvol tegenover.³²

25. Vgl. G. J. Vos Azn, A.w. 53.

26. J. C. H. Pater, De tachtigjarige oorlog, Geschiedenis van Nederland IV, Amsterdam 1936, 239.

27. Scherm en Schilt (Amsterdam 16396) 98; Lof Jesu Christi (Amsterdam 16566) 472; Gulden Regelen (Amsterdam 16465) 185, 312; Lof des H. Geestes (Amsterdam 16613) 155; Evangelische Arend 111,90.

28. Scherm en Schilt 51; Spieghel (Amsterdam 16328) 48; Enge Poorte (Amsterdam 16659) 20,148; Gulden Regelen 46, 262, 301; Evangelische Arend I (Amsterdam 1639) 300, 319.

29. Enge Poorte 161; Lof des H. Geestes 83; Evangelische Arend II (Amsterdam 1645) 359; 111,34.

30. Gulden Regelen 280, 335; Lof des H. Geestes 319, 355; Evangelische Arend 1,300. II, 10, 130, 225, 248, 257.

31. Spieghel 15, 41; Enge Poorte 307; Gulden Regelen 129; Evangelische Arend III 33, 35, 122, 300.

32. Scherm en Schilt 35, 36; Enge Poorte 74, 164; Gulden Regelen 50; Ev. Arend II 122, 162; III 204. 13

Hij laakt in het Pausdom vervolgens de Maria- en heiligen-verering, de aanbidding van heiligen, de relikwieën-verering, de aflaten, de bedevaarten, het gedwongen coelibaat, de onzedelijke levenswijze van vele pausen, de dwaasheden van de monniken.³³ De kerk van Rome is hem een ketterse kerk, een moeder der afgoderij, vol eigenwillige godsdienst; een superstitieuze, een hypocritische kerk, de hoer van Babel; een fundamenteel dwalende, tyrannieke, antichristelijke kerk.³⁴ De paus noemt hij herhaaldelijk de antichrist."

Ergens spreekt hij van een oosterse en een westerse antichrist; de Turk is de oosterse, de Paus is de westerse.³⁶ Met dankbaarheid gewaagt hij van de verlossing uit de paapse tyrannie. Laten wij toch God danken, roept hij uit, dat Hij ons verlost heeft van het 'antichristliche jock'.³⁷ In zijn 't Lof van de Heylige Geest schetst hij de Reformatie als een werk van de Geest, een nieuw Pinkstergebeuren.³⁸ De schuld van

de verdeeldheid werpt hij op Rome; niet de waarheid scheurt de kerk maar de ketterij en het niet dulden van de waarheid.³⁹ De reformatoren zijn ten dele door een gewone en ten dele door een buitengewone roeping van Godswege geroepen geweest tot het werk dat zij gedaan hebben.⁴⁰ Het is God geweest die hun geest verwekte tegen de afgoderij en de valse leer van het pausdom.⁴¹ Ook vóór hun optreden was er de kerk, maar zij zuchtte onder het pausdom.

Onder onze voorouders, zegt hij, zijn er velen geweest die wel onder het pausdom leefden maar toch niet van het pausdom waren; zij zijn te vergelijken met de 7000 in de dagen van koning Achab; velen van hen heeft de Heere behouden door een eenvoudig geloof in de Heere Jezus Christus; al was het pas op hun sterfbed maar zij zullen zich van het pausdom hebben afgekeerd. God heeft veel in hen geduld en voorbijgezien, want zij leefden in een tijd van onwetendheid.⁴²

Ook op de Lutherse heeft Petri zijn kritiek gehad.⁴³ Soms noemt hij ze in één adem met de papisten en dan weer in één adem met de Remonstranten.⁴⁴ Opmerkelijk is dat hij vrijwel steeds spreekt over de

33. Scherm en Schilt 9; Lof Jesu Christi 2; Enge Poorte 251, 428; Regelen 61, 81, 85, 180, 207, 301, 334; Lof van het Woord Gods (Amsterdam 1640) 42; Lof des H. Geestes 60, 135, 179; Ev. Arend I 300, 409, 414; II 67, 86, 307; III 44, 55, 144.

34. Scherm 98; Regelen 146; Ev. Arend I 356, 393, 395; II 17, 101, 147, 437, 439, 480; III 108, 235.

35. Lof Jesu Christi 350; Regelen 88, 146, 312; Ev. Arend I 393, II 437.

36. Regelera 119

37. Lof Woord Gods 71; Regelen 316.

38. Lof des H. Geestes 98

39. Regelen 233; Ev. Arend II 311, 507.

40. Ev. Arend I 79.

41. Ev. Arend I 79.

42. Ev. Arend II 97, 375.

43. Vlg. G. J. Vos Azn. A.w. 91v. gedroegen de Lutherse te Amsterdam zich zeer intolerant ten aanzien van de Gereformeerden; hun leer noemden zij een valse.

44. Volgens J. Loosjes, Geschiedenis der Lutherse Kerk in de Nederlanden. 's Gravenhage 1921, 123vv was er overeenstemming van gevoelens tussen Lutheranen en remonstranten en bestond er tussen beide groepen ook enig contact.

Uitvoeriger hierover J. Loosjes, Lutherse en Remonstranten in den tijd van de Dordtsche Synode, 's Gravenhage 1926.

14

'zogenaamde' Lutherse. Is er ergens een reserve bij hem geweest ten aanzien van de persoon van Luther zelf? Het is niet onmogelijk.⁴⁵ Misschien heeft hij er ook besef van gehad dat niet alle Lutherse over één kam te scheren waren.⁴⁶

Hoe dit ook zij, de punten waarop hij de Lutherse bestreden heeft zijn dat zij de genade algemeen maken, niet willen weten van een dubbele praedestinatatie,⁴⁷ dat zij aan de menselijke natuur van Christus Goddelijke eigenschappen toekennen en daardoor die menselijke natuur verafgoden,⁴⁸ dat zij spreken van een lichamenlijk eten en drinken van Christus in het Avondmaal;⁴⁹ dat zij het lichaam van Christus alomtegenwoordigheid toekennen - in dat verband noemt hij hen ubiquitisten;⁵⁰ en dat zij de Geest in het Woord laten opgaan.⁵¹

Ergens noemt hij de Lutherse Reformatie een hálve Reformatie, o.a. omdat de Lutherse de beelden in de kerken behouden hebben.⁵²

Petri's verwijten aan het adres van de Remonstranten komen voor een deel op

hetzelfde neer. Ook bij hen is de genade algemeen;⁵³ ook bij hen een verwerping van een verkiezing én verwerping van eeuwigheid;⁵⁴ ook bij hen een afval van heiligen.⁵⁵ De grondfout van de Remonstranten ziet Petri in hun te hoge waardering van de krachten van de natuurlijke mens. Hun ontbreekt het besef van een totale verlorenheid van de zondaar voor God, die gans machteloos is en alleen door Gods genade gered kan worden.⁵⁶ Zij laten de genade ophouden bij de verlichting van het verstand, maar er zullen nieuwe hoedanigheden aan de menselijke wil geschonken moeten worden, de mens zal een innerlijke verandering en

45. Luther zelf werd door de Gereformeerden hoog gewaardeerd; een voorbeeld daarvan biedt Hermannus Witsius, *Practijcke des Christendoms*, Utrecht 1706, 56, 188 die hem een en andermaal een 'man Gods' noemt

46. Soms maakt hij onderscheid tussen Luthers en ubiquitisten; over het algemeen sprak men onder de Gereformeerden van martinisten en ubiquitisten, zie J. Loosjes, *Geschiedenis* enz 117, 119.

47. Lof des H. Geestes 193; Ev. Arend I 354; II 54; III 208.

48. Lof des H. Geestes 220; Ev. Arend I 167, 374; II 18; III 179, 180, 277.

49. Ev. Arend II 39, 127, 250, 265; III 124.

50. Ev. Arend I 374; II 153, 211, 228.

51. Lof van het Woord Gods 282.

52. Ev. Arend II 20.

53. Ev. Arend I 354; II 208.

54. Scherm 112; Enge Poorte 150; Ev. Arend II 54.

55. Scherm 113; Spieghel 45; Lof des H. Geestes 164; Ev. Arend II 516; III 34.

56. Scherm 83; Regelen 35, 182; Ev. Arend I 123, 137; II 359; III 34, 208. 15

omzetting moeten meemaken.⁵⁷ Het evangelie is bij hen enkel aanbod, het wordt de mens aangeraden het aan te nemen, er zal echter meer gebeuren moeten, God zelf zal het geloof moeten schenken.⁵⁸ Er is bij de Remonstranten wel een spreken over de praktijk der godzaligheid maar die wordt door hen losgemaakt van het rechte geloof. Tegenover een al te eenzijdig nadruk leggen op de praktijk en de goede werken kan Petri die overigens niet anders gewild heeft dan de praktijk der godzaligheid te dienen, uitroepen: 'Tot de wandeling in den wegh der saligheydt en is niet genoegh de practijcke der Godsaligheyt ende de oeffeninge van alle goede wercken; maar eerst ende al voren het geloove aan Godt ende sijn Woordt: ronder het welke is onmogelick Godt te behagen'.⁵⁹

Ook de Doopsgezinden zijn door Petri niet gespaard.

Gewoonlijk noemt hij hen allen kortweg 'wederdopers', een enkele keer mennonieten. Toch heeft hij wel geweten dat er onder hen verschillende groepen waren, want soms spreekt hij enkel over de Vlaamse wederdopers. Ook bij hen treft hij aan, evenals bij de Remonstranten, een algemeen maken van de genade, een afval van de heiligen, een vertrouwen op de vrijheid van de menselijke wil, een accentuering van de heiligmaking ten koste van de rechtvaardigmaking.⁶⁰ Maar verder keurt hij in hen ook af hun visie op de overheid en op de eed,⁶¹ hun huwelijksmijding⁶² en hun houding tegenover de politieke verantwoordelijkheid van de christen,⁶³ hun leer van een zieleslaap,⁶⁴ hun pacifisme,⁶⁵ hun onderwaardering van de betekenis van het Oude Testament,⁶⁶ hun rigorisme waardoor zij overheden en magistraten van het heil uitsluiten⁶⁷ en beweren dat geen enkele bekering op het sterfbed ooit een ware kan zijn,⁶⁸ hun perfectionisme, waardoor zij het voor mogelijk houden dat een christen hier op aarde volmaakt kan worden;⁶⁹ hun anti-wetenschappelijke houding, waardoor zij prijs stellen

57. Enge Poorte 55; Lof des H. Geestes 172; Ev. Arend I 102, 143; II 240; III 213.
 58. Regelen 35, 42, 59; Lof des H. Geestes 169.
 59. Ev. Arend III 205.
 60. Ev. Arend II 359; III 195, 277.
 61. Ev. Arend II 525.
 62. Regelen 128.
 63. Lof des H. Geestes 71.
 64. Regelen 354; Ev. Arend III 300.
 65. Lof des H. Geestes 72.
 66. of van het Woord Gods 20, 79, 429; Ev. Arend II 183.
 67. Ev. Arend I 129.
 68. Spieghel 29.
 69. Ev. Arend III 195, 277.
 16

op niet academisch-gevormde leraren;⁷⁰ en vooral ook hun christologie (leer aangaande Christus), waarin tekort gedaan wordt aan de ware menselijkheid van Christus,⁷¹ terwijl hij bij de Vlaamse wederdopers bovendien een afwijking van de triniteitsleer constateert, de Heilige Geest zou volgens hen niet van hetzelfde Wezen zijn als de Vader en de Zoon.⁷²

Tenslotte noemen wij nog de geestdrijvers en de met hen door Petri vaak in één adem genoemde libertijnen of vrijgeesten. Beide groepen zijn slechts ten dele dezelfde opvattingen toegedaan geweest.

Soms maakt Petri nadere onderscheidingen en spreekt hij b.v. van de Schwenckfeldianen, dus volgelingen van Caspar Schwenckfeld,⁷³ terwijl door hem ook een enkele keer de naam van Sebastiaan Franck wordt genoemd.⁷⁴

Om te beginnen bij de libertijnen, in hen vraakt hij hun religieuze neutraliteit. Zij schikken zich naar de omstandigheden, kunnen het in alle kerken uithouden, doordat zij de religie houden voor enkel en alleen een zaak van het hart; op de uiterlijke godsdienst komt het voor hen niet aan;⁷⁵ in de kerk ziet men ze maar weinig, soms niet meer dan een of twee keer per jaar; hun leven is los en gemakkelijk;⁷⁶ Petri noemt ze simulateurs, veinzers.⁷⁷

Zijn kritiek op de geestdrijvers is niet minder scherp. Hoofdzaak daarin is dat zij het geschreven Woord en de prediking verachten, menen de Heilige Schrift niet nodig te hebben⁷⁸ en bij invallen, dromen, ingebeelde openbaringen, visioenen en hemelse inspraken leven.⁷⁹ De Heilige Schrift noemen zij een dode letter, een boek slechts voor beginnelingen, een a.b.c.-boek, waar zij zelf aan ontgroeid zijn; zij beroepen zich almaar op de Geest.⁸⁰ Maar buiten het Woord is de Geest een verleidende geest.⁸¹ Ook neemt Petri het hen kwalijk dat zij de Schrift zo sterk verallegoriseren; zij maken daarmee de Schrift, zegt hij, tot een wassen neus.⁸² Deze kritiek van Petri op de geestdrijvers is te meer opmerkelijk als men in aanmerking neemt dat hij

70. Ev. Arend I 431.

71. Scherm 112; Ev. Arend II 41, 248; III 277.

72. Lof des H. Geestes 6, 199; Ev. Arend II 518; III 35, 180.

73. Regelen 158, 173; Lof Woord Gods 35. De Schwenckfeldianen vormden eigen conventikels, zie Karl Ecke, Kaspar Schenckfeld, Giltersloh 1952, 96 ff.

74. Regelen 173. Zie over hem J. Lindeboom, Een Franc-tireur der Reformatie, Sebastiaan Franck, Arnhem 1952.

75. Enge Poorte 447; Regelen 75; Ev. Arend II 35.

76. Regelen 15; Lof Woord Gods 36; Ev. Arend I 353.
 77. Ev. Arend II 35; Regelen 99.
 78. Regelen 173; Lof Woord Gods 36, 384; Ev. Arend II 183, 241.
 79. Regelen 158; Lof Woord Gods 157, 165, 179.
 80. Regelen 64; Lof Woord Gods 36, 281, 348; Ev. Arend II 183.
 81. Lof H. Geest 165.
 82. Lof Woord Gods 391 vv. 17

een sterk vanuit de Geest denkend theoloog en predikant is geweest. Niet aan John Owen komt de eer toe een eerste Gereformeerde pneumatologie (leer aangaande de Heilige Geest) te hebben geschreven, hoewel Owen dat wel heeft gemeend,⁸³ maar aan de vele jaren eerder levende Rudolphus Petri. In zijn *'t Lof des Heyligen Geestes* vindt men een wel eenvoudige maar niettemin doorwrochte uiteenzetting van wat door heel de Schrift heen over de Geest en Zijn werk, met name Zijn werk in de harten van zondaren te vinden is.

Een man van de rechte leer en van de praktijk der godzaligheid

De vraag is al door ons gesteld wat toch wel de diepste motieven bij Petri mogen geweest zijn die hem bewogen hebben tot zijn polemieken. Was het enkel vechtlust die hem daartoe dreef?

In geen geval, wij hebben reeds gehoord dat hij een zachtmoedig en vredelievend man was. Was het omdat hij aan het intellect, het denken en daarmee ook aan de leer een waarde toekende die hem al het andere deed vergeten? Ook dat kan niet het geval geweest zijn. Leer en praktijk lagen in heel zijn persoon, en in heel zijn werk, ook in wat hij aan werken heeft nagelaten ineengeweven. Zelfs zou men kunnen zeggen dat hij juist omwille van de praktijk, laten wij liever zeggen de praktijk der godzaligheid, zo krachtig is opgekomen voor het handhaven van de rechte leer. In dwalingen en nog meer in ketterijen heeft hij een uitermate groot gevaar gezien, voor ieder christen persoonlijk, maar ook voor de kerk en zelfs voor hele landen en volken. Er is niets gevaarlijker, zegt hij ergens, dan ruimte geven aan de valse leer.⁸⁴

Dwalingen en ketterijen mag men niet door de vingers zien, voor onschuldig houden, want zij zijn zonder meer zonden, zij zijn strafwaardig voor God." In religie verschillen zal men niet toegankelijk mogen zijn." Men mag niet de waarheid verkopen terwille van de eenheid of om de gunst van mensen.⁸⁷

Bij dwalingen en ketterijen ligt de oorzaak van alle verdeeldheid die er ⁸⁸ is. Er is geen valse leer of zij vindt ingang, te weten bij mensen die wat nieuws willen; en vooral omdat zij een wijde poort predikt.⁸⁹ Ketteren en valse leraars vormen altijd partijen, secten.

83. John Owen, Works, London 1966 (reprint editie W. J. Goold 1850-1853), III 7.

84. Spiegel 78; Regelen 250; Ev. Arend I 317.

85. Spiegel 77; Regelen 197, 250.

86. Regelen 244, 250.

87. Regelen 156.

88. Ev. Arend II 488.

89. Enge Poorte 185; Ev. Arend II 476.

En secten zijn te vergelijken bij adders, bij vergif, bij onkruid; zij verderven al wat goed is." Het kenmerk van iemand die afwijkt van de rechte leer is dat hij een zoeker is van eigen eer. Altijd ligt de oorzaak van de ketterij in eigenwijsheid, hovaardij, twistziekte. Ketteren willen iets bijzonders zijn.⁹¹ Het wezen van de ketterij is het

verheffen van de mens, de mens wordt groot gemaakt. Het wezen van de rechte leer daarentegen is het verheffen en grootmaken van de ere Gods.⁹²

Petri keurt het af in sommigen van zijn collega's dat zij wel de waarheid willen preken maar niet ertoe te bewegen zijn ketterijen en secten te weerleggen.⁹³ Of dan soms de christelijke religie alleen maar bestaat in het kennen van de waarheid? Beslist niet. Bevinding van de waarheid is nodig, zegt hij⁹⁴ Het is leer én leven, geloof én godzaligheid. Men kan de ware leer aanhangen en tegelijk een ruim en breed leven leiden, dat deugt ook niet.⁹⁵ Zelfs zal men niet kunnen volstaan met een gedaante van godzaligheid, waar het op aankomt is dat wij het 'merch der Godsaligheyt' bezitten.⁹⁶ Zo heeft Petri dus beide willen verbinden, de orthodoxie en de orthopraxie. Hij was niet rechtzinnig enkel en alleen omdat hij rechtzinnig wou zijn, maar hij was het uit gehoorzaamheid, uit ootmoed, uit overtuiging, uit kracht van zijn godzaligheid. In de ketterij zag hij niets dan hoogmoed, zelfverheffing, een zich grootmaken van de waanwijze mens, een openzetten van de deur voor een los en ruim leven. Petri's inzet in zijn strijd voor de rechte leer was de godzaligheid, het ware christelijke leven. Niet alleen bij hem maar ook bij velen van zijn collega's in die tijd is dat geweest het diepste en eigenlijke motief van hun orthodoxie.

Gods voorzienigheid

Nu zijn we dan toegekomen aan Petri's "Scherm en Schilt." Het boek bevat zoals de ondertitel zegt 'Geestelijke Meditatie over den Een-ende-t'negentighsten Psalm'. Deze Psalm behelst zoals algemeen bekend is een loflied op Gods bewaring in tijden van gevaar en daarmee een loflied op Gods voorzienigheid. Petri noemt de leer van Gods voorzienigheid een belangrijk stuk van de Heilige Schrift. Alles zou als 'een Bouwvalligh huys' ineensstorten als de Heere het niet in stand hield. Gods voorzienigheid gaat over alle dingen. Zij gaat echter het meest over de

90. Regelen 233; Ev. Arend I 317; II 488.

91. Ev. Arend I 317; II 291.

92. Ev. Arend II 292.

93. Regelen 323; Lof Woord Gods 401.

94. Lof des H. Geestes 135; Ev. Arend III 301.

95. Regelen 251.

96. Enge Poorte 365, 371. 19

gelovigen. Deze vooral zijn in de handen Gods, Hij bewaart ze. In de eerste plaats voor het eeuwig verderf en voor 'geestelijke swarigheden' maar verder ook voor lichamelijke noden; tenminste voorzover Gods eer en onze zaligheid hiermee gediend zijn. Nergens in de Schrift wordt dit alles volgens Petri overvloediger beschreven dan in de Psalm die hij in dit boek behandelt.⁹⁷

Gaan wij na wat de schrijver met zijn boek bedoeld heeft, dan ontdekken wij dat hij het geenszins als in het tijdloze heeft geschreven.

In zijn "Voorrede" wordt het duidelijk gesitueerd. Hij gewaagt van een zware tijd, spreekt van oorlogsgeruchten, van duurte van levensmiddelen en van de pest. De christenheid, zegt hij, wordt heden zwaar geteisterd; er wordt veel bloed vergoten, steden en dorpen worden verwoest, huizen en hoven vernield. Mens noch vee, jong noch oud wordt gespaard. Talloze vrouwen worden weduwen en talloze kinderen worden wezen. Er lopen er velen rond vaderloos en moederloos, geldeloos en radeloos, hulpeloos en troosteloos, naakt en bloot, bedelend om een stuk brood. En al deze rampen treffen het meest de leden van de Gereformeerde kerken.⁹⁸

Bovendien, zegt hij, zijn er nog andere noden. De duivel is heden uitermate actief. Er

is veel roekeloosheid, zorgeloosheid, valse gerustheid en zekerheid. Er zijn tal van verleidende geesten uitgegaan en er zijn er velen die door hen worden vervoerd. Hoezeer hebben in zulk een tijd de gelovigen een woord van bemoediging en vertroosting nodig. Zij zullen hun troost vinden in het geloof in Gods voorzienigheid. Heeft de Heere niet meermalen getoond dat Hij een bewarend en beschermend God is?

Petri herinnert zijn lezers dan aan hetgeen kort tevoren, in 1623, had plaatsgevonden. De Heere deed de Spanjaard voor de muren van Bergen op Zoom afdeinzen, verloor deze stad uit haar benarde situatie.⁹⁹ En bovendien, nog onlangs toonde God zijn beschermende hand, immers Hij spaarde het leven van de Prins, van Maurits, toen een samenzwering tegen hem aan het licht kwam en aldus verrijdeld werd.¹⁰⁰ Vandaar dat Petri dit boek aan Maurits opgedragen heeft.

In die Opdracht houdt hij de Prins voor: Wonderlijk heeft de Heere u gespaard, *Hij was uw Scherm en Schild!* Hiermee is dan tevens de titel van het boek verklaard.

Zijn spreken over Gods voorzienigheid heeft Petri er als vanzelf toegebracht hoog op te geven van de deugden Gods. Hoe hoger Degene is onder wiens hoede en bescherming men mag staan des te veiliger mag men zich weten.

97. Scherm 2 vv.

98. J. C. H. de Pater, A.w. 232 v, 239.

99. J. C. H. de Pater, A.w. 233v.

100. J. C. H. de Pater, A.w. 238.

Welnu, de Heere is de Allerhoogste, de Almachtige, de Alwetende, de Algenoegzame. Niemand is met Hem te vergelijken, noch in de hemel noch op de aarde. De hemel is zijn troon. Hoe klein en nietig steekt alles in deze wereld af vergeleken bij deze hoge God. In zijn bescherming en bewaring ligt een vast fundament. God kan al wat Hij wil. Hij kan zelfs meer dan Hij wil, immers Hij zou, zoals Jezus zelf zegt, indien Hij wilde uit stenen Abraham kinderen kunnen verwekken.

Er is niets wat valt buiten de macht van God. Hij gebiedt over zon, maan en sterren, over de zee en over de aarde, over mensen en over vee, over alle harten en over alle machten.

Alles staat Hem ten dienste, kleine middelen, grote middelen. Het zijn soms maar kleine middelen waarmee Hij zijn werk doet, zijn volk bevrijdt: een nagel, gedreven door een vrouw in het hoofd van Sisera; het blazen van bazuinen en het breken van kruiken, in de dagen van Gideon; een beetje meel en een beetje olie waarmee het leven gered werd van de weduwe te Sarphat.

Zelfs kan God als Hij wil helpen zonder gebruik te maken van middelen. Hij is niet aan middelen gebonden. Christus was in de woestijn 40 dagen en nachten zonder eten en drinken, God zelf onderhield zijn leven. Toen er in de woestijn geen brood was, opende de Heere de vensters van de hemel en werd zijn volk gevoed met manna.

Dagelijks werkt God met en door middel van de natuur; maar het gebeurt ook wel dat Hij iets doet wat lijnrecht tegen de natuur ingaat. Het was tegen de natuur in dat de wateren van de Schelfzee op een hoop bleven staan toen de Israëlieten er voor kwamen te staan. 'Er is geen schepsel of het is in Gods hand. Alle leven, macht en kracht der schepselen komt van Hem. Wij zullen dan ook Hem in al wat Hij doet gedurig moeten eren. Door gelovig te vertrouwen op zijn hulp en kracht; door niet op onszelf of andere schepselen te zien; door Hem te vrezen, want zijn oordelen zijn geducht; door nimmer de moed te verliezen, in welke noden wij ook komen.¹⁰¹

De jager en zijn strikken

Gods bescherming is in het leven der gelovigen waarlijk geen overbodige weelde. In de oude vertaling van Psalm 91, welke door Petri gebruikt werd, staat in vers 3 'de strik van de jager', de Staten-Vertaling maakte daarvan 'de strik van de vogelvanger'. Als wild worden de kinderen Gods in deze wereld gejaagd. Saul spande strikken voor David en zo gaat het nog steeds. Er is de oude slang, de duivel, een listig jager, snel en onvermoeibaar. Hij spant strik op strik. Niet zodra is een oude strik verbroken of er ligt al weer een nieuwe klaar.

101. Scherm 6 vv, 12 v, 17, 21, 23. 21

Gelijk elk jager heeft ook deze zijn honden, en daarbij moet men dan denken aan de goddelozen.¹⁰²

Er zijn drie soorten van strikken, zegt Petri, en dan noemt hij de *zonde, de wanhoop en de vleselijke gerustheid*.

In de eerste plaats dus de zonde. Zij is een strik die immer voor de deur ligt. Er doen zich telkens gelegenheden voor om er in te vallen. Men komt in slecht gezelschap en hoe weinig is er dan voor nodig om in een of andere zonde te vallen. Of men heeft op zekere tijd niets te doen of men is lui, ook weer zo'n gelegenheid waar de jager gebruik van kan maken.

Werkzaam zijn in een eerlijk beroep is voorbehoedmiddel tegen veel kwaad. Of men geniet voorspoed, hoe licht komt men er dan niet toe God te vergeten. Men geniet de eer van de wereld; men houdt van een beker goede wijn; men heeft oog voor het schoon der vrouwen, allemaal gelegenheden tot zonde, er zitten verborgen strikken in; de verderver jaagt op uw ziel.¹⁰³

Er is ook, zoals wij al hoorden, de strik van de wanhoop. Alle hoop en vertrouwen op God laat men varen, men werpt ze van zich; zoals die hoofdman die weigerde te geloven dat God Samaria zou redden (2 Kon 7). Zulk een wanhoop is de moeder van alle boosheid en goddeloosheid. In haar ergste vorm doet zij de mens de hand slaan aan zichzelf. Er zijn voorbeelden van in koning Saul, in Achitófel en in Judas. Satan speelt het spel geraffineerd, vandaar dat van strikken wordt gesproken. Hij houdt u de grootte en de veelheid van uw zonden voor; hij wijst u op uw gebreken, uw onvolmaaktheid; hij brengt u onder ogen de zwakheid van uw geloof. Als hij heel vroom zich wil voordoen dan verwijt hij u uw gemis aan een bevindelijk gevoel van Gods gunst en liefde. Hij kan ook misbruik maken van uw kruis en lijden en zeggen: zie je wel dat je niet een kind Gods bent, anders zou het wel anders zijn. Stelt God de verhoring van uw gebeden enige tijd uit, de jager spant opnieuw zijn strikken en zegt: Hij hoort naar u niet. Zo zijn er ettelijke strikken van wanhoop. Wat zal men er tegen doen? Men moet er tegenover stellen Gods genade in Christus, Zijn geduld met zondaren, die nimmer op deze aarde de volmaaktheid bereiken, die niet meer hebben dan slechts een klein geloof, dat evenwel oprecht en ongeveinsd is, die soms gelijken op bomen in de wintertijd, wanneer geen blad gezien wordt, wat echter niet betekent dat zij dood zijn; die door vele verdrukkingen en beproevingen ingaan in het koninkrijk der hemelen.¹⁰⁴

De derde strik is die der valse gerustheid en als gevolg daarvan zorgeloosheid en roekeloosheid. Ongevoelig en zonder enig berouw gaat men door het leven.

102 A.w. 56 vv.

103. A.w. 60 vv.

104. A.w. 63 vv.

22

Om bekering en godzaligheid vraagt men niet. De gelegenheden die de duivel gebruikt om deze strik te spannen zijn vier in getal.

- De eerste is gelegen in Gods barmhartigheid die groot is. Zij zou ons moeten leiden tot bekering, maar er wordt vaak misbruik van gemaakt. Stel u gerust, zegt de duivel, het zal alles wel goed komen, ge hebt nog tijd genoeg. Schonk God niet menigmaal zijn genade zelfs op het sterfbed, en nog wel aan grote zondaren? Waarom dan zoveel haast?

- Een tweede gelegenheid is het zien van de voorspoed van de goddelozen. Zie eens hoe goed het hen gaat en hoe oud zij worden! Waarom God gediend, zegt satan, als het toch tevergeefs is, want de gelovigen worden soms alle dagen geplaagd. Intussen verzwijgt hij dat deze voorspoed zal vergaan als rook, en dat zij ten verderve leidt.

- De derde gelegenheid is Gods lankmoedigheid in het uitstellen van zijn straffen. Noach kon preken wat hij wilde, men geloofde hem niet, immers de straf werd jaar op jaar uitgesteld. Het zal wel meevallen, zegt de duivel dan. Laat u toch niet misleiden! zegt Petri. God heeft wollen voeten maar stalen handen.

- De vierde gelegenheid is een lang leven. Nog jong genoeg! zegt de duivel; leef gerust! En dan sluimert de zondaar opnieuw in. 105

Niet alleen de goddelozen ook de gelovigen hebben met deze strikken van satan, die oude slang, die listige jager, in hun leven veel te stellen. Ook zij kunnen in zonde vallen; ook zij kunnen de wanhoop nabij worden gebracht, en ook zij staan bloot voor het gevaar van een valse gerustheid. Was de Heere niet hun Scherm en Schild dan waren zij weerloos als de anderen. 106

De schrik des nachts

Onder de schrik des nachts, waarover in de Psalm in vers 5 gesproken wordt kan men, zegt Petri, de pest verstaan. Het is echter ook mogelijk haar in veel ruimer zin op te vatten. Zo kan men al wat in de nacht schrik veroorzaakt er onder begrijpen. Petri komt dan in dat verband te spreken over spoken, inbeeldingen, verschijningen en openbaringen. Hij wil daarbij niet alles over één kam scheren. Spreekt niet de Schrift zelf van verschijningen en openbaringen? Toch wil Petri evenmin voet geven aan allerlei bijgeloof. Hij weet dat het maar al te vaak voorkomt dat mensen louter zich wat inbeelden. Zij hebben iets wonderlijks gehoord of iets wonderlijks gezien, zeggen zij, maar het was niets. Er zijn van die vreesachtigen die van alles en nog wat beleven.

105. A.w. 70, 72 vv.

106. A.w. 71. 23

Er zijn er die zulk een kwaad geweten hebben dat zij in het donker al vluchten als zij maar een blad horen ruisen, of op de loop gaan voor hun eigen schaduw. Ook zijn er vele dingen die door onverstandige lieden voor iets wonderlijks worden gehouden terwijl zij heel natuurlijk verklaard kunnen worden. In het pausdom, zo weet Petri, wordt herhaaldelijk gesproken over verschijningen van zielen van afgestorvenen die de nog levenden om hulp komen vragen.

Doch de Schrift leert duidelijk dat zielen die eenmaal het lichaam hebben verlaten niet wederkeren in dit leven. Er zal in dit verband dan ook gedacht moeten worden aan bedriegerijen van de duivel. Heel wat van dit soort spoken zijn vanzelf verdwenen toen de Reformatie de dikke duisternis van het pausdom verdreef. Zo is er heel veel

wat door Petri gewoon wordt afgeschreven. Hem en zijn Gereformeerde collega's uit die tijd afschilderen als lieden die nog tot hun oren in het middeleeuwse bijgeloof zaten, is geen recht doen aan de feiten. Evenwel, zij hebben geen Sadduceeën, moderne twijfelaars en ongelovigen willen zijn. Zij voelden zich gebonden aan het Schriftgetuigenis. Niet te ontkennen valt, zegt Petri, dat vooral in het Oude Testament niet eens maar herhaaldelijk gesproken wordt van dromen, gezichten en bijzondere openbaringen. En in de eerste tijd van het Nieuwe Verbond was het al net zo.

Sommige van deze openbaringen kwamen van God, andere kwamen van de duivel. Petrus ervoer een vertrekking van zinnen en zag een vat vol onreine dieren uit de hemel nederdalen. Paulus zag op een nacht in een gezicht een Macedonier die hem wenkte en riep over te komen naar zijn land. Eliza heeft eens hele legerscharen van engelen gezien. En de duivel kan zich, naar Paulus' woorden, voordoen als hij wil als een engel, een engel des lichts. Ook nu nog kunnen kwade engelen ons geloof zwaar beproeven. Vrees dan echter niet, onze Psalm noemt de Heere Scherm en Schild. Beveel u door een waar geloof in de hoede en bescherming Gods. Erger dan alle spoken van de duivel is de duivel zelf, maar zelfs hem hebben de gelovigen niet te vrezen, hij is overwonnen. Wat de Schrift leert aangaande 's Heeren bescherming en bewaring is een krachtige hulp tegen de schrik des nachts. 107

De zeer verderfelijke pestilentie

Sinds het midden van de 14e eeuw is Europa herhaaldelijk geteisterd door de pest.¹⁰⁸ Wij vernamen reeds dat ook in Petri's dagen deze ziekte rondwaarde en slachtoffers eiste. Hij spreekt er over in de Voorrede van zijn boek, maar gaat er dieper op in naar aanleiding van het derde vers van de Psalm.

107. A.w. 120 vv.

108. Zie K. O. Meinsma, De zwarte dood, Zutphen 1924.

24

De pest is een van Gods zwaarste bezoeken. Petri wijdt enkele woorden aan de aard van deze ziekte. Schielijk breekt zij ergens uit en even schielijk houdt zij na een poosje op. Zij is een vurige ziekte, verwekt zware koorts, het is alsof alle ledematen in brand staan. Er ontstaat een ongelofelijke druk in de hartstreek waardoor men het zwaar benauwd krijgt. Er zijn er die door deze ziekte hun verstand verliezen, en al wordt men dan weer beter toch keert in vele gevallen het verstand niet meer terug. Zeer sterke mensen bezwijken soms in tijd van een paar uren; ja hoe sterker iemand is, des te eerder bezwijkt hij.

Ook Hizkia leed volgens Petri aan deze ziekte. Een afschuwelijk nevenverschijnsel is dat men, als men eenmaal door deze ziekte is aangetast, vaak geheel alleen gelaten wordt, iedereen schuwt de zieke uit vrees besmet te worden. Kortom, zij is iets vreselijks; zij is Gods pijn, Gods zwaard, zijn drukkende hand. Zij komt dus van Hem. Hiermee wil Petri niet ontkennen dat er ook andere oorzaken voor het uitbreken van deze ziekte zijn aan te wijzen. Hij denkt aan bedorven luchten. Ook gelooft hij dat engelen soms door God gebruikt worden om met deze ziekte ons zondaren te straffen. De diepste oorzaak ook van deze ziekte evenals die van andere ziekten ligt in de zonde. Zij is Gods bode die uitroept: Geef bevel aan uw huis, want gij gaat sterven! Wie door haar wordt aangetast heeft gewoonlijk niet lang meer te leven, één dag, soms twee dagen en als het meevalt drie dagen. Nog net tijd genoeg om zich met God te verzoenen en orde te stellen op onze tijdelijke zaken.¹⁰⁹

Mag een gelovige bang zijn voor de pest? Een al te grote vrees is teken van kleingeloof. Het is waar, de pest rukt iemand in korte tijd uit het leven weg, maar, zo vraagt Petri, is 'dit leven so veel bysonders dat de geloovige mensche voor het verlies des selven seer soude te vreesen hebben?'

Zijn antwoord is: 'Neen, het is anders niet dan een onstuymige schip-vaert' en wat verderop: 'Een ander leven, een beter leven isset tot het welcke de doot de geloovige brenghet'. Weet dit, dat de Heere een getrouw God is die u kracht zal geven zodat ge ook deze beproeving doorstaan kunt. Een christen zal ten allen tijde bereid moeten zijn het aardse leven, dat immer onzeker is, te verlaten.¹¹⁰

Door de schrijver wordt vervolgens de vraag opgeworpen of de pest besmettelijk is? Degenen die medicijnen hebben gestudeerd, zegt hij, beweren dat en hun mening wordt door de ondervinding bevestigd. De pest is een ziekte die van de een naar de ander voortkruipt.

109. Scherm 82 v.

110. A.w. 84. 25

Vandaar dat men hen die er door aangetast zijn zo vaak in de steek laat, zelfs al betreft het naaste bloedverwanten. Het komt voor in pesttijden dat ouders hun kinderen verlaten en dat kinderen hun ouders hulpeloos laten sterven. En daar liggen zij dan, geheel onverzorgd. In zulke tijden blijkt de natuurlijke liefde vergeten te kunnen worden.

En nu wil Petri er allerminst voor pleiten dat men zich onnodig in gevaar zal begeven. Hij keurt openlijk af de roekeloosheid van degenen die 'sonder noot, sonder beroep het eene pest-huys in het ander pest-huys uyt-loopen ende daer door willen toonen datse vrymoedige luyden zijn ... want dat is God de Heere versoecken'.

Maar even afkeurenswaardig acht hij het andere uiterste: 'soo is doch oock seer berispelick de versuymenisse der liefde, ende barmhartigheydt aen lijn naesten uyt vreesse van perijckel; want het zy alsoo dat de peste besmettelick is, staedt het daerom vry het werck der liefde achter wege te laeten? in gheenderley wijze'.¹¹¹

Wie gelooft in Gods voorzienigheid weet dat in zijn hand ons leven ligt. Ons leven is een bepaalde grens gesteld en die zullen wij met al ons schuwen van de pest toch niet kunnen ontlopen. De pest is ook niet een pijl die door de Heere in het wilde weg wordt geschoten; zij raakt enkel degenen die Hij wil. Als er niet, zoals de Heere Jezus zelf leerde, een musje valt zonder de wil van de hemelse Vader, dan vallen ook wij niet zonder Gods wil. Overvalt de pest ons dan zullen wij moeten bedenken dat de Heere ook daarin het beste, het heil onzer zielen, met ons voorheeft. Het is zijn vaderlijke kastijding. Bovendien, ook in tijden van pest kan de Heere de zijnen bewaren en Hij heeft dat ook al menigmaal gedaan. Hij kan het ook u.¹¹²

En nu dan de vraag of men voor de pest mag vluchten?

De een zegt ja, de ander zegt neen. Beide zullen moeten bedenken, zegt Petri, dat het beter is de zonde te ontvluchten dan de pest. Ontvlucht men niet de zonde dan zal het ontvluchten van de pest niet veel helpen, want dan zal men gewis van de ene plaag in de andere vallen. Over het algemeen genomen acht Petri het beter in tijden van pest te blijven dan weg te gaan. Wie blijft zal dagelijks onder ogen krijgen de broosheid en vergankelijkheid van het leven, en zal daardoor krachtig aangespoord worden de naam des Heeren aan te roepen; bovendien krijgt hij alle gelegenheid om werken der liefde en der barmhartigheid te beoefenen.

Er zijn bepaalde personen, zegt Petri, die in geen geval mogen vluchten. Hij denkt aan

allen die een ambt vervullen in staat of kerk, ter plaatse waar zij wonen. Predikanten zullen moeten blijven, om de zieken te troosten, zij hebben het in zulk een tijd harder nodig dan ooit.

111. A.w. 85.

112. A.w. 85.

26

Wie soldaat is mag in de strijd niet vluchten, dat geldt ook voor predikanten in een tijd van pest. De massa is geneigd tot vluchten, maar de meesten missen dan ook het geloof in Gods voorzienigheid. Zij weigeren met de zonde te breken, ontlopen liever Gods hand en laten hun medemens achter in de aller-droevigste omstandigheden.¹¹³

Toch wil Petri niet zo ver gaan dat hij iedereen zou verbieden om in een tijd van pest tijdelijk de wijk naar elders te nemen. Is iemand nergens aan gebonden, bekleedt hij niet een ambt of functie hetwelk hem in dezen verplichtingen oplegt, berokkent hij er dus niemand schade mee als hij vertrekt, welnu dan is hij vrij om te gaan. Doch nogmaals: beter is het te blijven! Er is de slaande maar ook de sparende en reddende hand Gods! Er zijn in de Schrift, onder andere in deze Psalm, beloften van bewaring. Die beloften mogen al niet absoluut bedoeld zijn, het neemt niet. weg dat zij toch hun kracht en betekenis hebben en dat een christen er op pleiten mag. Ook in dagen van pest is God zelf voor de zijnen hun Scherm en schild.¹¹⁴

De dienst der engelen

Hebben de kwade engelen macht om kwaad te doen, de goede engelen hebben macht om goed te doen. Zo listig en loos de kwade engelen zijn, zo wijs en verstandig zijn de goede engelen. Zijn de kwade engelen snel in hun bewegingen zij worden daarin geëvenaard of zelfs overtroffen door de goede engelen. Zijn de kwade engelen rusteloos, ook de goede engelen zijn immer in actie. Hoewel er vele kwade engelen zijn kunnen wij er toch zeker van zijn dat er nog veel meer goede engelen zijn, want de Schrift spreekt van tienduizend maal tienduizenden van engelen. En allen staan zij in dienst van de gelovigen. *Zij zullen u bewaren op al uw wegen*, zegt de Psalm, *en zij zullen u op de handen dragen.*¹¹⁵

Opmerkelijk vindt Petri het dat in de Psalm niet slechts over één engel maar over engelen, dus in het meervoud, gesproken wordt. De al oude vraag of elk der gelovigen een eigen beschermengel heeft, wil hij niet geheel ontkennend beantwoorden, omdat de teksten die daarvoor aangehaald worden, Matth. 18:10 waar Christus spreekt over 'hun engelen', en Hand 12:15 waar gesproken wordt over 'zijn engel', waarmee dan Petrus' beschermengel bedoeld zou zijn, hem zwaar wegen. Hij weet ook dat de kerkvaders Augustinus en Hieronymus zich in dezelfde geest hebben uitgelaten.

113. A.w. 86 vv.

114. A.w. 89 v:92. 115. A.w. 201 vv.

27

Doch wat hij het belangrijkste vindt is dat aan ieder der gelovigen meerdere engelen ter bewaring gegeven zijn. 'Zo hoog staan blijkbaar de gelovigen bij de Heere God aangeschreven dat Hij elk van hen voorziet van een aantal krachtige engelen, sterke helden, die hem terzijde staan.' 16

De engelen hebben ten aanzien van de gelovigen volgens Petri verscheiden taken.

Soms krijgen zij van God bevel om de zijnen te onderwijzen, te onderrichten. Zo heeft Gabriel de opdracht gehad eerst Zacharias en toen Maria te onderrichten aangaande de komst van Johannes de Doper en aangaande de komst van de Zaligmaker zelf.

Een tweede taak van de engelen is de gelovigen te vermanen. Toen Petrus in de gevangenis vertoefde kreeg hij van een engel de vermaning om op te staan. Lot werd door een paar engelen vermaand ijlings Sodom te verlaten.

Een derde plicht van de engelen is de kinderen Gods te vertroosten. Hagar, Elia en Paulus zijn er voorbeelden van hoe engelen gelovigen in tijden van kruis en druk kunnen bemoedigen en vertroosten. Doch vooral is het de taak van de engelen de kinderen Gods te bewaren. Er kan niet één gevaar zich voordoen of wij moeten worden bewaard; en in hoevele gevaren verkeren wij niet dagelijks? Ieder mens is gedurig omringd van meer dan duizend noden en duizend doden. Ja er zijn evenveel gevaren als er haren op ons hoofd staan. Hier komen dan nog bij de geestelijke gevaren die ons bedreigen. Onze ziel is als omringd van dieven, rovers, moordenaars en grijpende wolven. Men kan hierbij onder andere aan de valse profeten denken. Vandaar dat God de engelen bevel gegeven heeft de zijnen te bewaren. Met een aantal voorbeelden uit de Schrift toont Petri aan hoe de engelen dit bevel van God steeds hebben uitgevoerd. Weer herinnert hij aan wat Lot is overkomen, hij werd door engelen weggeleid uit Sodom. Maar er is meer. Toen Bileam op weg was het volk Israel te gaan vloeken kwam er een engel des Heeren die hem dat verhinderde. Toen koning Hizkia door Sanherib gedreven was in de uiterste nood, zond God een engel die vele duizenden Assyriërs sloeg. Toen Eliza te Dothan bedreigd werd door de Arameeërs gaf God verlossing door middel van engelen. Toen Daniel in de leeuwenkuil lag was een 'engel des Heeren bij hem; en toen zijn drie vrienden in de vurige oven waren was er eveneens een engel die hen bewaarde. Toen de apostelen op bevel van de Hoge Raad in de gevangenis waren geworpen kwamen engelen om hen te verlossen. En nog altijd is er deze vaak verborgen bewaring Gods door middel van de engelen. Mede door de dienst der Engelen is God voor de zijnen hun Scherm en hun Schild.¹¹⁷

116. A.w. 203.

117. A.w. 204 vv.

28

Een rondas en beukelaar

Zijn waarheid is een rondas en beukelaar, staat er in vers 4. Deze beide wapenen vat Petri op als behorende tot dezelfde soort. Er zijn schilden mee bedoeld, de rondas is een groot schild en de beukelaar is een klein schild. De Heere staat tussen zijn volk en haar vijanden als een schild. Wie zijn volk treft treft Hem. Toen Saulus van Tarsen de discipelen vervolgde zei de Heere tegen hem: *Wat vervolgt gij Mij?* De functie van een schild is af te weren de pijlen die op iemand worden afgeschoten; het schild maakt die pijlen krachteloos. Zo doet nu ook God. Hij vernietigt de raad der goddelozen, al hun list en kracht. Een schild heeft ook de eigenschap dat het de drager ervan geheel of voor een groot deel bedekt. Zo doet ook God, Hij bedekt zijn kinderen. Het is een hoogst belangrijke aangelegenheid voor elk mens zich van dit schild te voorzien; daartoe zijn geloof en bekering nodig.¹¹⁸

In de Psalm staat dat Gods wáárheid een schild is. Petri denkt hierbij aan God zelf, maar ook aan Christus, en ook aan het Woord waarin ons

Christus wordt voorgesteld, aan de rechte prediking, aan de zuivere leer. God zelf en zijn Woord zijn een schild tegen alle ketterij en valse leer.¹¹⁹ Een gevolg hiervan is dat tegen de valse leer met geestelijke wapenen gestreden zal moeten worden. Zijn verwijt aan het adres van de papisten is dat zij dat niet doen; zij vervolgen ons met vuur en zwaard. Petri geeft er dan enkele voorbeelden, van hoe met geestelijke wapenen, met het schild van de waarheid, de valse leer gewerd kan worden. Trachten de pausgezinden ons wijs te maken dat de mens slechts voor een deel door het geloof gerechtvaardigd wordt en voor een ander deel door zijn eigen goede werken, dan stelle men daar tegenover wat Paulus zegt in Rom. 3: Wij worden om niet gerechtvaardigd, en in Ef 2: Uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof, en niet uit de werken. Willen diezelfde papisten ons wijsmaken dat Christus niet onze enige Voorbidder is want dat wij ook nog andere voorbidders hebben, te weten de heiligen, dan stelle men daar tegenover: De zaligheid is in geen ander (Hand 4:12) en: Niemand komt tot de Vader dan door Mij (Joh 14:6), en: Er is één Middelaar Gods en der mensen, de mens Christus Jezus (1 Tim 2:5). Komen de wederdopers ons lastig vallen met hun stelling dat Christus bij zijn menswording zijn vlees vanuit de hemel heeft meegebracht, dan stelle men daar tegenover het Schriftwoord: Hij is geworden uit het zaad van David naar het vlees (Rom. 1:3).

118. A.w. 103 vv.

119. A.w. 107 vv. 29

Ziehier slechts een paar voorbeelden van hoe het schild van de waarheid Gods te gebruiken is tegen allerlei dwaling en ketterij.¹²⁰

Ook de zuivere religie en godsdienst zullen gezien moeten worden als een schild. Landen en volken worden beschermd door dit schild tegen de allerergste gevaren. Het helpt een volk dat in oorlog verkeert meer dan het gebruik van andere wapenen. Waar zijn Woord en waarheid in ere worden gehouden strijdt de Heere zelf. Velen zijn er die heil verwachten van hoge muren en wallen, maar de ervaring heeft al menigmaal geleerd dat men er niet op vertrouwen kan. Ook het vertrouwen op veel soldaten, op veel krijgsvolk is dwaas, is ijdelheid. Gelijk het huis van Obed Edom gezegend werd omwille van de ark die er stond, zo zegent God nog steeds elk land omwille van de zuivere leer van het Evangelie die er gepredikt wordt. Neem uit een land de waarheid weg en ge neemt Christus zelf weg, want de waarheid is van Hem, en het land gaat ten onder. Men kan hartstochtelijk vrede begeren, maar wat is vrede zonder waarheid? een loze vrede, een krachteloze vrede. Men zal niet omwille van de vrede de waarheid mogen krenken; zulk een vrede zal niet blijvend zijn. Alleen de zuivere religie, de waarheid Gods is een deugdelijk schild.²¹

Mijn God op Wie ik vertrouw

Het geloof in Gods voorzienigheid is heel wat anders dan een zich overgeven aan een duistere, onpersoonlijke lotsbeslissing. Gelijk in de 91e Psalm zelf op warme tonen gezongen wordt van Hem die alles voor de zijnen wezen wil en ook is, zo is ook door Petri met dezelfde warme woorden gesproken van de voorzienigheid Gods. Hij heeft hiervoor overgenomen de beelden die in de Psalm zelf gebruikt worden. God heet dan een schuilplaats, een toevlucht, een burcht en een hoog vertrek; Hij is vervolgens een schaduw, waarin men vernachten kan en een adelaar onder wiens vlerken men veilig is.

Als door honden achterna gezeten vluchten de gelovigen tot de Heere hun God, die

hun schuilplaats is. Zij zeggen: *Gij zijt mijn God op Wie ik vertrouw!* Bij Hem vinden zij innerlijke vertroosting en worden hun harten versterkt. De Heere gaat met de zijnen verschillende wegen, al naar gelang Hij zelf verkiest en het nodig acht voor hen. Zijn bewaring houdt niet in dat Hij de zijnen altijd uit alle zwaarigheden en noden verlost, maar wel blijft Hij steeds hun toevlucht en vertroost Hij ze.¹²²

120. A.w. 111.

121. A.w. 113 vv. 122. A.w. 20 vv, 24.

30

Het beeld van de burcht is zeer treffend. Wat maakt een burcht zo vast, zo sterk, zo veilig? Hij ligt hoog, is moeilijk te bereiken. Zo is wie bij de Heere schuilt veilig, want Hij is de Allerhoogste, ongenaakbaar. Een burcht heeft een vast fundament, hij wankelt niet. Gods bescherming en bewaring van de zijnen heeft ook een vast fundament, te weten zijn genade in Jezus Christus; in God wankelen wij niet. Een burcht heeft muren en wallen. Zo is de Heere rondom zijn volk.

Een burcht heeft wachters en beschermers. Er staan engelen rondom de gelovigen. Een burcht is goed voorzien van wapenen en munitie. Bij de Heere is al wat tot de krijg behoort. Burchten hebben soms schone poorten. Immer staat er bij God een poort wijd open voor de gelovigen. Al ligt een gelovige ergens aan handen en voeten gebonden in een gevangenis, door deze poort kan hij altijd ingaan. De goddelozen kunnen haar niet vinden maar de vromen weten de weg, zij hebben bidden geleerd.¹²³ Toen de hele wereld omkwam vonden Noach en de zijnen behoud in de ark. Zo is de Heere ook heden nog voor zijn volk. Loop in alle nood tot Hem, ga tot Hem in geloof en gebed. Er is bij hem een bewaring die algeheel is, dat wil zeggen naar ziel en lichaam beide, bij dazen en bij nachten, en tegen alles wat ooit een menskind bedreigen kan.¹²⁴

Doorlopend vermaant Petri toch op God te vertrouwen en op Hem te hopen. Als wij niet genieten de overvloed van Gods genade dan hebben wij dat te wijten aan onszelf, het is de straf op ons ongeloof. Er is een tweërlei hoop en vertrouwen; die der huichelaren en die der gelovigen. Huichelaren steunen op zichzelf, op hun eigen krachten en deugden; dit fundament deugt niet. God zelf en zijn genade moeten onze hoop en ons vertrouwen zijn. Op Hem kan men zich gerust verlaten. Petri kan het niet nalaten in dit verband even te wijzen op de geloofs-onzekerheid in het pausdom. Door de kerk van Rome wordt de zekerheid des geloofs gehouden voor een ongeoorloofde vermetelheid. Geen wonder, zegt Petri, want in het pausdom steunt alle hoop op eigen goede werken en verdiensten. Hij stelt daar tegenover de ware hoop, die allermint twijfelachtig en onzeker is; zij is vast, levendig en bestendig. Hoe heerlijk en uitnemend is deze hoop; zij doet ons de loopbaan tot het einde toe lopen, en maakt ons geduldig en lijdzaam onder het kruis. Geloof en hoop beide ondersteunen de christen, elk op eigen wijze. Er is verschil tussen beide. Het geloof omvat meer dan de hoop, want het richt zich niet gelijk de hoop op slechts een deel der beloften Gods maar op het hele Woord. Er staat tegenover dat ook de hoop onmisbaar is. Is het geloof de moeder, de hoop is de dochter; beide zijn gericht op hetzelfde Woord en op dezelfde Heere.¹²⁵

In alle nood is God de zijnen nabij; bewarend, sparend, beschermend, uitreddend, ondersteunend, bemoedigend en vertroostend. Immer is Hij hun Scherm en hun Schild. Dat is de draad die door heel Petri's boek heenloopt.

Heel dit boek zou men kunnen zien als niet anders dan een brede verantwoording van wat de schrijver als Bijbels, Gereformeerd theoloog geloofde, beleed en leerde aangaande de voorzienigheid Gods. Dit geloof zal door elk christen opnieuw beleefd moeten worden. De belijdenis ervan kan haar actualiteit onmogelijk ooit verliezen.
123. A.w. 40 vv.

2. Jacobus Hollebekius en zijn 'Geestelycke Krijghsman' 1639

De schrijver

Toen in 1636 door de kerkeraad en magistraat van Amsterdam als predikant beroepen werd Jacobus Hollebekius, die in die tijd te Amersfoort stond, gaven beide colleges er voor de zoveelste keer blijk van dat zij een fijne neus hadden in het opsporen van predikanten die voor hun vermaarde stad geschikt waren.

Hollebekius die het beroep naar Amsterdam aannam was weldra een van de beroemdste predikers van de stad, al moest hij zijn eer wel delen met Petrus Wittewrongel, die 16 jaar jonger was en met Rudolphus Petri die 9 jaar ouder was.¹

Niet alleen als kanselredenaar heeft Hollebekius naam gemaakt, evenzeer als schrijver van stichtelijke boeken. Wat hun aantal betreft konden zij niet op tegen die van zijn collega Petri, maar wij mogen - blijkens de herdrukken - wel aannemen dat zij niet minder gretig werden gelezen.²

Het meest bekende boek dat hij heeft geschreven gaat over de verloren zoon (Lukas 15:11-32), daarna komt het boek dat wij hier bespreken hetwelk gaat over een gedeelte van Paulus brief aan de gemeente te Efeze (Efeze 6:10-20), waar deze beschrijft de geestelijke wapenrusting van de christen. Al zullen wij vooral op de inhoud van dit laatste boek ons concentreren, toch willen wij ook het eerste er zo nu en dan bij betrekken.

Wij beginnen met de volledige titels te vermelden. Die van het eerste boek luidt als volgt: 'De Verloren ende Wedergevonden Soon: Dat is, Stichtelicke verklaringe over de woorden Christi Luce XV:II tot het eynde. Handelende van een Vader hebbende twee Soonen, ende wat hem van yder een der selver ontmoetet is.

1. R. B. Evenhuis, Ook dat was Amsterdam Deel II, Amsterdam 1967, 387.

2. R. B. Evenhuis, Ook dat was Amsterdam Deel I, Amsterdam 1965, 323. Evenhuis zegt dat 'een stroom van stichtelijke lectuur' van de hand van Hollebeek het licht zag. Toch noemt ook hij alleen maar de beide hier door ons besproken boeken. Voorzover ons bekend heeft Hollebekius daarnaast nog een boek geschreven over de Geestelijke Huisman en een bundel boetpredicaties, meer is ons niet bekend.

34

Tot nuttige Leeringe der Eenvoudigen voorgesteld'. Het boek verscheen te Amsterdam bij 'Marten Iansz. Brandt, Boeck-verkooper woonende by Ian-Roon-Poorts-toorn, inde Gereformeerde Catechismus'. De eerste druk is van 1646, de tweede van 1648.³ Het boek is opgedragen aan twee familieleden te Leiden: Pieter Hollebeke en Christiaen van Heule, de een was een broer en de ander een zwager van de schrijver, de een was koopman en de ander was mathematicus.

Wat betreft de 'Geestelycke Krijghsman', de volledige titel daarvan is: 'De Geestelycke Krijghsman. Gewapent van het hoofd tot de voeten, Voorgesteldt in eenige Meditatien over de woorden Paulij Ephes. 6. van het 10. tot het 21 veers'. Voor mij ligt de vierde druk, die, zoals het heet 'van nieuws oversien' werd 'ende verbeterd na de nieuwe Translatis der Bybels,' wat betekent dat in deze druk de bijbelteksten gewijzigd zijn naar wat toen de nieuwe vertaling was, de Státenvertaling. Deze vierde druk is van 1651, getuige hetgeen er onderaan het titelblad staat: t'Amstelredam. Voor de weduwe van Marten Iansz:Brandt, in Compagnie met Abraham vanden Burgh, Boeck-verkooper by Jan-Roon-Poorts-toorn, inde Gereformeerde Catechismus. Anno

1651'. Voor de eerste maal was dit boek verschenen in 1639. In 1662 beleefde het nog een 5e druk en in de vorige eeuw is het nog eens uitgegeven.⁴

Toen de vierde druk verscheen was de schrijver zelf al niet meer in leven, een jaar tevoren was hij heengegaan, in 1650, nog maar 57 jaren oud. Zijn geboortjaar was n.l. 1593.

Pas op wat latere leeftijd was hij predikant geworden. Zijn eerste gemeente was Schermerhorn waar hij in 1623 kwam; vandaar vertrok hij in 1632 naar Amersfoort en vandaar, zoals wij al vernamen, in 1636 naar Amsterdam, waar hij ook overleed.⁵

Omtrent Hollebekius' afkomst en ouderlijk huis zijn wij slecht geïnformeerd. Het mag niet uitgesloten worden geacht dat hij afkomstig was uit Leiden; in ieder geval woonde daar een broer, Pieter geheten en bovendien een zwager. Christiaan van Heule, aan wie hij mede zijn 'Verloren Soon' heeft opgedragen, was n.l. een broer van zijn vrouw. Wellicht stamde Hollebekius uit een Leids koopmansgeslacht. De vrouw van Hollebekius heeft Van Heule geheten, meer weten wij van haar niet.

Wat wij echter wèl weten is dit dat met het overlijden van Hollebekius zijn naam in kerkelijk Nederland beslist niet is verloren gegaan. Hij is n.l. de vader geworden van heel een beroemd theologengeslacht.

3. Wij hebben gebruik gemaakt van deze tweede druk.

4. N.l. bij Donner in Leiden.

5. Deze gegevens zijn ontleend aan het Nieuw Ned. Biog. Woordenboek Deel I, 1911, kolom 1141. 35

Uit dit geslacht hebben later twee predikanten eveneens de gemeente te Amsterdam gediend, te weten Josia Hollebeek (1702-1726) en Petrus Hollebeek (1732-1750). Anderen uit dit geslacht hebben gedurende vele jaren in Dordrecht, Middelburg en Leiderdorp gestaan. De beroemdste van allen is geweest Ewaldus Hollebeek, die in 1752 hoogleraar in Groningen werd en in 1762 te Leiden, en die zich vooral bewogen heeft op het terrein van de exegese der H. Schrift en de homiletiek (predikkunde); vooral op dit laatste terrein wordt hij gehouden voor een belangrijk man.⁶

Na zo de schrijver van het boek wat naar voren te hebben gehaald kunnen wij nu overgaan tot een beschrijving van het boek zelf.

De opdracht

Aangenomen mag worden dat ook dit boek, zoals zo vaak het geval is met boeken uit die tijd, ontstaan is uit preken die Hollebekius gehouden heeft, waarschijnlijk in de eerste jaren die hij te Amsterdam stond. Het houden van een aantal preken over een bepaald Schriftgedeelte, rondom een bepaald thema was een vaker voorkomende gewoonte. Soms verraadt de stijl der meditatieën nog hun herkomst.

Hoe dit ook zij, drie jaren stond de schrijver in zijn nieuwe gemeente toen hij zijn boek het licht deed zien. Aan haar, deze nieuwe gemeente, droeg hij het boek op. De aanhef van de "Opdracht" luidt: 'Aen de Eerwaardige, Christelijke Gereformeerde Gemeynthe Jesu Christi, Tot Amstelredam. Mijne seer beminde Broeders en Susters in den Heere'.

De inhoud van de "Opdracht" komt neer op het volgende.

Ieder gelovige heeft de dure plicht zijn naasten zoveel als in zijn vermogen is te stichten. Dat is een eis van God zelf. De gaven die wij van den Heere ontvangen hebben mogen wij niet verwaarlozen maar hebben wij aan te wenden tot heil van onze medemenschen. Paulus leert ons dat in Rom. 14:19, 1 Cor 14:12 en elders en Christus zelf zei tegen Petrus met het oog op zijn verloochening en hetgeen daarop volgen zou, dat hij, wanneer hij eens bekeerd zou zijn, zijn broeders en zusters zou moeten

versterken (Luk 22:32). Deze onderlinge stichting bestaat uit drie dingen, te weten dat men voor elkaar bidt, dat men elkaar leert en onderwijst en dat men troost degenen die bedroefd zijn, de zwakken sterkt en de mensen met een ongeregeld leven vermaant. Is dit nu de plicht van ieder christen, zij is het voornamelijk van de herders en leraren der gemeente. Hun ambt is de gemeente te bouwen, te stichten. De ambten zijn door de

6. J. Hartog, *Geschiedenis van de Predikking in de Protestantsche kerk van Nederland*, Utrecht 1887, 233 vv.; en T. Hoekstra, *Gereformeerde Homiletiek*, Wageningen, z.j., 129 v.

36

verhoogde Heere Jezus Christus tot dit doel ingesteld. Niet alleen op de kansel hebben de predikanten daarmee bezig te zijn maar ook wanneer zij schrijven, b.v. in stichtelijke meditatieën en zo 's Heeren Woord onder het volk brengen. Niet alleen met tong en mond maar ook met de pen kan de gemeente worden gebouwd. Ziehier het doel waartoe de schrijver, zoals hij zelf getuigt, deze meditatieën het licht heeft doen zien.

Het boekje, zo vervolgt de schrijver, is eenvoudig. Er mocht van hem ook niet anders verwacht worden. In Exodus 32 staat dat toen in de woestijn de tabernakel werd gebouwd iedere Israëliet naar zijn vermogen daar het een en ander toe bijdroeg. De een bracht goud, de ander zilver, de derde koper, weer een ander zijde, sommigen geitenhaar. Armen en rijken, die veel hadden en die weinig hadden, allen droegen naar hun vermogen bij aan de bouw van de tabernakel. En zo heeft nu ook de schrijver van dit boek, zegt hij zelf, naar de mate van de gaven die de Heere hem schonk bijgedragen tot de bouw, de geestelijke opbouw van de Gemeente Gods.

Als stof werd gekozen een gedeelte uit Efeze 6, waar de apostel Paulus spreekt over de strijd der gelovigen tegen de duivel en zijn rijk.⁷ Ieder christen heeft hier genoeg in zijn leven mee te stellen. Christen zijn betekent gezet zijn in de strijd, in een geestelijke strijd. Gelovigen zijn krijgslieden. Maar wat zouden krijgslieden moeten beginnen als zij niet voorzien waren van wapenen, van een wapenrusting. Zij hadden dan geen verweer, waren niet opgewassen tegen hun vijanden. Ook geestelijke krijgslieden kunnen onmogelijk zonder een harnas, een helm, een schild, een zwaard en al wat verder behoort tot een gewone wapenrusting.

Gelukkig geeft de Schrift zelf duidelijk aan dat er zulk wapenrusting inderdaad is en ook waarin zij bestaat. De Schrift doet dat niet voor het minst in het gedeelte dat gekozen werd als stof voor deze overdenkingen.

De schrijver eindigt zijn Opdracht met een wens en bede. 'Onse Heere Jezus Christus selve, ende onse Godt ende Vader, die ons heeft lief gehad, ende ghegheven een eeuwige vertroostinge, ende goede hoop in genade, vertrooste uwe herten, ende verstercke u.l. in allen goeden woorden ende wercke, Amen'.

De aard van het boek

Wat Hollebekius al in de "Opdracht" heeft aangekondigd, n.l. dat zijn boek een eenvoudig boek is, blijkt bij het lezen ervan waar te zijn.

7. Over deze pericoop is later nog eens een stichtelijke verhandeling geschreven., n.l. door de Middelburgse predikant Henricus de Frein, *Een strydende Heylige, In de Wapenen tegen den Satan: Desselvs listige omleydingen en vuurige Pylen. Of een verhandeling van Ephes. 6:10-18*, Middelburg 1713. 37

Veel geleerdheid moet men er niet in zoeken. Het is b.v. geen geleerde exegetische

verhandeling, ook al is de exegese allerm minst verwaarloosd. Het is een stichtelijk boek, maar dan niet in een benepen doch ruime zin. Het gaat over het hart én het leven, het geloof én de werken.

De in heel het boek steeds terugkerende vermaning is toch de geestelijke wapenrusting van Efeze 6 aan te doen en verder er op toe te zien geen onderdeel van die wapenrusting ooit te verliezen. Het boek is gericht op sterking van het leven des geloofs.

Wat men de Gereformeerde predikanten in de 17e eeuw zovaak verweten heeft, n.l. dat zij teveel polemiëk op de kansel brachten⁸ gaat in ieder geval voor Hollebekius niet op. Uiteraard ontbreekt de polemiëk niet geheel en al, dat kón niet en zelfs mócht dat niet, maar zij overheerst allerm minst.

Een enkele keer valt de naam van Arius,⁹ de bekende bestrijder van de godheid van Christus in de oudchristelijke kerk. In zijn boek over de 'Verloren Soon' komen daar dan nog een enkele keer de Remonstranten,¹⁰ de Mennonieten" en de Lutheranen bij.¹²

Maar de hoofdopponent in beide boeken is Rome. Nogal eens worden 'die van het pausdom' genoemd, waarmee dan Roomse theologen zijn bedoeld. Soms wordt verwezen naar uitspraken van Trente¹³ of wat bepaalde Roomse theologen (evenwel zonder hun naam te noemen) over een bepaalde materie geschreven hebben.¹⁴

Niet alleen de leer van Rome heeft Hollebekius bestreden ook allerlei Roomse praktijken. Uit hetgeen wij tegenkwamen aan het adres van Rome noemen wij het volgende. Rome heeft de christenen het Woord Gods ontnomen, hetwelk het zwaard des Geestes is; immers Rome verbiedt de christenen de H. Schrift te lezen en te onderzoeken. De paus doet zich hierin kennen als de ware antichrist.¹⁵

Rome houdt welbewust de mensen dom, onwetend.¹⁶ Rome spreekt van een 'ingehewonden gheloove', een geloof in wat de kerk zegt en de priester zegt, als zou dat het laatste woord mogen hebben.¹⁷

8. A. W. Bronsveld: De Evangelieprediking. Serie: Uit onze bloeitijd, Amsterdam, 10 v, 15.

9. Hollebekius, Geestelycke Krijghsman, 563.

10. Hollebekius, Verloren Soon, 227, 228, 353, 355 v.

11. A.w. 385.

12. A.w. 385.

13. A.w. 345, 442.

14. A.w. 443.

15. Geestelycke Krijghsman, 423.

16. A.w. 446.

17. A.w. 303; Verloren Soon, 430.

Rome onttrekt aan het geloof de zekerheid des heils, terwijl het ware geloof juist een vast vertrouwen is.¹⁸ Rome verleidt de mensen tot een steunen op eigen gerechtigheid, door hen te wijzen op hun eigen verdiensten.¹⁹ In de kerk van Rome wordt gebeden in een taal die de meeste mensen niet verstaan, in het Latijn, zodat zij niet weten wat zij bidden.²⁰ In deze kerk worden de heiligen aangeropen, vooral Maria. In hun 'Litanien ende Gebedekens' roepen de papisten de engelen en de heiligen aan als hun voorspraak bij God. Maria roepen zij aan als middelares en verlosseres.²¹

Rome heeft vervolgens ook tientallen gebruiken die geen enkele grond hebben in de H. Schrift, als het gebruiken van wijwater, het doen van bedevaarten. En waar in de H. Schrift vindt men iets van een paus, van kardinalen, van een vagevuur, van aflaten,

van kloosterregels en van overtollige goede werken? 22 Ook de sacramentsleer van Rome deugt niet: de zaligheid wordt gebonden aan de doop en de mis is iets anders dan het Avondmaal.²³ in het pausdom vindt men vaak een te vleselijke voorstelling van God, men beeldt Hem uit in de gedaante van een oude man met een vlaswitten baard.²⁴

Het is wel waar dat ook de Schrift mensvormig over God spreekt, maar men mag daarin niet te ver gaan, anders doet men tekort aan zijn hoogheid, God is Geest.

Om nog even terug te komen op Hollebekius' bestrijding der Remonstranten, hij beroept zich hierbij op hun uitspraken gedurende de z.g. Haagse Conferentie van 1611.²⁵ Wat hij de Remonstranten ten laste legt is in het kort het volgende. Zij schieten tekort in het belijden van 's mensen onmacht om zelf ook maar het minst tot zijn zaligheid bij te dragen. Zij menen dat er nog een vrije wil in de mens is tot het goede en dat hij zich op het ontvangen van de genade kan voorbereiden. In het verheffen van de krachten van de verdorven mens lopen zij de papisten na en doen zij, evenals de papisten, tekort aan Gods genade.²⁶

T

ot zover over Hollebekius' polemieek. Nogmaals, zij overheerst niet. Zijn boeken zijn in geen geval strijdschriften. Niet de verdediging van de waarheid was hun hoofddoel maar de opbouw en bevestiging in de waarheid.

18. Geestelycke Krijghsman, 305.

19. A.w. 233, 395.

20. A.w. 501; Verloren Soon, 405.

21. A.w. 459, 462, 463; Verloren Soon, 108, 120, 245.

22. Verloren Soon, 120 v, 277, 305.

23. A.w. 329.

24. A.w. 24.

25. A.w. 228, 353, 356. Een uitvoerig verslag van deze Conferentie biedt Jacobus Trigland, Kerckelycke Geschiedenissen, Leiden 1651, 544 vv.

26. A.w. 227, 355 v. 39

De aard van Hollebekius' boeken brengt ook met zich mee dat men er niet veel namen van kerkvaders, reformatoren of tijdgenoten in tegenkomt. De reformatoren en tijdgenoten ontbreken zelfs geheel; soms wordt een kerkvader genoemd. Augustinus nog het meest;²⁷ en verder Cyprianus, Tertullianus, Chrysostomus, Ambrosius en Hieronymus.²⁵ Plato, Aristoteles en Seneca worden slechts één keer vermeld.²⁹ Verder als historicus Eusebius.³⁰

Resten nog een paar vage aanduidingen als 'een Oud- Va der',³¹ 'een gheleert Theologant' ³² en 'de Kerckelijcke Historieken'.³³ Het enige wat op geleerdheid lijkt is soms het noemen van een bepaald Grieks woord dat voorkomt in de tekst die behandeld wordt, Maar dat geeft ons er alleen maar een bewijs van dat Hollebekius dus de grondtekst heeft geraadpleegd en in zijn exegese zorgvuldig is te werk gegaan. De ondergrond van het boek is zonder meer de Gereformeerde belijdenis. Het behoort thuis in het genre van de stichtelijke lectuur op basis van deze belijdenis. Het vertegenwoordigt als zodanig een stukje Gereformeerde vroomheid. Het gericht zijn op de praktijk der godzaligheid is niet iets wat in het Calvinisme er pas later bijgekomen is, het was daarvan een wezenstrek vanaf het eerste uur. Met name het feit dat de christen een aangevochtene is, wordt door Hollebekius diep beseft, maar hij heeft niet nagelaten deze christen in zijn strijd vanuit de Schrift te bemoedigen en te sterken.

Het christenleven als een strijd

Hollebekius' uitgangspunt in zijn boek over de 'Geestelycke Krijghsman' is dat het leven van de christen hier op aarde een strijd is.³⁴ Niet één gelovige ontkomt daaraan, hetzij jong hetzij oud. In zijn boek over de 'Verloren Soon' heeft Hollebekius zich vooral tot de jongeren gericht, hen vermaand de wegen der zonden te vermijden en te verlaten, zijn boek over de geestelijke krijghsman was voor allen. Zozeer behoort de strijd tegen de duivel, de zonde en het eigen vlees tot het ware christenzijn dat uit het

27. A.w. 17, 123, 339, 413, 468.

28. Geestelycke Krijghsman, 489; Verloren Soon, 307, 413.

29. Verloren Soon, 468.

30. Geestelycke Krijghsman, 474, 475.

31. A.w. 59, 448; Verloren Soon, 126, 217, 228.

32. Geestelycke Krijghsman, 481.

33. A.w. 476, 489.

34. A.w. 181.

40

strijden van deze strijd zelfs is op te maken of wij wel waarlijk christenen zijn of slechts geveinsden.³⁵

De strijd waar het hier over gaat is een zwáre strijd. Het Griekse woord dat door Paulus in Efeze 6:12 gebruikt, n.l. het woord palè, en dat door 'strijd' wordt vertaald duidt, zoals Hollebekius terecht opmerkt, op een zware worsteling, een strijd van man tegen man.³⁶

Hier komt bij dat deze strijd nimmer kan worden ontgaan. Satan is immer actief en ons eigen vlees hebben wij altijd bij ons. Bovendien leeft ook de christen in de wereld en staat hij derhalve bloot voor al haar verzoeking en verleidingen.³⁷

Het wordt door Hollebeek ootmoedig toegegeven dat een christen in deze strijd niet zelden een nederlaag lijdt. Zovaak hij struikelt en in een of andere zonde valt hebben zijn vijanden een overwinning op hem behaald. Maar hij heeft dan de roeping opnieuw op te staan, in Gods kracht, en de strijd voort te zetten.³⁸

Nu zal echter het initiatief in deze strijd beslist niet altijd aan de vijanden mogen worden overgelaten. De strijd waarin de christen is gezet brengt met zich mee de verplichting om ook zelf aan te vallen. Tot de wapenrusting van de christen behoren zowel aanvals- als verdedigingswapenen. Zo vaak de trompet geblazen is moet de christen zich aangorden tot de strijd. Met nieuwe kracht dient hij zich dan te werpen op zijn oude vijanden. Niets is hem meer verboden dan een zorgeloos leven. Dat zou ook ten hoogste gevaarlijk voor hem zijn, want zijn vijanden zouden daar onmiddellijk gebruik van maken, het moment uitbuiten.³⁹

Hoewel het leven van de christen, dank zij deze nooit ophoudende strijd, een leven vol spanning is, "is het toch een genade van God. Het zou ons geen goed doen als wij geen strijd hadden te zwieren, als het ons in alles naar het vlees ging. Wij zouden dan missen de ervaring van de kracht van God in onze zwakheden. Wij zouden hooggevoelende mensen worden; wij zouden deze wereld voor het hoogste gaan houden. Iedereen kan het bekend zijn dat stilstaande wateren vervuilen; zo zou ook ons geestelijk leven vertroebelen als er niet de strijd was. De harten der gelovigen worden door God afgetrokken van deze wereld door veel lijden en strijden, en dat hebben zij nodig. In de herfst ziet men de koeien vanzelf, dat wil zeggen zonder dat zij gedreven worden, de stal opzoeken; in de zomer talen zij

35. A.w. 55.

36. A.w. 91 v.

37. A.w. 40, 45.

38. A.w. 25, 28, 53, 91, 102, 171. 39. A.w. 169 v, 232, 394, 407.

41

daar niet naar. Zo drijft de strijd de christen uit tot het gebed, tot God, en ook tot het verlangen naar de hemel. Nooit verlangt een schipper meer naar de veilige haven dan wanneer de zee onstuimig is. Zo worden in het strijdperk van dit leven de harten der kinderen Gods vervuld met een groot verlangen naar de rust die er is in God. Immers, eens zal de strijd ophouden, voorgoed ten einde zijn; dan is er de volkomen overwinning."

Onze geestelijke vijanden

Met nadruk wordt door Paulus in de perikoop waar het hier over gaat vastgesteld dat de strijd van de christen niet een strijd is tegen vlees en bloed. Stellig heeft een christen, zegt Hollebekius, ook vijanden van vlees en bloed, en hij noemt dan ongelovige, goddeloze en wereldse mensen die ons bestrijden en vervolgen maar ook ketters en valse leraren (een reden waarom in dit boek niet alle polemiek ontbreken mocht); toch, zij zijn niet onze eigenlijke vijanden, achter deze vijanden staan andere, bepaalde geestelijke machten.⁴¹ Hollebekius noemt ze kortweg duivelen. In de 'overheden', de 'machten', de 'geweldhebbers der wereld' en de 'geestelijke boosheden in de lucht' ziet hij niet zozeer verschillende soorten van machten, die elk iets eigens zouden hebben als wel kwalificaties van de duivelen en heel in het bijzonder van dé duivel, hun aller heer en hoofd. Op een geheel eigen wijze zijn de duivelen 'overheden'. Er klinkt in deze naam nog iets mee van hun heerlijke afkomst. Toen zij geschapen werden als goede engelen ontvingen zij een macht ten goede. Deze macht ten goede hebben zij verloren maar dat wil niet zeggen dat God hen van alle macht beroofd heeft. De macht die zij eerst ten goede uitoefenden oefenen zij nu ten kwade uit, tenminste voor zover God het toelaat.⁴² Met de macht van de duivel is het net gesteld als met de macht van vreemde koningen die God soms over Kanaän, toen zijn volk daar woonde, liet regeren. Zij waren geen wettige koningen met een wettig recht op Kanaän, God liet ze slechts enige tijd toe. Zo is ook de duivel geen wettige 'overheid' die met een wettig recht kan optreden, maar Hij regeert slechts onder Gods toelating, zolang het Hem behaagt. Hij gedraagt zich trouwens ook allerminst als een vorst, maar als een tyran.⁴³ Over de goddelozen heeft hij het meest te vertellen, die zijn zijn eigenlijke onderdanen, zijn dat ook gewillig. Zij gevoelen niet het knellende van het juk van satan, hebben

40. A.w. 56 vv, 125, 182, 188.

41. A.w. 96 vv.

42. A.w. 106 vv.

43. A.w. 109 v, 115 v.

42

een vermaak in allerlei zonde en boosheid. Voor hun gevoel zijn zij geheel vrij, eigen heer en meester, maar op een verborgen wijze worden zij door de duivel geregeerd. Zonder dat zij het zelf zien en bemerken voert hij hen naar het eeuwig verderf; pas als het te laat is zullen hun ogen opengaan voor het bedrog van de duivel.

In de tekst worden de duivelen ook de 'geweldhebbers der wereld' genoemd. Dat ziet hierop dat de macht van de duivel zich niet verder uitstrekt dan deze wereld en dit

aardse leven. In de hemel heeft hij niets te vertellen. Wanneer eenmaal Gods kinderen van de aarde zullen verlost zijn zullen zij ook volkomen verlost zijn van de duivel. Ja nu reeds heeft hij als het er op aankomt niets over hen te zeggen; zijn eigenlijke machtsgebied is de wereld en de harten van de kinderen dezer wereld.⁴⁵

De duivelen heten tenslotte ook 'geestelijke boosheden in de lucht'. Hiermee wil Paulus aanduiden dat zij thuishoren in het rijk der geesten. Zij zijn eens door God als geesten geschapen en dat zijn zij ook gebleven. Zij zijn geen lichamelijke maar geestelijke zelfstandigheden.⁴⁶

Dat betekent onder andere dat zij door het stoffelijke niet worden gehinderd en dat zij dus ook kunnen binnendringen in onze ziel. Het betekent ook dat zij zich snel kunnen verplaatsen en dat zij overal kunnen komen. Wij kunnen duivelen om ons heen hebben als wij alleen zijn maar ook als wij ergens in gezelschap verkeren en zelfs als wij in de kerk zitten. Overal en altijd kunnen duivelen ons bespieden en als zij willen ons aanvallen. Wij zien ze niet en wij horen ze niet maar dat wil niet zeggen dat zij er niet zijn. Zij zien ons wel, loeren zelfs op ons.⁴⁷

Zij zijn ook onsterfelijk. Dat wil zeggen zij sterven nooit. Hun aantal neemt nooit af. Zij zijn al eeuwenoud, hebben dan ook een eeuwenoude ervaring. De duivel is een oud en ervaren krijgsman. Dezelfde duivel die Adam en Eva heeft verleid leeft nog en tracht nog steeds hetzelfde te doen.⁴⁸

Hollebekius opponeert tegen de gedachte dat de duivelen niet echt zouden bestaan, dat zij thuis horen in het rijk van inbeeldingen en hersenschimmen. De gedachte dat zij alleen maar verpersoonlijkingen zouden zijn van bepaalde boze lusten en hartstochten in de mens werpt hij verre van zich. De duivelen bestaan echt, zij hebben substantie, zijn geestelijke zelfstandigheden. Het gevaar dat ons van hen bedreigt is dus niet slechts denkbeeldig, het is eerder een wérkelijk gevaar.

44. A.w. 126 vv.

45. A.w. 124 v, 126, 131, 148.

46. A.w. 138 v.

47. A.w. 48 v, 141, 159.

48. A.w. 43, 141, 351. 43

Laten wij ons niet gemakkelijk geruststellen, maar waakzaam zijn.⁴⁹

De kapitein der boze geesten

Al spreekt Hollebekius vaak over duivelen, in het meervoud, bijzondere aandacht schenkt hij aan hun aller heer en hoofd, dé duivel, satan. Hij noemt hem soms de 'kapitein'.⁵⁰ Al wat aan kwaad bedacht kan worden is in hem, de duivel, belichaamd; hij is de auteur van alle boosheid. Zonde en onreinheid zijn zijn natuur; hij is nooit tot iets anders dan tot boosheid geneigd. Hij is ook nooit ergens anders op uit dan om boosheid te bedrijven en zijn boze plannen ten uitvoer te brengen. Ongeacht tot welke zonde de mens zich ooit geprikkeld voelt, het komt van de duivel. Niemand hoeft de illusie te hebben de duivel daar weleens van af te kunnen brengen, te kunnen bewegen tot iets wat goed is. Hij was het die de Sabeërs en Chaldeëen verwekte die Job van al zijn vee beroofden; hij was het die Petrus ziftte als de tarwe met als gevolg dat hij Christus verloochende; hij was het die later de Joden ophitste tegen Jezus Christus en zijn apostelen met al wat daarop volgde.

De boze lusten die er in ons zijn worden door hem verwekt; het vuur van de onkuisheid, van de gierigheid en welke zonden men verder noemen kan, wordt door

hem in ons aangeblazen. En geen mens is hier tegen opgewassen, geen mens kan hem van zich afhouden, geen mens kan hem ontwijken; geen wetenschap is er die zijn listen kan verijdelen. Hier is Goddelijke hulp en genade nodig.⁵¹

Op een andere plaats wordt de duivel door Hollebekius een 'generaal' genoemd. Gelijk een generaal een heel leger aanvoert zo voert ook de duivel een heel leger van boze geesten aan. Maar de eigenlijke reden waarom Hollebekius hem in dit verband een generaal noemt is dat hij wil duidelijk maken dat er ook nog andere grote vijanden voor de christen bestaan, te weten de wereld en zijn eigen zondig vlees. Is de duivel de generaal, de wereld en het vlees zijn zijn kapiteins. Deze staan wel onder hem maar hebben niettemin grote macht.⁵²

Wat de wereld betreft, die ligt in het boze. Zij is uitermate verraderlijk, praat mooi, lokt vriendelijk maar bedriegt intussen de mens voor eeuwig. Zij houdt ons dingen voor waartoe wij allen van nature zeer geneigd zijn, als rijkdom, eer, wellust en allerlei zondige genietingen. Zij houdt de

49. A.w. 105, 138 v.

50. A.w. 44, 102.

51. A.w. 99, 100, 102, 103, 142.

52. A.w. 44, 102.

44

christenen voor dat ook andere mensen deze dingen zoeken en voegt er aan toe: waarom u dan niet? Zo tracht zij ons te verleiden. Haar doel is ons af te brengen van de weg der zaligheid. Lukt haar dat niet dan keert zij haar blaadje om; dan is zij ineens niet vriendelijk meer maar boos en toornig en valt zij ons aan met haat, smaad, vervolging en verdrukking. Al vele christenen zijn door haar gebracht aan galg en rad.⁵³

Terwijl de wereld een vijand buiten ons is is ons eigen vlees een vijand in ons. Zij is een vijand die altijd bij ons is, die wij meenemen waarheen wij ook gaan. Hollebekius noemt haar een slang die zich listig genesteld heeft in onze boezem, en waardoor wij ieder ogenblik kunnen worden gebeten. Een eigenschap van ons vlees is dat het niets wil weten van ongemak en kruis; 's mensen vlees is van nature aards en dartel, wat vooral blijkt in dagen van voorspoed; in dagen van tegenspoed is het ongeduldig. Dreigen kruis en smaad dan laat ons vlees dadelijk het dienen van God afweten; deze prijs is haar te hoog. Er is een geheim verbond tussen de wereld buiten ons en ons vlees in ons, beide zijn het volkomen met elkaar eens, met andere woorden: ons vlees is een verraadster.⁵⁴

Zo hebben wij dus altijd vijanden tegenover ons. Satan maar ook wereld en vlees. Nooit worden wij met rust gelaten.⁵⁵

Tegen deze vijanden opgewassen te zijn kan een mens alleen door Gods genade en kracht. Hijzelf moet dan de kracht van onze kracht zijn. Hiertoe dient de wapenrusting die ons aangeboden wordt en die wij hebben aan te doen.

De wapenrusting

Het is altijd opnieuw een waar genoeg titelplaten te bekijken in boeken uit de 17e en 18e eeuw. Daaronder bevinden zich juweeltjes van oude prentkunst; meestal vol symboliek.⁵⁶

Het zal niemand verwonderen op de titelplaat van Hollebekius' boek een krijgsman afgebeeld te zien. Hij ziet er uit als een typisch 17e eeuwse soldaat, die bij wijze van spreken zo uit het leger van de Staten-Generaal had weggelopen kunnen zijn. Net

boven zijn hoofd zweeft een groot zwaard, rustend in een hand die voorzien is van een ijzeren handschoen.

Om het lichaam hangt een mantel losjes open. Daaronder zien wij een nauwsluitend harnas. Dijen, knieën en benen zijn beschermd door ijzeren kappen.

53. A.w. 45, 49.

54. A.w. 45, 52 vv.

55. A.w. 133.

56. Vgl. E. de Jongh, Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw. Uitgave van Openbaar Kunstbezit 1967. 45

In de linkerhand houdt de krijgsman een formidabel schild, waarop de titel van het boek staat afgedrukt. Drie figuren liggen op de grond. De meest rechtse zal wel de gulzigheid moeten afbeelden, want wij zien dat hij overgeeft.

Op de borst van de linkse figuur rust de ijzeren voet van de krijgsman. Zij is een fraai uitgedoste jonge vrouw, die een wereldbol op haar hoofd heeft en die blijkbaar de verleidingen van de wereld moet voorstellen. De gulzigaard en deze jonge vrouw samen vertolken wat er in deze wereld valt te beleven aan ijdele genietingen.

Tussen deze figuren in ligt nog een derde, waarvan alleen het hoofd en het bovenlichaam te zien is, de rest van het lichaam gaat schuil achter het schild. Hij stelt een man voor, is hij misschien de duivel? Tot slot, aan de rechtse kant van het schild zien wij in het halfdonker nog iemand, het is een figuur die door vele pijlen is doorboord, hij zal wel de goddeloze moeten verbeelden.

Al met al geeft deze voorstelling ons een goede indruk van hoe een wapenrusting in de tijd van Hollebekius en ten dele ook in de dagen van de apostel Paulus er heeft uitgezien. De voorstelling geeft tegelijk ook een beeld van de wapenrusting die door elk christen zal moeten worden aangedaan wil hij toegerust zijn tot de strijd die hij heeft te voeren met zijn geestelijke vijanden. Elk onderdeel van deze wapenrusting heeft bij Paulus en dus ook in de uitleg van Hollebekius een geestelijke betekenis, duidt op een of andere geestelijke gave Gods.

Een van de punten waar Hollebekius in zijn uitleg van deze geestelijke wapenrusting de nadruk op gelegd heeft is dat door Paulus in dit Schriftgedeelte alleen maar wapenen worden genoemd die de krijgsman niet zozeer van achteren als wel van voren beschermen. Een geestelijke krijgsman moet er voor waken dat zijn vijanden hem ooit van achteren besluipen. Dit houdt in dat hij moedig moet zijn, nooit mag vluchten. Daarmee zou hij immers zijn rug blootgeven en die is hoegenaamd niet beschermd. Een christen moet om zijns levenswil op zijn post blijven staan, mag nimmer verflauwen. Hij zal geen wegloper mogen zijn, moet een aanvaller zijn. Hij moet er voor zorgen dat hij zijn vijanden steeds vóór zich heeft.⁵⁷

57. Geestelycke Krijghsman, 133, 193.

46

Een ander aspect van Paulus' voorstelling van de geestelijke krijgsman waar Hollebekius aandacht voor vraagt is dat Paulus hem beschrijft als gewapend van top tot teen. Hij is van het hoofd tot de voeten beschermd. Bepaalde wapenen die hij draagt zijn duidelijk verdedigingswapenen, maar het zwaard b.v. is onmiskenbaar een aanvalswapen. De wapenen zijn ook allen ten nauwste met elkaar verbonden en op elkaar betrokken, zij vormen tezamen één wapenrusting. Het ene wapen dient en ondersteunt het andere; niet een kan er worden gemist. Met Gods genadegaven is het ook zo, zegt Hollebekius, ook die zijn onderling verbonden en ondersteunen elkaar. Het geloof kan niet zonder de hoop en omgekeerd; de heiligheid des levens kan niet

zonder de christelijke lijdzaamheid; de dapperheid kan niet zonder de voorzichtigheid en zo is er nog veel meer te noemen. Een christen kan er niet mee volstaan slechts van één wapen gebruik te maken, hij heeft de gehele wapenrusting Gods nodig. Niet voor niets heeft de apostel Paulus in deze perikoop daar tot tweemaal toe (vs 11 en vs 13) toe vermaand. Men mag daarin niet zien een zinloze herhaling want dat is het niet; een levensbelang van de christen is ermee gemoeid.⁵⁵ Dat brengt ons nu tot een bespreking van de verschillende onderdelen der wapenrusting.

De onderdelen daarvan

Elk deel is door Hollebekius nauwkeurig bekeken en behandeld. In de eerste plaats de gordel. Gordels waren gewoonlijk breed en sterk en met ijzeren of koperen platen beslagen. Paulus spreekt in de tekst over 'de gordel der waarheid'. Het begrip waarheid wil Hollebekius opgevat zien in de zin van oprechtheid. Een christen is oprecht in woorden en werken voor God en voor de mensen. Deze oprechtheid is een gave Gods. Zij is een wapen in de strijd; nu eens met deze of gene zonde, dan met een of andere dwaalleer en vaak ook met list en bedrog tracht satan de gelovigen ten val te brengen, doch als zij maar volharden in hun oprechtheid zullen deze aanvallen van satan hun doel missen.⁵⁹

Het is geen wonder dat door Paulus dit wapen het eerst van alle is genoemd. De oprechtheid des harten is hét criterium waar God de mens naar oordeelt. Waf baat ons een geloof dat niet oprecht is? Ook gelovigen hebben hun zonden en gebreken maar er is in hen een oprechtheid die hen onderscheidt van alle andere mensen. Oprecht zijn zij in hun afkeer van de zonden, oprecht ook in hun vertrouwen op Christus, dus in hun geloof. De gordel der waarheid maakt hen sterk.⁶⁰

Het tweede wapen dat door de apostel Paulus de christen wordt toegeschreven is 'het borstwapen der gerechtigheid'. Onder gerechtigheid verstaat Hollebekius hier heiligheid. De rechtvaardigheid is een algehele gelijkvormigheid met de Wet Gods. De volmaakte rechtvaardigheid was

58. A.w. 69, 165 vv, 194.

59. A.w. 197, 199, 206. 60. A.w. 198, 201 v, 216.

alleen in Jezus Christus, zij wordt de gelovigen uit genade toegerekend. Haar vrucht is echter de heiligmaking, die nooit volmaakt is maar toch wel ernstig wordt betracht door allen die geloven. In het geloof in de vergeving der zonden en met een goed geweten voegen de kinderen Gods zich naar Gods wil, en dat is hier door Paulus bedoeld met het borstwapen der gerechtigheid. Een borstwapen beschermt hart en longen, dus de edele delen van het lichaam. Tegen de zonde die mens wil kwetsen, ja doden zijn de gelovigen beschermd door hun heiligheid van hart en leven. Er is in Gods kinderen een heilige resolutie tegen de zonde, dat wil zeggen een vast besluit om naar de geboden Gods te leven.

Telkens en op allerlei manieren probeert de duivel ze van dit borstwapen der gerechtigheid, dus hun heiligheid, te beroven, onder andere door pogingen in het werk te stellen ze te verleiden tot zorgeloosheid of eigengerechtigheid, want hij weet hoeveel er aan dit wapen voor de christen gelegen is. De christen zal op het behoud van dit wapen dan ook zorgvuldig hebben toe te zien. Helaas zijn er mensen die staan in de zuivere leer der waarheid maar een goddeloos leven leiden; dat mag echter niet, want geloof en leven, rechtvaardiging en heiliging zijn niet van elkaar te scheiden. Al

worden wij niet zalig óm onze goede werken, zónder goede werken gaat het ook niet. De mens scheidt niet hetgeen God heeft samengevoegd. 61

Het derde wapen dat door Paulus in het besproken Schriftgedeelte wordt genoemd zijn 'de schoenen van de bereidheid van het Evangelie'. Men zal hier moeten denken aan de zware laarzen waarvan krijgslieden indie tijd waren voorzien. Hollebekius heeft ze opgevat als een beeld van de christelijke lijdzaamheid. Moet een christen niet met lijdzaamheid lopen de loopbaan die hem voorgesteld is? Alleen op die wijze kan hij de vrede van het Evangelie genieten. De weg van de christen is een weg vol gevaren, verzoeking, verleidingen en verdrukkingen, het komt daarbij wel bijzonder op de lijdzaamheid aan. Als maar de vrede van het Evangelie in het hart is dan kan men alles verdragen. Als voorbeelden van kinderen Gods die in lijdzaamheid hun weg zijn gegaan noemt Hollebekius Abraham, toen hij van Ur naar Kanaän trok; Mozes, toen hij vluchtte van het hof van de farao van Egypte; en de christelijke martelaren. Doch vooral de Heere Jezus Christus is lijdzaam geweest; Hij gaf ons ook hierin het hoogste voorbeeld. Laten wij achter Hem aankomen, dan zijn wij wel gewapend.62

Het vierde wapen waar Paulus over gesproken heeft is het schild des geloofs'. Naar zijn wezen is dit geloof een vast vertrouwen op Christus en zijn beloften. Het bestaat in kennis, toestemmen en vertrouwen.

61. A.w. 219 vv.

62. A.w. 257 vv.

48

Het kennen en toestemmen van de waarheid vindt men ook bij de geveinsden, alleen bij de ware gelovigen is er ook het vertrouwen. Het geloof is bij hen levend en krachtig; het is een geloof dat tot uiting komt in een godzalig leven; dit geloof is bovendien blijvend.63

Hollebekius heeft de zekerheid tot het wezen des geloofs gerekend en niet, gelijk sommige vooral latere stichtelijke schrijvers, tot het welwezen van het geloof.64 Hij zegt: het 'gheloove' en de 'seeckerheydt des gheloofs' zijn van elkaar niet te scheiden (gelijk Rome doet).65

Hij wil hiermee niet beweren dat alle christenen altijd ten volle verzekerd zijn en dat ook in hun hart gevoelen. Soms zijn zij als de bomen in de winter, er lijkt geen leven in te zitten, zelfs bladeren ontbreken. Maar gelijk na de winter, in het voorjaar, de takken der bomen opnieuw uitlopen, er bladeren aan komen en na enige tijd zelfs vruchten, zo geven ook de kinderen Gods na hun tijden van dodigheid en geesteloosheid opnieuw blijken van het leven dat in hen is; zij gevoelen dan ook weer de liefde Gods en zijn daarvan zelfs verzekerd."

'Derhalven soo blijft vast, dat in het gheloove is een vast ende seecker vertrouwen op Godts ghenade in Jesu Christo'.67 Paulus heeft dit geloof een schild genoemd, waarmee de vurige pijlen van de boze kunnen worden uitgeblust. Er is maar één wapen waarmee wij de verzoeking kunnen weerstaan en dat is het geloof wanneer het gehanteerd wordt als een schild. Er is dan ook niets wat een christen meer nodig heeft dan dit geloof. Het moet worden 'aangenomen' zegt Paulus, dat wil zeggen: wij moeten alle middelen gebruiken die God gegeven heeft om het te verkrijgen. Het geloof is een gave Gods, maar een gave die God schenkt in de weg der middelen. Alleen door zijn geloof kan een mens God behagen en zo staat hij sterk tegen de aanvallen van de boze.68

In dit verband ook iets over de pijlen die op de christen door de boze worden afgevuurd. Vurig worden zij door Paulus genoemd. Hollebekius vat dat op in de zin van vergiftig. Nu eens tracht de duivel in de harten der gelovigen twijfel te zaaien dan weer ze twijfelmoedig te maken. De ene tijd tracht hij ze te verleiden tot zorgeloosheid, tot een zondigen op kosten van de genade, op een andere tijd fluistert hij hen in dat Gods genade wel voor anderen maar niet voor hen is. Het zijn allemaal vurige,

63. A.w. 289 vv, 354.

64. Hierover schreven uitvoerig C. Graafland, De zekerheid van het geloof, Wageningen 1961 (vooral p. 165 e.v.) en J. de Boer, De verzegeling met de Heilige Geest volgens de opvatting van de Nadere Reformatie, Rotterdam 1968.

65. Geestelycke Krijghsman, 305.

66. A.w. 306, 368 v.

67. A.w. 308.

68. A.w. 33, 312, 324, 357 v, 364. 49

dat wil zeggen giftige pijlen. Alleen het schild des geloofs kan hier hulp bieden. Het geloof heeft als eigenschap de beloften Gods aan te grijpen, zich die beloften toe te eigenen, zich er op te verlaten en zo behaalt het de overwinning. Gelijk vuur alleen door water kan worden geblust zo kunnen de vurige pijlen van de boze alleen geblust worden op het schild van een levend geloof.⁶⁹

Het vijfde wapen dat aan de orde komt is 'de helm der zaligheid'. Hier zal gedacht moeten worden aan de christelijke hoop en toekomstverwachting (vgl. 1 Thess 5:8). Gods kinderen verwachten al wat God hen in zijn Woord belooft."

Breed zet Hollebekius uiteen wat het verschil is tussen het geloof en de hoop, Beide hebben elkaar nodig en ondersteunen elkaar. Maar het geloof omvat meer dan de hoop, de hoop immers is alleen gericht op het toekomstige terwijl het geloof zowel het tegenwoordige als het toekomstige omvat. Zo nauw is de band tussen geloof en hoop, dat de laatste de dochter van de eerste kan worden genoemd. Dat betekent tegelijk dat het geloof in de orde des heils (die echter iets anders is dan een volgorde in de tijd) er eerder is dan de hoop, Zonder geloof kan er geen hoop zijn. Maar de moeder, in dit geval het geloof, kan toch ook niet zonder de dochter, in dit geval de christelijke hoop. De hoop voedt en onderhoudt het geloof; zelfs zou het geloof bezwijken als er niet was de hoop.⁷¹

Deze hoop wordt soms in de Schrift een anker genoemd maar in zijn beschrijving van de geestelijke wapenrusting noemt Paulus haar een helm. Een christen heeft heel wat slagen en aanvallen te verduren; hij zou er onder bezwijken als de helm van de hoop hem niet beschermd. De hoop doet hem zien op hetgeen God in zijn Woord beloofd heeft en hem dus nog te wachten staat, een alles overtreffende heerlijkheid.⁷²

Het zesde wapen is 'het zwaard des Geestes'. Wat daaronder verstaan moet worden zegt de apostel Paulus zelf, immers hij voegt er aan toe: hetwelk is Gods Woord. Met een zwaard kan men in de strijd zich geducht weren, het is meer een aanvals- dan een verdedigingswapen. Christus zelf heeft er meer dan eens gebruik van gemaakt, onder andere toen Hij in de woestijn door satan verzocht werd. Wie dit zwaard stevig in de hand heeft behoeft geen vijand te vrezen, het is een beproefd wapen. Men kan er de duivel mee weren maar ook alle ketters en dwaalgeesten. Alle leer moet worden getoetst aan de H. Schrift, het onbedrieglijke Woord van God.⁷³

69. A.w. 310, 340, 342, 343, 345 v, 349.

70. A.w. 375 v.

71. A.w. 378, 379, 381 v.

72. A.w. 382, 384.

73. A.w. 407, 410 v, 413, 420, 425.

50

Het komt er echter wel op aan dat dit wapen goed en doeltreffend wordt gebruikt. Met de Schrift kan men ook verkeerd omgaan. Zorgeloze mensen troosten met het Evangelie en verslagen zondaren te lijf gaan met een strenge wetsprediking is zulk een verkeerd gebruik van het zwaard van het Woord Gods. Wet en Evangelie hebben elk hun eigen gebruik en men moet als dienaar des Woords er wel in geoefend zijn om geen verkeerde slagen toe te brengen of te vlug en onverantwoord te troosten.⁷⁴

Er is tenslotte nog een zevende wapen te noemen, al lijkt het op het eerste gezicht niet bepaald tot een wapenrusting te behoren; wij bedoelen het gebed. Aangezien het in het pericoop wat apart staat willen wij er afzonderlijke aandacht aan schenken.

Het gebed

Bij het gebed zou men kunnen denken aan een trompet. In oorlogstijd is een trompet wel niet het belangrijkste wapen maar zij kan toch ook niet geheel gemist worden. In onze geestelijke strijd kan het gebed in geen

geval gemist worden. De functie van een trompet is dat men door op dit instrument te blazen alle strijdkrachten verzamelt en ze aanvuurt tot groter moed en dapperheid.⁷⁵

Er zijn verscheidene vormen van gebed. Er is het persoonlijk bidden in afzondering, er is ook het gemeenschappelijk bidden tijdens de diensten in de kerk, er is ook de voorbede voor anderen en vooral de voorbede voor de dienaren des Woords.⁷⁶

De kracht van het gebed moet men zoeken in Gods gebod en in Gods belofte. Het gebed is door God zelf ons bevolen; het staat dus vast dat het Hem welbehagelijk is. Bovendien heeft Hij er zijn beloften aan verbonden.⁷⁷

Hollebekius vergelijkt het gebed bij een bode die door ons hart er op uitgezonden wordt om bepaalde wensen en begeerten kenbaar te maken bij onze God en Koning. Deze bode moet zich door niemand laten weerhouden maar door lucht en wolken heendringen. Een ander beeld dat hij gebruikt voor het gebed is dat van een sleutel. Gods schatkamers worden opengedaan door het gebed der christenen, waarna zij alles ontvangen wat zij voor dit en het toekomstige leven nodig hebben.⁷⁸

Stellig zijn er ook onverhoorde gebeden. Maar dan betreft het gebeden die niet waren naar Gods wil.

74. A.w. 327, 416, 438, 451, 578.

75. A.w. 455, 465.

76. A.w. 535, 544.

77. A.w. 460 v.

78. A.w. 479. 51

Gods kinderen ontvangen op hun gebed soms iets anders dan waarom zij gevraagd hebben, omdat het beter voor hen is. Niet zelden laat God ze een poosje op de verhooring wachten. Wat de gebeden der goddelozen betreft, die worden soms wel en soms niet verhoord. Wanneer zij wel verhoord worden betreffen het toch slechts tijdelijke weldaden die hun geschonken worden; wanneer zij niet worden verhoord wil

God voorkomen dat zij zijn weldaden in hun zonden en wellusten zouden doorbrengen.⁷⁹

Het gebed is de eer en waardigheid der christenen; het gebed siert hen. Er gaat van hun gebed ook grote kracht uit. Hollebekius herinnert aan de gebeden van Elia en het gebed van Daniel in de leeuwenkuil.⁸⁰

Christenen bidden niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen, en in de kerkdiensten bidden zij gemeenschappelijk. Met name van gemeenschappelijke gebeden gaat grote kracht uit. Gelijk een kabel extra sterk is doordat hij uit meerdere strengen bestaat zo ook het gemeenschappelijk gebed waarin meerderen tegelijk tot God roepen.⁸¹

In de geestelijke strijd waarin de christenen gezet zijn is het gebed voor hen onmisbaar. Zij is een bewijs van altijd waakzaam zijn. En soldaten móeten waakzaam zijn. Hetzelfde geldt van schippers die zich bevinden op een onstuimige zee. Christenen bevinden zich op de woelige zee van deze wereld, zij hebben te bidden en te waken.⁸²

Het gebed is bovendien de olie in de lamp. De lamp van het geestelijk leven zou uitgaan als niet de olie van het gebed telkens verversd werd.⁸³

Laat ieder christen steeds de dag beginnen met gebed. Laat ieder christen ook steeds de dag besluiten met gebed. Wanneer het 's avonds wat laat is geworden en men is moe en slaperig dan doet men er goed aan zich eerst wat op te frissen voor men zich tot het gebed begeeft, laat men toch niet half slapend zijn gebed doen. Het is beter eerst een wandelingetje te maken en pas daarna te bidden. Een haan gaat ook niet zomaar kraaien, eerst slaat hij zijn vleugels uit en schudt hij zijn veren.⁸⁴

Het gebed voor de dienaren des Woords wordt in het bijzonder aanbevolen. Ook Paulus had er behoefte aan. Ook zij zijn maar zwakke mensen en hoe erg als zij struikelen en vallen, daar lijdt de kerk grote

79. A.w. 466, 470, 472, 486, 529.

80. A.w. 473, 476.

81. A.w. 538, 539.

82. A.w. 454, 465, 510, 521.

83. A.w. 493.

84. A.w. 523, 524.

52

schade van. Uw bede zij dat God goede dienaren des Woords geve en dat Hij allen die in deze dienst werkzaam zijn sterke, zodat zij het Woord spreken met innerlijke vrijmoedigheid.⁸⁵ Daardoor zal aan het rijk van satan grote afbreuk worden gedaan. *Christus zij Overwinnaar!*

85. A.w. 548, 556, 562, 572 v, 594.

**3. DE LEEVENDIGE CHRISTEN.
Door Sixtus Brunsvelt
en zijn
"Leevendige Christen" 1665**

Het glas nog eens omgekeerd

Lieve Schaapkens!

Twee jaren geleden heeft God mij grote moeilijkheden doen beleven, onder andere twee dodelijke ziekten. Toen voor de eerste keer mijn gezondheid weer begon terug te keren viel ik in een alleenspraak die ik spoedig daarna op papier bracht en welke aldus luidt: 'O Sixtus Brunsvelt, maeksel Gods, nu al 44 Jaren hebbende bewandelt d'Aerde en geleeft in d' uiterlijke Kercke, u (= uw) Levenstijt is rijckelijck verstreken: u (= uw) Groot-Vader heeft geen hoger Jaren gehad, u eygen Vader heeft de 40 niet mogen bereyken, u eygen Soonen zijn in de Bloem van hun Jaren weggerukt, en gij selve in en na u opwassen gevoeldet in u vaeck die bedenckinge van tot geen 40 Jaren te zullen leven ...'

De man die deze woorden neerschreef, Sixtus Brunsvelt, deed dat in een: 'Goedhartige Aenspraeck aen de Gereformeerde Gemeenten van Joure, Sneek, Harlingen, Leeuwarden, ende besonderlijck aen haer alle die in de selve den HEERE vresen en verwagten'.

Hij was predikant in Leeuwarden en de gemeente aldaar was, blijkens de opsomming die door hem zelf gegeven wordt, de vierde die hij diende. Het boek waarin deze Aenspraeck voorkomt is zijn "Naukeurig Christendom",¹ een van de ongeveer 6 of 7 werken die Brunsvelt heeft geschreven.²

Wij vervolgen nog even zijn alleenspraak. O Heere, doe mij altijd beseffen 'dat het minste Ogenblikkie dat en waer ick leve in geen opsichten het mijne meer is, maer alleen het uwe'.

Dat had Brunsvelt in zijn ziekte dus geleerd, meer dan ooit het leven te zien als aan de Heere zijn God toebehorend. Hij schijnt van zijn ziekte een zwak hart te hebben overgehouden, 3 jaren na het verschijnen van dit boek, te weten in 1683 is hij overleden. Hij zelf spreekt over de 'onstandvastigheid en zwakheid' van zijn hart. Hij was gewend elke morgen vroeg op te staan, om te bidden, te

1. De preciese titel is: Het Naukeurig Christendom, In drie Doelen vervat, Beschreven door Sixtus Brunsvelt, Geringh Bedienaer van het Euangelium der Heerlijckheit Gods in de Gemeente tot Leuwarden. Het boek werd in 1680 uitgegeven te Leeuwarden.

2. B.W. 1.687v.

mediteren en te studeren; toen hij na zijn ziekte hiertoe weer voor het eerst in staat was, sprak hij zichzelf aan met deze woorden: Mijn ziel, onlangs is u getoond hoe ras de dood u vellen kan, maar 'het glas is noch eens van Godt omgekeert'. Het glas waar Brunsvelt hier op zinspeelt is het zand-glas, de zandloper; zijn levenstijd scheen verstreken, maar God keerde het glas nog een keer om.

Deze onverwachte verlenging van zijn leven is voor Brunsvelt het sein geworden een nieuw en beter begin te maken aan zijn godsdienstige oefeningen. Ook tevoren was hij een christen, maar naar eigen mening niet nauwkeurig genoeg. Een vaste en strenge regel schijnt ontbroken te hebben; thans, in dit boek, zijn Naukeurig Christendom, wordt zulk een regel ontworpen. Niet als een wet voor iedereen maar als een leefregel voor de schrijver zelf en toch ook wel als een uitnodiging en een aanbeveling ervan voor anderen.

Predikant in het Friese land

Brunsvelt was van geboorte een Fries, Leeuwarden was zijn vaderstad. De meeste predikanten van Friese afkomst bleven hun leven lang in dat gewest. De Republiek der Verenigde Nederlanden vormde weliswaar, zoals in de naam reeds ligt uitgedrukt, een eenheid, maar het was een eenheid in verscheidenheid; en vaak kwam de verscheidenheid meer aan de dag dan de eenheid. Elk gewest was voor degenen die er in geboren waren het eigenlijke vaderland. De grenzen tussen de verschillende gewesten hadden een betekenis waarvan wij heden ons nauwelijks meer een voorstelling kunnen maken. Ook Brunsvelt is in zijn 'vaderland' gebleven.

Hij moet geboren zijn ca 1634.³ Toen hij zijn "Naukeurig Christendom" uitgaf was het twee jaren geleden dat hij ziek was. Nog maar net van die ziekte hersteld sprak hij zelf uit 44 jaren oud te zijn. Zijn boek verscheen in 1680. Zo komen wij tot het geboortjaar 1634.

In 1656 werd hij predikant te Joure, waar hij bleef tot 1668; dus gedurende 12 jaren. Reeds in deze tijd begon hij boeken te schrijven. Zijn eerste werk kreeg de titel "De spiegel der zonde", het verscheen in 1662.⁴ Het is opgedragen aan Egbert van Baardt en Aurelia van Hillema. Ruim 5 jaar gelden, zegt hij in deze Opdracht, ben ik hier beroepen en nu draag ik deze eersteling van mijn vruchten aan u op. Ook zijn tweede boek, getiteld

3. B.W. 1.687 zegt dat Brunsvelt 3 jan 1632 geboren is; het is mij niet duidelijk hoe dat kan overeenstemmen met Brunsvelts eigen gegevens.

4. De preciese titel luidt: De Spiegel der zonde, Voorgehouden aan de tegenwoordighe Wereld; uit Genesis 19 vers 13, door Sixtum Brunsveldt, Bedienaer des R Evangeliums op de rouwer. Ik gebruikte de druk van Leeuwarden 1665. 57

"De leevendige christen",⁵ het boek waar wij straks extra aandacht aan willen geven, verscheen in de tijd dat Brunsvelt te Joure stond, n.l. in 1665. Het is opgedragen aan Jedse van Sminia, raadsheer aan het Hof van Justitie, en zijn echtgenote Maria van Baardt.

In 1668 vertrok Brunsvelt naar Sneek. Ruim 60 jaar eerder had daar Bogerman gestaan, die daar heel wat met de mennonieten te stellen had gehad.⁶ Brunsvelt bleef er 6 jaren, toen vertrok hij naar Harlingen. Harlingen was in die tijd na Leeuwarden de grootste en de rijkste stad van Friesland. De gemeente bezat twee kerken, de Domkerk en de Westerkerk. Een jaar voor Brunsvelt er kwam was vandaar naar Leeuwarden vertrokken de bekende predikant Wilhelmus á Brakel.⁸ Later zullen zij samen de gemeente van Leeuwarden dienen. Brakel stond in Leeuwarden van 1673 tot 1683 en Brunsvelt kwam er in 1677; hij bleef er tot zijn dood, in 1683, hetzelfde jaar dus waarin Brakel vertrok, te weten naar Rotterdam. Ongeveer 6 jaren zijn zij plaatselijke collega's geweest.

Reeds in Harlingen en later in Leeuwarden heeft Brunsvelt als collega gehad een zekere Theodorus Paludanus. Ook hij overleed in 1683. Van hem is bekend dat hij zeer ingenomen was met de Engelse practizijns; hij mag dus gehouden worden voor een geestverwant van Brunsvelt, evenzeer als van Wilhelmus á Brakel.⁹

Een meer hemels leven

Reeds vernamen wij dat Brunsvelts ziekten in 1678 in zekere zin een kentering hebben gebracht in zijn leven. Van nu af aan, zo besloot hij in die tijd, zal ik mijn leven anders, beter gaan inrichten. Zoveel mogelijk zullen wij hem zelf daarover aan het woord laten.

5. De preciese titel luidt: De leevendige Christen, in de doode Wereldt, Ofte een breede verklaringe van het geestelijk leeven der waarlijk wedergeboorene, Gedaen in verscheidene predicatien over Galat cap 2 vs 20, door Sixtum Brunsvelt, Bedienaer des H. Evangeliums op de Flekke Jouwer. Het boek werd uitgegeven te Leeuwarden in 1665. •

6. H. Edema van der Tuuk, Johannes Bogerman, Groningen 1868, 28 vv.

7. F. J. Los, Wilhelmus á Brakel, Leiden 1892, 44.

8. F. J. Los, A.w. 49.

9. Het typeert Paludanus dat hij een boekje heeft geschreven tegen de dansscholen (S. Cuperus, Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de republiek, Leuwarden, 1916, 147). De Friese Synode van 1683 had zich onder pressie van de overheid niet tegen de Academische dansschool te Franeker durven verklaren (E. J. Diest Lorgion, De Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland, Groningen 1848, 179). Blijkbaar heeft Paludanus toen de moed gehad op eigen gelegenheid zich tegen een dergelijk instituut te verklaren.

58

"Waar ik ga of sta, als ik slaap of waak, voor U alleen wil ik leven 'op dat ick doch het grof versuim van mijn vorigh Leven inhale, mijn jegenwoordigh Leven meer Hemels maake en volwassener in Godsaligheyt'.

Zichzelf legde Brunsvelt toen de volgende plichten op. Stap 's morgens vroeg 'flux en fris u Leger uyt, ontzie geen duysternis noch kou'.

'Roep geen Kindren op noch maegt, die u met haer geklop of aenspraeck steuren, ga en tast na turf, ontsteek u ligt, die Last is kleyn'.

Immers, 's avonds tevoren zijn de turfen al klaar gelegd. Zo wordt dan 's morgens vroeg de kachel aangemaakt; onder het werk kunt ge u 'stigten', b.v. door vrolijk een Psalm te zingen. 'Buyg dan eer dat u Vuurtje brant u knyen voor u God' en stort uw hart voor Hem uit, smee om licht en leven.

Intussen zal het ongeveer 5 uur in de morgen zijn. Dan zal Brunsvelt zich zetten aan de studie, met name van Gods woord. Hij zal daarmee bezig blijven tot 8 uur. Op dat uur zal hij zijn gezin bij elkaar roepen, samen met allen die daartoe behoren een hoofdstuk uit de bijbel lezen en bidden. Er zal ook gezongen worden, 'een Psalmvers twe of drie'.

Na zijn zoontje, die naar school moet, eerst nog met eigen woorden te hebben laten bidden, zal hij hem de deur laten uitgaan.

Intussen is het 9 uur geworden. Opnieuw zal Brunsvelt zich naar de studeerkamer begeven; hij zal zich daar zetten aan het schrijven van een of ander stichtelijk boek, tot gerief der Christenheyt'. Alleen wanneer de klok hem roept naar Gods huis, gelijk in die tijd ook doordeweeks vaak het geval was, zal hij niet naar de studeerkamer maar naar de kerk gaan.

Om 11 uur is het tijdstip aangebroken voor het middagmaal. Brunsvelt wil niet te lang tafelen. Hij houdt zichzelf voor: 'Eet niet tot Last van u natuyr'.

Aan tafel wordt gesproken over geestelijke dingen. Er wordt een stuk uit de Bijbel gelezen, er wordt een vers gezongen en er wordt gezamenlijk gedankt. Dan gaat Brunsvelt zich wat vertreden, wat op en neer lopen in de kamer, want dat is goed voor de spijsvertering.

Ongeveer 1 uur kleedt hij zich, en gaat uit, hij gaat wandelen, in of buiten de stad, alleen of vergezeld van iemand anders. Hij doet dat "tot een soet vermaek van Ziel en Lijf.

Na een uur, dus ongeveer 2 uur, gaat hij vromen of vrienden opzoeken. Is er een zieke, dan gaat hij daar heen. Kom bij de mensen niet, zegt hij, om te eten en te drinken.

Om 6 uur zorgt hij weer thuis te zijn. Hij trekt zich terug in zijn kamer, leest in de bijbel, bidt en dankt, onderzoekt zichzelf en smeekt God om vergeving van al zijn zonden.

7 Uur is het tijdstip waarop met het gezin het avondeten wordt genuttigd; daarna gaat Brunsvelt zich nog wat vertreden en dan gaat hij naar bed, zijn hoofd vrolijk neervleidend 'in Godes Armen'. 10

10. Brunsvelts levenswijze doet in vele opzichten denken aan die van Theodorus Brakel, door hem beschreven in zijn *Het Geestelijke Leven* (ik gebruikte de 12e druk Dordrecht 1736) en vooral in zijn *De Trappen des Geestelyken Levens* (ik gebruikte de 7e druk Dordrecht 1736). Er is alleen dit verschil dat Brakel tot diep in de nacht opleef (Trappen, 182).

59

Wij hoorden al dat Brunsvelt twee keer ernstig ziek is geweest, vrij kort op elkaar. De afwerking van zijn dagelijks levensprogramma was na zijn eerste ziekte niet geheel gelukt. Tijdens zijn tweede ernstige ziekte gevoelde hij daarover zich schuldig. Ik bad, zegt hij, mijn Rechter om genade, gaf mij opnieuw vrijmoedig over aan de Heere en vernieuwde het verbond. Door Gods goedheid namen de brandende koortsen af, ik hervatte mijn voornemen dat de eerste keer maar al te zeer was mislukt. En toen gaf de Heere mij stof voor dit traktaat, hij bedoelt zijn "Naukeurig Christendom". Ik beloofde God het te zullen schrijven; en Brunsvelt hield hierin woord.

Niet kibbelen

Zijn "Naukeurig Christendom" heeft Brunsvelt niet enkel voor gemeenteleden maar ook voor zijn collega's in het ambt geschreven. Hij dacht daarbij in het bijzonder aan zijn Friese collega's. En die hadden inderdaad over het algemeen een boek als dit wel nodig."

Waarde broeders, schrijft hij, 'met kibbelen en twisten op Predikstoelen en in gedrukte Boecken willen verborgentheden en waerheden niet voortgeplant worden'.

De uitkomst heeft geleerd, zegt de schrijver, dat met een al te felle strijd met mond en pen niet zo heel veel bereikt wordt, want elk der broeders blijft toch aan eigen standpunt vasthouden. Men zal de waarheid niet enkel moeten belijden maar ook in de waarheid moeten wándelen. Mannen broeders, reinigt anderen en heiligt meer uzelf. Het is goed dat ge er naar streeft geleerd en welsprekend te zijn, maar streeft er toch in het bijzonder naar Heyligh en Hemelsch' te zijn.¹² Niemand vergenoegte zich met een Schriftuyrlijke kennis sonder Geestelijke bevindinge ende oeffeninge van die kennis'.

11. Vgl. S. Cuperus, A.w. Hoofdstuk VII Leer en leven der predikanten. Nog donkerder, misschien wat eenzijdig belicht, is het beeld van S. D. van Veen, *Voor twee honderd jaren, Schetsen van het leven onzer gereformeerde vaderen*, Utrecht 19052.

12. Hier zij opgemerkt dat aan Brunsvelt niet de eer onthouden mag worden dat ook hij een geleerd man was. Uit zijn werken blijkt dat hij goed thuis was in de geschriften van de kerkvaders en de hervormers. Talloze malen citeert hij Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, Lactantius, Bernard, Luther, Calvijn, Zanchius e.a. Verder ook Seneca, Cicero, Plutarchus en andere Griekse en Romeinse schrijvers. Ook de historiewerken van Jozefus, Montanus en Baudartius. Men kan van de bevindelijke predikanten van de 17e eeuw niet zeggen dat zij de studie verwaarloosd hebben.

60

Brunsvelt zal in deze vermaning vooral het oog gehad hebben op de in die tijd volop brandende strijd tussen Voetianen en Coccejanen, een strijd die zich ook in Friesland en niet voor het minst in de hoofdstad Leeuwarden heeft doen gevoelen; hoewel er ook nog wel andere twisten in die dagen waren.¹³

Het is allerm minst Brunsvelts bedoeling geweest onrechtzinnigheid in bescherming te nemen; daarvan zullen verderop nog blijken worden gegeven; maar de strijd tussen broeders en vooral de felheid waarmee deze strijd gestreden werd konden hem, die vooral een bevindelijk predikant was, maar weinig bekoren. Hoofdzaak was voor hem dat het geloof niet alleen beleden wordt maar ook beleefd.

De schaapkens op de Joure

12 Jaren heeft Brunsvelt in Joure gestaan, de eerste jaren van zijn ambtsbediening, toen hij nog moet geweest zijn in de kracht van zijn leven. In die tijd schreef hij, zoals al vermeld werd, zijn "Leevendige Christen".

In enkele trekjes heeft hij van de gemeente te Joure een aardig beeld gegeven, in de al vaker aangehaalde "Aenspraeck" in zijn "Naukeurig Christendom".

Wij komen daarin met betrekking tot zijn eerste gemeente het volgende tegen: "Mijne schaapkens op de Joure! van des Heeren wegen bid ick u, dat gy terwijl gy so neerstigh sijt om u tijdelijk Broot op u Velden, by uwe Beesten, op uwe Meiren, in u Winckels en in alle plaetsen te winnen, dat gy wat meer, voor het Broot uwer Sielen werckt'.

Bouw- en veeboeren, vissers, winkeliers en boerenarbeiders zullen voor het merendeel de hoorders van Brunsvelt geweest zijn in die eerste jaren van zijn ambtsbediening. En zoals overal en altijd was ook in Joure in die tijd het gevaar groot dat de zorg voor het tijdelijk gewin die voor het brood des levens verdrong. Er mankeerde naar het oordeel van Brunsvelt nog wel het een en ander aan de gemeente te Joure, wat blijkt uit hetgeen hij verderop laat volgen. Ick bid u mijn lieve Harten volhard in u neerstigh opvolgen van d' openbare Godsdiensten onder u, maer versuim doch niet u Huysgezinnen tot kleine Kercken te maken, u Bijbels en Psalmboecken in u binnenkamer soo wel als in u Kerck te besigen, u Kinderen Gods wercken intescherpen en sijne wegen aentebevelen; om voor u selven u vaste tijden van afsonderinge te houden voor Godt, om Hem met alle de uwe de Soon des dageraets te geven, om Hem sijn Avondoffer te brengen, om aan Hem in nagtwaken te peinsen, en om Hem in de Morgenstondt lof te singen en Hem te Psalmsingen, dat het op u gebuurte ende in d' Hemel klinckt'.

13. Zie E. J. Diest Lorgion, A.w. Hoofdstuk V. 61

Aan trouw in het opgaan naar Gods huis heeft het blijkens deze woorden de gemeente te Joure niet ontbroken. Brunsvelt heeft er zijn oude gemeente om geprezen en tegelijk haar vermaand daarin te volharden. Maar hij was er niet mee tevreden. Aan de huisoefeningen en aan de persoonlijke oefeningen in de binnenkamer op gezette tijden werd volgens hem te weinig gedaan. Hij geeft te kennen dat Bijbels niet alleen maar bestemd zijn voor kerkgebruik maar ook voor het gebruik in het gezin en in de binnenkamer. Van gezinnen zag hij graag 'kleine Kercken' gemaakt.

Al was Brunsvelt, toen hij dit boek schreef, zijn Naukeurig Christendom, al 12 jaren uit Joure weg, hij was de gemeente nog niet vergeten en hij heeft haar voorgehouden wat hij zelf, na tweemaal ernstig ziek te zijn geweest, meer en beter dan ooit geleerd had, n.l. dat een christen ook in zijn gezin en in zijn persoonlijk leven alle dagen God

heeft te dienen. Of Brunsvelt in dit alles, te weten in de regels die hij geeft, de boog misschien niet wat al te strak gespannen heeft is een vraag die wij niet zonder meer ontkennend durven beantwoorden. Het staat ook wel vast dat hij zelf, getuige het feit dat hij tijdens zijn tweede ziekte gevoelde dat hij tekort geschoten was, het er moeilijk mee heeft gehad en het niet best kon volhouden. Het moge echter alles wat hoog gegrepen zijn, toch zal men moeten waarderen het groot verlangen dat zich in dit levensprogramma uitsprak, ni. het verlangen naar een waar hemels leven.

Stappen wij nu af van zijn "Naukeurig Christendom" en wenden wij ons tot zijn "Leevendige Christen".

De stof die hierin behandeld wordt is door Brunsvelt gepreekt op donkere winteravonden in de kerk aan de Joure. Hij meldt dat zelf in de Opdracht die hij schreef aan Jedse van Sminia en zijn echtgenote. Of die ook zelf onder het gehoor van Brunsvelt hebben gezeten, meldt de geschiedenis niet. Ik heb hem uitgebeeld, de levendige christen, schrijft Brunsvelt aan het zojuist genoemde echtpaar. Met niet weinig moeite heb ik hem op de been gezet; thans geef ik hem uit handen. Niet overal, zo meent Brunsvelt al van tevoren te kunnen vaststellen, zal hij ingang vinden. Dat zal inderdaad ook wel zo geweest zijn.

Maar er zullen ook heel wat gemeenteleden geweest zijn, in Joure en elders, en naar alle waarschijnlijkheid ook collega's, bij wie Brunsvelts "Leevendige Christen" wèl ingang gevonden heeft; die hem herkend hebben en God in hem geprezen hebben. En nog is hij, zo menen wij, de moeite waard om aan het kerk-publiek te worden voorgesteld; wij hopen dat hij ook nu nog herkend zal worden.

Geen Zoutzee meer

In Ezechiël 47 wordt ons verteld 'hoe de wateren van de Zoutzee soo ongezond en dood waaren datter in haar wijde kolk geen levendige creaturen gevoedt wierden: Maar als endelijk de heilige wateren uit de Tempel daar in vloeiden is al haar doodelijke ongezondheit verandert in een leevendige hoedanigheid, soo datter veel leevendige visschen in wemelden, en dat de visschers aan dezelve stonden om die te vangen van Engedi tot Englaim toe, de twee uiterste steden aan elk einde van dit meir'.¹⁴ In de dode en ongezonde wateren van de Dode Zee, ook wel de Zoutzee genaamd, heeft Brunsvelt een beeld gezien van de harten dergenen die onherboren zijn. Maar in die dode wateren stroomden eens, te weten in het visioen dat Ezechiël hier beschrijft, de wateren uit het heiligdom, waarmee de tempel te Jeruzalem bedoeld is, en in dat water zag Brunsvelt een beeld van de genadewerking van de Heilige Geest. Even later wemelde het volgens Ezechiël van vis in de Dode Zee. Waar de Geest komt, daar komt leven; dode zondaren worden door de Geest levend, worden levende christenen.¹⁵

De tekst waar Brunsvelt in zijn boek van uitgaat en die door hem behandeld wordt is Gal 2:20a, waar Paulus zegt: "Ik ben met Christus gekruist; en ik leef, doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij".

Het ligt in de aard der zaak dat Brunsvelt in zijn boek ook uitvoerig gesproken heeft over de geestelijke dood. Men merkt echter dat hij dat gedaan heeft met een gevoel van deernis. Al wat hij er over zegt gebruikt hij als stof om te vermanen toch het geestelijke leven te zoeken en te begeren. Er ligt iets appèlerends in al wat hij er over zegt. Steeds is het: *Dode zondaar, zie toch uw ellende; dode zondaar, sta toch op, kom tot het ware leven!*

Wie zijn zij eigenlijk, deze dode zondaren? Aan de hand van 12 kenmerken heeft Brunsvelt getracht ze te schetsen. Wij zullen hem hierbij op de voet volgen.¹⁶

Ten eerste, het zijn degenen die weigeren Gods Woord te horen. Gods Woord is gelijk de dauw; de gewetens die deze dauw niet ontvangen verdrogen, versterven, vergaan. Gods Woord is levend en levendmakend maar het kan niets uitrichten als men zich er aan onttrekt. Wie niet onder het Woord wil komen heeft het alleen aan zichzelf te danken dat hij een dode zondaar blijft.

Ten tweede, het zijn dode zondaren die het Woord wel horen maar niet beleven. Zij steken het brood wel in de mond maar kauwen er niet op. Ge moet er sap en voedsel uit trekken voor geloof en wandel. Ge moet het Woord tot uw geweten laten komen. Zalig zijn zij die het Woord horen én hetzelfde doen! De 'practijque' moet er bijkomen, de oefening van boetvaardigheid en geloof.

Ten derde, het zijn dode zondaren die het nooit verder brengen dan het doen van wat dode plichten en dan wat uiterlijke godsdienst. Als oprechtheid, liefde en

14. Leevendige Christen 37.

15. A.w. 37v.

16. A.w. 61-85. 63

geloof in onze godsdienst ontbreken zijn onze werken niet vol voor God. Men kan godsdienstig zijn om eer en uiterlijk gewin, men is dan gelijk aan een wagen die wel voortrolt maar intussen toch een dood ding blijft.

Ten vierde, het zijn dode zondaren die geen gevoel hebben van hun zonden. Met een lijk kan men alles doen zonder dat het iets voelt. Zo zijn er stenen harten waarop hele vrachten zonden liggen, maar omdat zij van steen zijn voelen zij niets. Wanneer een deel van uw lichaam ziek is en u laat de chirurg komen, dan is het eerste wat hij doet er in snijden; wanneer u dan gilt van de pijn, dan zegt hij: O zit er nog leven in! Er zijn mensen die gedurig onder de prediking zitten, zij horen het Woord, zij worden ernstig vermaand, maar zij voelen niets, zij weten niet wat berouw over de zonden is; zulke mensen zijn geestelijk dood.

Ten vijfde, het zijn dode zondaren die wel enig gevoel van hun zonden hebben maar in wie niettemin de zonde in ongebroken kracht regeert. Zij voelen hun geweten, maar leven er over heen. Naarmate hun geweten hen meer prikkelt hopen zij schuld op schuld. Zij missen de genade, want waar de genade is daar sterft en verdwijnt de zonde, daar wordt de zonde geradbraakt. Brunsveldt denkt hier onder andere aan zonden als diefstal, onkuisheid, dronkenschap en ongeloof. Waar deze zonden heersen kan onmogelijk sprake zijn van een levend christen.

Ten zesde, het zijn dode zondaren die ongevoelig blijven onder Gods oordelen. Staat God op om een land, een volk, een gezin met zijn straffende hand te bezoeken en gij ontwaakt niet, ge blijft zorgeloos in uw zonden snorken, waarlijk dan is er in u geen leven! Belsazar at en dronk en vierde feest terwijl het verderf rond de stad sloop; hij was een dode zondaar.

Ten zevende, het zijn dode zondaren die met hun hele hart hangen aan de wereld, die aan niets anders denken dan wat van deze aarde is. Zegt niet de Spreukendichter dat voor de verstandigen de weg ten leven een weg naar bóven is (Spr. 15:24)? De kerkvader Ambrosius heeft eens opgemerkt dat er mensen zijn die al tijdens hun leven hun hart begraven. Dode zondaren begraven zichzelf lang voor zij gestorven zijn.

Ten achtste, het zijn dode zondaren die geen liefde hebben tot hun naasten; en dat geldt vooral voor hen die geen liefde hebben tot 's Heeren wedergeboren volk. Wij

weten, zegt Johannes, dat wij uit de dood overgegaan zijn in het leven, omdat wij de broeders liefhebben (1 Joh 3:14). Is uw hart gelijk een doornhaag, vol stekels van haat en nijd jegens uw naasten, dan kunt ge onmogelijk een levend christen zijn. Dode zondaren doen zich kennen aan hun liefdeloosheid; men mist bij hen de zorg voor anderen. Zij zwijgen als het graf als zij anderen zien vallen in zonden. Zij kennen geen erbarmen met de geestelijke en de tijdelijke noden van hun naasten. Zij lijken op rotsen in zee die onbewogen blijven al verdrinken er nog zoveel matrozen. Zij zijn er ook met geen mogelijkheid toe te bewegen om anderen ooit iets te vergeven.

Ten negende, het zijn dode zondaren die er niets voor doen om ooit deel te krijgen aan de Heere Jezus Christus en zijn gerechtigheid. Christus is de Slang, wie op Hem ziet zal leven; wie in de Zoon gelooft heeft het eeuwige leven. Zonder Christus is ons leven dood.

Ten tiende, het zijn dode zondaren die de ware kennis van God missen. Doden weten niet dat zij dood zijn; zij weten ook niet of er iemand is die hen levend kan maken. Onkunde, onwetendheid is in één woord vreselijk, daardoor gaan velen verloren. Zij kennen God en het ware leven niet. Zij gaan door het leven als gehuld in dikke nevels van onkunde.

Ten elfde, het zijn dode zondaren die nooit bidden in geest en waarheid. Wat het ademen is voor het natuurlijke leven dat is het gebed voor het geestelijke leven. Zolang een christen leeft houdt hij aan recht heilig en hartelijk de Heere aan te roepen. Wie echter geestelijk leven mist kent dit bidden niet.

Ten twaalfde, het zijn geestelijk dode zondaren die steunen op eigen gerechtigheid. Zij hebben hoge gevoelens van zichzelf, zien hun zonden en verdorvenheid over het hoofd. Zij pronken met hun goed burgerlijk leven, hebben geen behoefte aan de gerechtigheid van Christus.

Hiermee meent Brunsvelt degenen die geestelijk dood zijn voldoende geschetst te hebben. Impliciet heeft hij er in uitgedrukt wat de kenmerken zijn van hen die geestelijk leven. In ieder geval, wij weten nu waarom hij hen heeft durven vergelijken bij de Zoutzee, die een geheel dode zee is.

Het leven der levenden

Niet uitgesproken kan Brunsvelt raken als hij het heeft over de uitnemendheid van het leven der wedergeborenen. Door heel zijn boek heen klinkt de zeker niet uitbundige maar toch wel onmiskenbare lofzang op de levende christen. Niet om die christen zelf zo hoog te plaatsen, doch om te prijzen de genade Gods die hem bewezen is. Hij heet verlicht, vrij, rijk, goddelijk, levend en levendig.¹⁷ Hij is een levende steen, een levende offerande, een levende rank, een levend lid.¹⁸ Zijn geestelijk leven is bestendig, voortreffelijk, vermakelijk, profijtelijk en noodzakelijk.¹⁹ Hij is levend in Christus, hersteld in Gods gunst, heeft vergeving van zonden, heeft de Heilige Geest, heeft eeuwig leven en brengt levende vruchten voort.²⁰ Het leven dat hij heeft geniet hij als een vrucht van wat Christus voor hem gedaan heeft, als een erfenis die hem van 's Heerenwege ten deel

17. A.w. 2-11.

18. A.w. 26 vv.

19. A.w. 125-152.

20. A.w. 31-38. 65

is gevallen. Het is een leven dat grote beloften inhoudt; er staat de wedergeborenen

meer te wachten dan zij op het moment genieten. Het is een leven dat onvergankelijk, dat eeuwig is.²¹ Nog meer kenmerken van dit leven zullen verderop volgen.

Flikkeringen van de Zon der gerechtigheid

Ruim heeft Brunsvelt aandacht geschonken en zorg besteed aan de weifelingen en de twijfelingen van hen die nog klein zijn in het geloof. Zij vinden het wat hoog, wat boven de maat, als op zo verheven toon gesproken wordt over de levende christen. Zichzelf er aan afmetend bevinden zij hun tekorten, bekruipt hen de vrees dat zijzelf er niet bijhoren. Brunsvelt kent hun bezwaren, gaat er op in; hij noemt ze tegenwerpingen en biedt hen alle gelegenheid om ze naar voren te brengen. Vijf van hun bezwaren of tegenwerpingen worden door hemzelf met name genoemd. Stuk voor stuk zullen wij ze aan het woord laten komen en dan horen wat Brunsvelt er op geantwoord heeft.²²

Zou niet alles wat ik heb in plaats van uit de Geest uit mijzelf voortkomen? Dat is hun eerste bezwaar. Zie ik in mijzelf soms aan voor geestelijk leven wat in werkelijkheid niet boven de natuur en mijn eigen krachten uitgaat? Immers de natuur van de mens is, hoe verdorven zij ook is, nog wel tot burgerlijk goede daden in staat. Zij kan wat veredeld en bijgestuurd worden. Zou ik mij misschien bedriegen?

Brunsvelts antwoord luidt: tot wat u drijft en bezielt is uw natuur ten enenmale onbekwaam; en niet alleen onbekwaam maar ook ongenegen. Uw leven staat haaks op uw zondige natuur. Het staat er ook los van, het heeft zijn eigen aard en het gaat zijn eigen gang. Viel het met uw natuur samen dan zou het met die natuur ook op en neer gaan, maar u ervaart zelf dat het anders is. In tijden dat uw natuur verflauwt ontwaakt in u de Geest. In dagen van ziekte en niet voor het minst wanneer de dood nadert. Een bewijs dat toch de Geest en het geloof in u zijn.

De tweede tegenwerping luidt: *Maar ik voel zo weinig van die Geest in mij.*

Had ik eens meer de troost van de zekerheid, dan zou ik kunnen geloven. Leefde ik maar in het licht, dan zou ik niet vrezen. Helaas, mijn leven is vol onzekerheid en duisternis. Brunsvelt antwoordt: Alsof die troostvolle zekerheid er altijd zou moeten zijn! Het zijn maar korte tijd durende 'flikkeringen' waarmee Jezus Christus, de Zon der gerechtigheid, de zielen der gelovigen bij tijden, dus lang niet altijd, en dan nog maar in

21. A.w. 38-41.

22. A.w. 41-58.

bepaalde mate bestraalt. Gevoelige bevindingen behoren niet tot de alledaagse ervaringen. De klachten over duisternis en schaduwen over het leven des geloofs zijn algemeen onder Gods kinderen. Er zijn er zelfs onder hen die nimmer gevoelige genade ervaren; die gelijken op Heman, van wie wij lezen dat hij immer bedrukt en twijfelmoedig door het leven ging (Psalm 88).

Dan komt er een derde tegenwerping. Als ik een kind van God, dus een levend christen was, dan zou ik niet door God zo geplaagd en geslagen worden. Er is zoveel narigheid en ellende in mijn leven, dat ik vrees van God gehaat en verlaten te zijn.

Toch niet, antwoordt Brunsvelt. Niemand heeft God zo lief als zijn eigen Zoon en toch is er niemand ooit geweest die zozeer geslagen is als Hij. Kastijdingen moet ge niet zien als uitingen van haat en verwerping maar als heilige tuchtmiddelen. Medicijnen

kunnen bitter zijn maar daarom zijn ze niet minder heilzaam.

Er is nog meer dat mij dwars zit, zegt nu de kleine in het geloof, en hij komt met zijn vierde tegenwerping. Was ik een levend christen dan was ik in ieder geval niet zo verdorven als ik nu nog steeds ben.

Inderdaad is uw verdorvenheid zonde, zegt Brunsvelt; ik zal daar niets van afdoen; alleen, uw sluitrede deugt niet. Volmaakt is op deze wereld niemand; en ook u hebt niet te verwachten dat op deze aarde ooit te worden. Trouwens, niet op zijn heiligheid zal een christen ooit mogen steunen, alleen op de gerechtigheid van Christus. Uw volmaaktheid is in Hem. De bron der ware troost ligt niet in de heiligmaking maar in de rechtvaardiging.

Tot slot komt er nog een vijfde tegenwerping. Zij lijkt de sterkste van alle. Zeker, ik kan niet volmaakt zijn, zegt de kleingelovige maar was ik een waar christen ik zou meer lust en kracht hebben. Ik kan mijn handen niet vouwen tot het gebed of mijn gedachten zwerven uit naar kanten. Ik mis in mijzelf de kracht om Christus te omhelzen in het geloof. En zo heb ik nog wel meer te klagen.

Doch ook dit keer geeft Brunsvelt niet toe. Hij acht het zijn roeping om ook de kleinsten en de zwaksten te helpen. In de lucht, zegt hij, vliegen grote én kleine vogels, en in de zee zwemmen grote én kleine vissen. Gods beleid in de natuur is ook zijn beleid in het rijk der genade. Het geestelijk leven is niet in alle christenen even sterk. In de kerk van Christus zijn behalve sterke arenden ook zwakke tortelduiven, behalve sterke mannen ook jonge kinderen. Er komt bij dat zelfs de aller-sterksten toch ook hun tijden van geestelijke lauwheid en dodigheid kennen. De zuil die de Israelieten de weg wees in de woestijn was aan de ene kant licht maar aan de andere kant donker, en zo is er ook aan het leven der gelovigen een kant van wolken en donkerheid. Er is geen goud zonder schuim, er is geen tarwe zonder kaf, met onze goede werken is het net zo, zij zijn met zonden en gebreken bevlekt. Mooie bloemen staan soms midden in het onkruid, en de bomen hebben hun zomer- maar ook hun winter-tijd.

Toen Eutychus voor dood werd opgenomen zei Paulus: *Weest niet beroerd, want zijn ziel is in hem* (Hand 20:10). Zo is er leven in gelovigen ook al lijken zij dood. Een teken daarvan is dat die gelovigen, als zij zo lauw en dodig zijn, zelf daar onder lijden. Zij doen gelijk een schaap: als het vastzit in de modder trekt het met de poten al wat het kan om er uit te komen. Kon ik toch maar, zeggen zij, vuriger bidden, sterker geloven, heiger leven. Houdt moed kleinen in het geloof, er is in u toch het ware geestelijke leven.

Gevoelige genade

Wij hebben al Brunsvelt een enkele keer horen spreken over wat hij noemt gevoelige genade. Het typeert hem als een sterk bevindelijk schrijver.²³ Wie met Paulus zeggen kan: Ik leef! spreekt uit wat zijn bevinding is. Door bevinding heeft Paulus van dit leven 'een gevoelige zekerheid' gehad.²⁴

Brunsvelt voegt daar wat verderop aan toe: wedergeboren zielen kunnen 'zelfs in haar (=hun) strijdende toestand hier op aerden gevoelige ondervindingen hebben van dit nieuwe leven in haar (= zich), schoon die niet altijd en in gelijke maate by haar (= hen) zijn'. De keerzijde hiervan is dat zij ook geestelijke verlatingen kennen. 'Deze vrolijke zonneshijnen in haare herten pleegt God ook wel vaak met droevige neevelen t' overtrekken, en die smaakelijke honigraaten worden menigwerf met de bittere verlatingen van zijnen Geest getempert, op dat het al te vol en al te veel

ghenot haar van deeze hemelsche zoetigheden niet zoude doen walgen'.²⁵

Reeds uit dit ene citaat blijkt dat Brunsvelt van het gevoelen der genade toch niet een kenmerk van het ware geloof gemaakt heeft dat altijd en overal bij al de gelovigen volop aanwezig zou zijn. Al eerder vernamen wij dat hij de kleinen in het geloof die klagen dat zij zulk een voelen van de genade missen, heeft getroost met hen te wijzen op de figuur van Heman, van wie wij lezen dat hij wel zijn gebreken en ellende gevoelde maar geen of heel weinig goddelijke vertroosting.

23. Hiertoe rekende hem Theodorus van der Groe, in zijn Voorrede op George Hutcheson, Verklaring van de Twaalf Kleine Propheten (uitgave Groningen, 1892, L) en Cornelius van Velzen, in zijn Voorrede op Thomas Goodwin, Alle de theologische Werken, Amsterdam 17422 , II. Brunsvelt zelf citeert in zijn werken als geestverwanten Saldenus, Simon Simonides, Hoornbeek, Amesius, Franciscus Elgersma, Bartholomeus Donius, William Perkins en Edward Reynolds.

24. Leevendige Christen 12.

25. A.w. 16.

68

Bovendien heeft Brunsvelt geweten dat niet het gevoel het belangrijkste is in het leven van de christen maar het geloof. In zijn al meer aangehaalde "Aenspraeck", in zijn "Naukeurig Christendom", heeft hij de gemeente te Leeuwarden, waar hij toen predikant was, onder andere het volgende voorgehouden: 'En boven al Leef niet door gevoel maer door geloof, bindt u (= uw) geloof niet aan u (= uw) Oogen en Vingeren, so dat gy Godt niet verder sout willen gel.(=oven, als gy hem siet en gevoelt, maer geloof tegen gevoel en reden aen (in), en bind u (= uw) Geloof enckelijck aan Gods beloften ende al siet gy Godt niet, ende geen uytkomst, doe gy maer het uwe, ende beveel dan Godt maer de uytkomsten van alles, hy sal het maecken: Maer insonderheyt Leef niet alleen door maer oock uyt u (= uw) geloof en toon uyt u (= uw) wercken dat gy een gerechtveerdigde door het gelove sijt'.

Brunsvelt mocht dan al erg gesteld zijn op het gevoelige, de rechtvaardiging door het geloof alleen bleef ook bij hem hoofdzaak.

Geen kerk van volmaakten

Het is hier de plaats Brunsvelts positie ten aanzien van de kerk van zijn dagen ter sprake te brengen. Temeer omdat zij voor een man als hij geweest is opmerkelijk is. Verscheidene mannen van de Nadere Reformatie, en daar willen wij ook Brunsvelt toe rekenen, hebben sterk de verzoeking van het Labadisme ervaren. Jacobus Koelman ging toen hij in Sluis stond meermalen naar Middelburg om daar de Labadie te horen preken;²⁶ en Wilhelmus à Brakel zocht vanuit Friesland de Labadie, die toen al buiten de kerk stond, te Amsterdam weleens op, weifelend of hij over zou gaan tot diens secte al dan niet.²⁷ Toen in 1675 de Labadisten vanuit Altona zich vestigden in het Friese land, te weten in Wieuwerd,²⁸ ervoeren de Friese predikanten dat als een groot gevaar.²⁹ Er school ook voor bepaalde predikanten een verleiding in, enkele van hen zijn aan deze verleiding bezweken.³⁰

De felle kritiek die de Labadisten leverden op de Gereformeerde Kerk vond bij de mannen van de Nadere Reformatie weerklank. Zijzelf hadden al vóór de Labadie naar ons land kwam zich in dezelfde kritische geest over de kerk uitgelaten. Zij hadden zeker niet minder dan de Labadisten oog voor de talloze gebreken van de kerk van hun dagen.

26. A. F. Krull, Jacobus Koelman, Amsterdam 1972 (= Sneek 1901), 109.
 27. F. J. Los, A.w. 205 v.
 28. Zie H. van Berkum, De Labadie en de Labadisten, Deel II, Sneek 1851 Hoofdstuk III De Labadisten te Wieuwerd.
 29. H. van Berkum, A.w. 45.
 30. E. J. Diest Lorgion, A.w. 160. 69

Geen wonder dat er voor hen van de kant van de Labadistische secte een zware verzoeking uitging. En toch kan in het algemeen gezegd worden dat zij die verzoeking hebben weerstaan; zij het dan soms pas na veel innerlijke strijd. Eén ding vooral is het geweest wat hen daarin geholpen heeft en dat is het feit dat zij diep zijn doordrongen geweest van de menselijke verdorvenheid, óók in de wedergeborenen.³¹ Een gezichtspunt dat ook hierboven bij Brunsvelt telkens aan het licht kwam.

Ergens in zijn "Naukeurig Christendom" heeft Brunsvelt ten aanzien van de zonden en de gebreken van de kerk en van het land waartoe hij behoorde een hele klaagzang weggegeven. De religie, zegt hij, is zeer afgenomen in ons land. Gods naam, Gods eer, Gods dag en Gods instellingen worden allerwege door velen ontheiligd. En zo weinigen zijn er die het zich aantrekken, die wenen om de treurige staat waarin Sion heden verkeert.³²

Wij hebben hier een thema voor ons, dat wij ook elders bij Brunsvelt, in zijn andere geschriften tegenkomen. Nog het meest in zijn boek "De Spiegel der zonde", waarvan de ondertitel luidt: "Voorgehouden aan de tegenwoordighe Wereld". Eertijds was ons land, zegt hij daar, een herberg van allerlei deugden. Goddelijke en hemelse betrachtingen stonden in hoog aanzien. De hoofden van het land leefden godvruchtig. De akkerlieden zongen de lof van God als zij achter de ploeg liepen. Thans echter heeft men blijkbaar zoveel met de aarde te stellen dat men aan de hemel niet meer denkt. O Nederland, wat zijt ge zondig geworden! ³³ Vele geestelijke zegeningen zijn ons deel geworden maar er is niets te merken van dankbaarheid. Ach, wij werden steeds aardsgezinder! ³⁴ De Heere heeft al menig blijk van ongenoegen gegeven. Nu eens hadden wij oorlog, dan heerste de pest; op een andere tijd werd ons land geteisterd door storm en op weer een andere tijd werden de vruchten van het land gegeten door ongedierte.³⁵ In de hogere kringen heeft de Franse dardelheid de harten gewonnen.³⁶ De overheden zijn laks geworden, zij dulden alles. De paapse afgoderij laat men oogluikend toe.³⁷

31. Vgl. G. Oorthuys, De Labadie en het Labadisme, Kruispunten op de weg der kerk, Wageningen z.j. Oorthuys laat onvoldoende aan het licht komen de verschillen die er waren tussen de Labadisten en de gereformeerden in wat hij noemt de 'bevindingskringen'.

32. Naukeurig Christendom 262.

33. Spiegel der zonde 142 vv.

34. A.w. 151 vv.

35. A.w. 160 vv.

36. A.w. 177.

37. A.w. 178 vv.

Er bevinden zich vele papen en Jezuïeten in ons land.³⁸ Vele predikanten zijn lui, traag en onwetend. Zij werken voor geld en voor eer, om de zielen der hoorders bekommeren zij zich niet. Zij zijn waterloze wolken. Natuurlijk zijn er ook andere, Brunsvelt wil het niet ontkennen. Hij noemt ze zeer naarstige leraren die gedurig,

onvermoeibaar, bezig zijn met de bestudering van de Heilige Schrift en daarin dagelijks vorderen. Maar zij hebben luie en onwetende predikanten naast zich.³⁹ Zo is het bij de leiders, bij het volk is het niet veel beter. Velen walgen van de heilige dienst van God, gaan liever naar de kermis dan naar de kerk.⁴⁰ Door velen wordt Gods huis niet gebruikt als een bede-huis maar als een slaap-, praat-, twist- of lust-huis. Zij willen door de predikanten toegesproken worden met fluwelen woorden en vele predikanten doen dat ook. Zij zijn vijanden van die predikanten die hen de waarheid voorhouden.⁴¹

De sabbat wordt door velen ontheiligd; zij brengen die dag door in dronkenschap, brasserijen, ledigheid en ijdelheid. Zij maken er een werkdag van. Zij kopen, verkopen, reizen, rekenen en cijferen, zaaien en maaien, schrobben en boenen op die dag gelijk op andere dagen. Of zij, blijven 's morgens lang op bed liggen, of zij gaan uit, of zij gaan wandelen, of zij gaan varen, of zij gaan schaatsen.⁴² De welvaart heeft ons volk geen goed gedaan. Velen maken van hun keuken hun kerk, van hun tafel hun altaar, van hun buik hun god.⁴³ Er is veel gulzigheid, ook veel gierigheid; de geldduivel regeert.⁴⁹ De armen worden vergeten, de harten zijn koud.⁴⁵ Er is veel hoogmoed en pronkzucht; men mag best wat sieraden dragen maar men matige zich.⁴⁶ Bij velen is er alleen maar een uiterlijke, een krachteloze godsdienst. Er zijn bij hen veel bladeren, doch maar weinig vruchten; zij zijn mond-christenen. En intussen leeft men alsof God geen acht slaat op deze zonden.⁴⁷

Aldus vaart Brunsvelt uit in zijn "Spiegel der zonde". Keren wij nu terug naar zijn "Naukeurig Christendom". Wij zullen horen dat de schrijver desondanks toch niets van een afscheiding wil weten.

38. Al in het begin van de 17e eeuw waren de jezuiten in Friesland actief, zie J. Reitsma, Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming en der Hervormde Kerk in Friesland, Leeuwarden 1876, 264 vv.

39. Spiegel der zonde 181-189.

40. A.w. 191.

41. A.w. 194 vv.

42. A.w. 197 vv.

43. A.w. 203 vv.

44. A.w. 206 vv.

45. A.w. 213.

46. A.w. 217.

47. A.w. 225 vv. 71

'Godtsalige zielen, u betaemt het insonderheydt ter harten te nemen de boosheden van het Landt en de ergernissen in de Kerck', maar dan laat Brunsvelt er onmiddellijk op volgen: 'doch niet soo dat ghy daerom 't Landt verlaten of u van de Kerck afscheyden soudt, gelijck sommige in dese tijdt hebben gedaen'.⁴⁸ Het is niet goed, zo vervolgt hij, het lichaam van Christus te scheuren.

Hij herinnert dan aan de Donatisten en de strijd die Augustinus met hen gevoerd heeft. Trouwens, zo merkt hij op, men kan de duivel en zijn eigen hart niet ontlopen! 'En sou oock de ware Kercke Jesu alleen tot Altona aen de Elve zijn geweest en nu maer alleen tot Wivert in Vrieslandt schuylen?'⁴⁹

Hier zinspeelt hij duidelijk op de Labadisten. Ook de Donatisten, zo vervolgt hij, hebben zich voor de ware kerk gehouden, met andere woorden: de dwaling van het Labadisme is al eeuwenoud.

En dan Brunsvelts eigen houding tegenover de kerk: Het is waar dat de wereld in het

boze ligt, heden zelfs heel erg, maar hoe goddelozer zij wordt destemee moeten de kinderen Gods als lichten in haar wandelen. De ware kunst is niet vroom te zijn onder de vromen maar te zijn als het zout der aarde. Het is wel waar 'dat de Kercke overal en oock in Nederland in een droevige staet is en daer weinigh gelove en Godtsaligheydt bespeurt wordt alomme; Maer daerom kan die Kercke (nog wel) een ware Kercke zijn', te weten vanwege de goeden die in haar zijn.⁵⁰

Hiermee heeft Brunsvelt dezelfde lijn getrokken en ook dezelfde kerkelijke koers gehouden als verreweg de meesten van zijn geestverwanten in die dagen. Hij kende te diep het bederf ook in eigen hart dan dat hij heeft durven aansturen op een kerk van enkel heiligen.

Kenmerken van geestelijk leven

Het ligt geheel in de aard van Brunsvelts geschrift dat hij daarin uitvoerig gesproken heeft over de kenmerken van het ware geestelijke leven. Ook hierin heeft hij gehandeld geheel in de geest van de Nadere Reformatie. Te belangrijk zijn deze kenmerken dan dat wij ze achterwege zouden laten. In totaal zijn het er tien. Wij willen ze stuk voor stuk de revue laten passeren.⁵¹

Ten eerste, waar geestelijk leven is, zegt Brunsvelt, daar is kracht, een inwendige, geestelijke kracht. In alle wedergeborenen is een levend beginsel, een wortel van nieuw leven. Dit levend beginsel is in hen gewerkt door de Heilige Geest. Het goede wordt door de wedergeborenen niet gedaan en het kwade wordt door hen niet nagelaten uit

48. Naukeurig Christendom 262 v.

49. A.w. 263.

50. A.w. 264.

51. Leevendige Christen 271-365.

72

kracht van hun natuurlijke rede, of uit een natuurlijk gevoel voor eerbaarheid, of uit vrees voor de hel, maar uit kracht van dit levend beginsel dat in hen is, hetwelk op God zelf gericht is. Ware gelovigen dienen God ook al vallen alle uiterlijke prikkels daartoe weg. Al stond Jezus met geheel lege handen voor hen dan nog zouden zij Hem begeren en Hem omhelzen.

Ten tweede, waar geestelijk leven is daar is ook gevoel. Doden hebben geen gevoel maar wie leeft heeft gevoel. Ware gelovigen gevoelen pijn vanwege de zonden die zij bedreven hebben. Niet alleen vanwege de grote en de grove zonden maar ook vanwege de kleine en de fijne zonden. Zij betreuren niet enkel hun uitwendige zonden maar ook die van hun hart en de verdorvenheid van hun hart. Zij klagen niet enkel in het openbaar over hun zonden, want dan kan men vroom willen lijken, zij doen het nog veel meer in het verborgen, alleen voor God.

Ten derde, waar geestelijk leven is daar is ook strijd. Strijd tegen de openbare én tegen de heimelijke zonden; strijd tegen de grote én tegen de kleine zonden; strijd niet alleen tegen sommige maar tegen alle zonden.

Ten vierde, waar geestelijk leven is daar sterft men aan de zonde. Ware gelovigen hebben zich ten doel gesteld alle zonden te doden; ze uit te roeien, tot in de wortel toe. Zij haten niets zozeer als de zonde.

Ten vijfde, waar geestelijk leven is daar is ook gehoorzaamheid. Ware gelovigen doen van harte, gezwind en gewillig al wat God van hen vraagt.

Ten zesde, waar geestelijk leven is daar is ook groei. Alle leven heeft de

eigenschap dat er groei in zit, dat het toeneemt, dat het groter wordt, dat het sterker wordt. Waar leven is is een begeerte naar voedsel. Zo is het nu ook met het geestelijk leven in de ware gelovigen. Er is in hen groei. En die groei is er een in alle opzichten, in alle delen. Huichelaren hebben de eigenschap scheef te groeien. Zij hangen zwaar naar de kant van één bepaalde plicht, terwijl zij andere plichten verzuimen. Een waar christen echter betracht alle plichten. Ware christenen trachten ook alles op te nemen wat de Heere hen in zijn Woord voorhoudt; zo nemen zij dagelijks toe.

Ten zevende, waar geestelijk leven is daar is voortplanting. Ware christenen zijn rusteloos bezig tot heil van anderen; zij trachten anderen te winnen. Zij bidden voor anderen; zij vermijden anderen te ergeren; zij vermanen anderen, zij proberen anderen te trekken.

Ten achtste, waar geestelijk leven is daar is een aankleven en vasthouden van de Heere Jezus Christus. Ware gelovigen hangen Christus aan door het geloof. Niet slechts met een uitwendige belijdenis. Zij hangen de héle Christus aan, Christus als Hogepriester die voor hun zonden voldeed, maar ook Christus als Koning die gehoorzaamd wil worden en Christus als Profeet en Leraar die wil dat wij naar Hem luisteren. Zij nemen niet alleen Christus' beloften aan, ook zijn geboden. Zij hangen Christus niet enkel in voorspoed aan, ook in tegenspoed.

Ten negende, waar geestelijk leven is daar is de begeerte naar meer. In ware gelovigen is steeds honger. Zij voelen zich afhankelijk van Gods Woord, van de sacramenten, van de prediking en van al wat God zelf heeft ingesteld. Zij denken over het Woord dat zij gehoord hebben na, praten er over met anderen, trachten hun levenswandel er naar in te richten.

Ten tiende, waar geestelijk leven is daar is ook gebed. Leven heeft de eigenschap dat het zucht en ademhaalt. Gelovige zielen roepen *Abba, Vader!* Ware gelovigen bidden niet enkel om aardse goederen; hun gebeden zijn gericht op een geestelijk doel. Er zit een geestelijke drang achter en zij komen voort uit een geestelijk beginsel, te weten uit het ware geloof in de Heere Jezus Christus.

Geestelijke plichten

Na zo in forse linen de levende christen geschetst te hebben voelt Brunsvelt aan het einde van zijn boek zich gedrongen hem nog een aantal plichten voor te houden. Immers de volmaaktheid is nog lang niet bereikt. De christen zal voortgestuwd moeten worden.

De eerste plicht waartoe Brunsvelt hem opwekt is die der dankbaarheid. Zondaar, bedenk eens wie ge geweest zijt. Gij waart afkerig van God maar God was het niet van u. Hij heeft u bezocht in uw ellende en u genade bewezen. Aan Hem hebt ge het te danken dat ge die genade ook hebt mogen behouden. Bedenk ook eens wat uw behoud de Heere Jezus Christus gekost heeft. Uw leven, uw behoud kostte Hem de dood. Houd niet op Christus aan te hangen met een waar geloof. Oefen u daar gedurig in. Doet ge dat niet, dan zult ge meer achteruit gaan dan vooruit. Dan zult ge ook niet opgewassen zijn tegen uw geestelijke vijanden. Hoe meer ge Christus aanhangt door het geloof des te meer zult ge door Hem gezegend worden.

Vervolgens, zet onverwijld de strijd tegen de zonde voort. Laat zien dat ge waarlijk uit de dood herrezen zijt. Tracht uw geestelijk leven gevoeliger en troostvoller te maken. Gebruik daartoe naarstig al wat de Heere zelf heeft ingezet. Tracht ook anderen daarvoor te winnen. Ontmoet ge andere levende christenen, omhels ze met liefde. Volg in alles de voetstappen van Christus. Tracht te leven gelijk Hij geleefd heeft. Behoud wat ge hebt, uw geestelijk leven.⁵²

Tot slot, levende zielen, hoe gelukkig bent ge. Hoe groot is de metamorfose

(verandering) die ge ondergaan hebt. Eens waart ge verloren, nu zijt ge gered; ge zijt verlost van de zonden; ge behoort Christus toe, Hij zal voor u zorgen. Er wacht u een heerlijke toekomst; straks zult ge erven wat uw Heere voor u verworven heeft, het eeuwige leven.⁵³

Ziehier dan Brunsvelts "Leevendige Christen"; ten voeten uit. Ook ons is hij voorgesteld, opdat wij hem herkennen zouden . . .

52. A.w. 368-407. 53, A.w. 408-422.

4. Adrianus Bruynvisch en zijn "Heyl des Heeren" 1679

Een uitzonderlijke dominee

Zo mag hij wel genoemd worden de man wiens naam hierboven staat, Adrianus Bruynvisch, een uitzonderlijke dominee. Wie zijn preken leest wordt getroffen door de nauwkeurigheid van zijn exegese, de puntigheid waarmee hij zijn stof behandelt, de rijkdom van zijn geest, zijn eruditie, zijn praktische zin en de zuiverheid van zijn theologie en vroomheid. Maar Bruynvisch was ook van goede afkomst, zijn vader Martinus Bruynvisch was een zoon van de zuster van de bekende predikant Godefridus Udemans.¹ Udemans was dus zijn oudoom. Hij moet deze oudoom goed hebben gekend en zal stellig menigmaal onder zijn gehoor hebben gezeten. Hij was namelijk zelf al een jongeman van ongeveer 21 jaren toen Udemans stierf, in 1649. Hij was in Zierikzee geboren, waar Udemans jarenlang predikant is geweest, hij is er ook zelf later predikant geworden.

Allerlei interessante gegevens omtrent het leven van Adrianus Bruynvisch danken wij aan zijn zoon Johan, die na het overlijden van zijn vader een deel van diens preken heeft uitgegeven, de bundel die wij hier bespreken, en dat boek van een lange Voorrede heeft voorzien.

Vele jaren lang hebben de Bruynvisschen te Zierikzee het Woord Gods bediend en de kudde gewijd. De reeds genoemde Martinus Bruynvisch, geboren in 1591, kwam in 1628 naar Zierikzee als predikant, waar hij tot 1661, toen hij stierf, zijn oom Udemans eerst 23 jaren als collega bijstond, en hem toen nog 12 jaren overleefde. Hij was in 1613 begonnen als eerste predikant van Roozendaal,² had daarna in Oosterland gestaan, maar vond blijkbaar in Zierikzee zijn eigenlijke arbeidsveld.

Vier van de zoons van deze Martinus Bruynvisch hebben eveneens de gemeente te Zierikzee als predikant gediend, allereerst zijn oudste zoon Cornelis, die echter spoedig

1. Een korte schets van zijn leven en werken vindt men bij A. Vergunst, Godefridus Cornelisz. Udemans en zijn 't Geestelijck Roer van 't Coopmans Schip. Rotterdam z.j.

2. J. Van Haeringen, Geschiedenis der Kerkhervorming in Noord-Brabant en Limburg tijdens de 16e en 17e eeuw. Heusden, 1910, 81.

76

overleed, nog maar 33 jaar oud, toen Adrianus (de man wiens boek wij behandelen); daarna zijn zoon Rochus, die ook jong overleed, hij werd maar 34 jaar; en tenslotte zijn zoon Godefridus, die niet veel ouder is geworden, want hij werd maar 35 jaar. Adrianus is de enige zoon geweest die wat langer heeft geleefd, hij werd 48 jaar.

Zijn zoon Johan, die wij ook al noemden, was toen zijn vader stierf eveneens predikant te Zierikzee. Hij was de zesde Zierikzeese predikant uit dit geslacht en als wij Udemans meetellen de zevende.

Zelden zal het zich hebben voorgedaan dat een vader, vier zoons en een kleinzoon voor een groot deel gelijktijdig predikant waren in een en dezelfde gemeente. Maar in Zierikzee is het dus gebeurd, in de familie der Bruynvischen.

Zijn levensloop

Na zo een eerste schets te hebben gegeven van de omstandigheden waaronder Adrianus Bruynvisch heeft geleefd, willen wij thans zijn levensloop voorzover mogelijk nagaan. Hij werd geboren 10 februari 1628. In zijn stad, Zierikzee, bezocht

hij als jongen gedurende 3 jaren de Latijnse School. In 1645, 17 jaar oud werd hij als student ingeschreven aan de theologische faculteit te Utrecht. Hij genoot daar onderwijs onder andere van Voetius en Hoornbeek. Later heeft hij zich doen kennen als een echt Voetiaans predikant. De Voetraanse predikanten drongen sterk aan op de praktijk der godzaligheid, welke vooral tot uiting moest komen in het heiligen van de sabbat.³

Volgens zijn zoon Johan heeft Bruynvisch reeds tijdens zijn studie-jaren te Utrecht van zich doen spreken. Jaren later heeft men in Utrecht zich deze bekwame en godvrezende student nog herinnerd, wat blijkt uit het feit dat men hem toen gepolst heeft of hij eventueel een beroep naar deze stad in overweging wilde nemen.

Na de hogeschool te hebben doorlopen legde de jonge Bruynvisch voor de classis Brielle het proponentsexamen af. Hij werd daarna als predikant beroepen te Elkerzee, een beroep dat hij aannam. Er waren in de gemeente aldaar, toen hij er kwam, maar 40 belijdende leden en de bevolking was over het algemeen genomen nogal ruw.

Na er anderhalf jaar als predikant te hebben gestaan was het aantal lidmaten met ongeveer 100 vermeerderd, een bewijs dat hij er met zegen arbeidde. Er was ook in andere opzichten veel ten goede veranderd. Maar toen vertrok de dominee dan ook. In Zierikzee was namelijk zijn oudste broer Cornelis overleden en nu begeerde men hem daar als diens opvolger. In augustus 1653 deed hij in de gemeente van Zierikzee intrede; zijn leven lang is hij er gebleven.

3. C. Steenblok, Voetius en de sabbat. Hoorn 1941. 77

Meer dan eens is een beroep op Bruynvisch uitgebracht. Wij noemden al Utrecht, maar ook 's Gravenhage, Leiden en Amsterdam hebben hun best gedaan de begaafde predikant van Zierikzee voor hun stad te winnen. Het moet voor de stad Zierikzee, zowel voor de gemeente als voor heel de bevolking, heel wat geweest zijn toen in april 1663 aldaar een deputatie uit Den Haag verscheen, voorzien van een beroep dat vanuit de hofstad, de residentie van 's lands hoge overheid, werd uitgebracht op hun dominee. Zulke gebeurtenissen brachten in die tijd veel beroering.

Op 30 april, 's morgens om 7 uur (onze vaders waren matineus), werd er een kerkeradsvergadering belegd, waarbij ook enkele leden van de Zierikzeese stadsoverheid tegenwoordig waren, om de Haagse deputatie te ontvangen. De heren uit Den Haag zeiden: 'Uw dominee heeft nog nooit in Den Haag gepreekt, is daar zelfs nooit geweest, maar de roep aangaande zijn gaven en bekwaamheden is tot ons doorgedrongen, nu begeren wij hem als onze predikant en u wordt verzocht hem te laten gaan!'

Er werden evenwel van de kant van de Zierikzeeërs nogal wat bezwaren gemaakt. De Haagse heren voerden daar tegenin, dat het nu eenmaal gewoonte was in de kerken dat wanneer een dominee uit een kleinere gemeente beroepen werd naar een grotere men hem dan liet gaan. Den Haag, zo zei men ook, is een gemeente met meer dan 8000 lidmaten. Bovendien vergaderen daar de hoogste Colleges van de Staat. Het is een gemeente waar het welzijn van vele andere gemeenten van afhangt.

Bovendien, een begaafd en geleerd man als Bruynvisch is daar hard nodig, temeer omdat in deze stad dagelijks zich mensen bevinden uit andere delen van het land en zelfs uit het buitenland. Na dit betoog werd aan Bruynvisch zelf gevraagd wat hij ervan dacht. Maar Bruynvisch wist het niet. Hij zei dat ook eerlijk. Hij voelde zich gebonden aan Zierikzee en toch ook wel getrokken naar Den Haag. Hij zei: Ik bevind mij tussen twee klippen, ik weet niet waarheen mijn weg is.

Ten einde raad verzocht hij de kerkeraad en de leden van de Magistraat of zij dan

maar als voor 's Heeren aangezicht voor hem een beslissing wilde nemen. Dat gebeurde. De Hagenaars werden door de Zierikzeeërs onverrichterzake naar huis gestuurd. Zij hebben dat de Zierikzeeërs niet in dank afgenomen, wij lezen dat zij zeer ontstemd waren.

Ongeveer een half jaar later heeft de situatie zich nog een keer herhaald. Alleen met dit verschil dat het nu niet Hagenaars maar Leidenaren waren die in Zierikzee op bezoek kwamen. Ook zij drongen er op aan Bruynvisch te laten gaan, opdat hij predikant van Leiden zou worden. Weer kwam Bruynvisch daardoor in innerlijke tweestrijd. Toch gaf hij het nu niet zo gauw over in de handen van de broeders van de kerkenraad en de leden van de Magistraat als de vorige keer; hij vroeg 14 dagen bedenktijd, die hem ook gegeven werden. Veel heeft het echter niet uitgehaald, want na 14 dagen wist hij het nog niet. Het liep hierop uit dat hij het opnieuw in handen legde van de broeders en die beslisten ook toen weer dat hij in Zierikzee zou blijven. De Leidenaren waren erg boos; zij hebben zelfs nog bedreigd met de mogelijkheid bij de hoge overheid in hoger beroep te gaan, waar echter toch niets van gekomen is. Ook Amsterdam heeft later nog een keer geprobeerd Bruynvisch uit Zierikzee weg te halen, maar toen schijnt hij zelf de boot te hebben afgehouden. Hij bleef waar hij was. Hij was zeer verbonden aan de gemeente te Zierikzee, schrijft zijn zoon, en wij nemen dat gaarne aan.

Vele zorgen en veel verdriet

Wat Bruynvisch in de loop der jaren vaster aan Zierikzee zal hebben verbonden zijn niet voor het minst de doden die hij daar begraven had liggen. Wij hadden het reeds over broers die hem vooruit zijn gegaan. Zij waren evenals hijzelf dienaren des Woords; hij had als collega met hen samengewerkt. Zij ontvielen hem stuk voor stuk, en nog zo jong. Er kwam bij dat hij ook zijn vrouw vrij vroeg heeft verloren. Het was juist in die tijd die er ligt tussen de beroepen naar Den Haag en Leiden. Zij was moeder van 8 kinderen, toen zij stierf was de jongste nog maar 4 maanden. Zij is heengegaan, schrijft haar zoon, *in het zalige gevoel van de liefde Gods*.

Acht dagen na haar begrafenis verscheen Bruynvisch weer voor het eerst op de kansel, hij preekte toen over de klacht van Naomi: "Noem mij niet Naomi, noem mij Mara, want de Almachtige heeft mij grote bitterheid aangedaan" (Ruth 1:20).

Velen in de gemeente weenden onder deze preek. Niet lang daarna verloor hij ook nog twee van zijn kinderen. Toen hij op een dinsdagmorgen van de kansel kwam (er werd ook doordeweeks gepreekt) werd hem meegedeeld dat een van zijn zoons, Cornelis geheten, ergens dood gevonden was.

Ongeveer een jaar voor zijn dood was hij zelf zo verzwakt dat hij niet meer de preekstoel op kon. Weldra vertoonde hij zich ook niet meer op straat. Hij was toen nog maar 48 jaar oud. Op de 9de mei 1676 stierf hij. Zijn zoon Johan zat tot het laatst aan zijn ziekbed, bracht wakend de nacht bij hem door. Groot was zijn verlangen om ontbonden en bij Christus te zijn. Hij telde zelfs de uren. In volle vrede ging hij heen.

Al jong had hij er blijken van gegeven dat er geloof en vreze Gods in hem was. Johan vertelt hoe zijn grootmoeder, de moeder van zijn vader, daarvan eens duidelijk getuigd had. Op een zekere tijd toen Zierikzee bedreigd werd door de vijand, immers de oorlog met Spanje was nog niet ten einde, doordat er vijandelijke schepen op de stad afkwamen, vroeg de kleine Adrianus, als kind van 3 jaar, aan zijn moeder of hij toch in de hemel kon komen indien de vijanden hem doden zouden, waarop de moeder haar kind troostte met de woorden *dat niets ons scheiden zal van de liefde Gods in Christus Jezus*. Het kind was daarop volkomen gerust en gaf zich geheel aan de Heere over.

Zoals gezegd, dit alles is te vinden in de Voorrede die Johan Bruynvisch geschreven heeft in het boek, het enige, dat hij van zijn vader na diens dood heeft uitgegeven en waarvan de vollege titel luidt als volgt: "Het Heyl des HEEREN, vertoont in XXI predicatiën over de zaalige geboorte, heerlycke opstandinge onzes HEEREN, en de troostelycke sendinge des H. Geestes".

Het boek werd uitgegeven in 's Gravenhage bij Jasper Doll in 1679.

Bruynvisch als exegeet

Hoewel Bruynvisch' boek niet bestaat uit exegetische verhandelingen maar uit preken komt toch duidelijk aan het licht dat hij een nauwgezet en kundig exegeet is geweest. Meermalen grijpt hij terug op de Hebreeuwse of Griekse grondtekst. Hij schuwt zelfs niet Hebreeuwse of Griekse woorden in zijn betoog op te nemen, al hinderen zij overigens de ongeschoolde lezers niet.

In een preek over Job 19:25 geeft hij een opsomming van de verschillende vertalingen die van dit vers mogelijk zijn. Onder andere Luthers vertaling komt in dit verband ter sprake, maar wordt ten aanzien van deze tekst op goede gronden verworpen. Luther vertaalt namelijk: "Hij (d.i. God) zal ten laatste dage opwekken". Maar dat kan niet juist zijn, zegt Bruynvisch, want dan had het werkwoord 'opwekken', in het Hebreeuws, in een andere vorm (n.l. de hiphil) moeten staan.⁴

4. A. Bruynvisch, Heyl des Heeren II 72 v (het boek bestaat uit twee stukken; vandaar de aanduiding I en II).

Dit is slechts één voorbeeld van de zorgvuldigheid en kundigheid waarmee Bruynvisch geëxegetiseerd heeft. Er waren meer voorbeelden van te geven.

Bepaalde begrippen uit het Hebreeuws of uit het Grieks heeft Bruynvisch behandeld op een wijze die aan hedendaagse theologische woordenboeken doet denken. Wij nemen als voorbeeld het Hebreeuwse woord voor vrede, 'sjaloom', ('eirenè'). Het komt ter sprake in een preek over het Engelenlied: "Ere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, in de mensen een welbehagen" (Lukas 2:14). Vrede is een woord, zegt hij, dat 'na d'eygenschap der Hebreeuwse tale ... alle heyl en goet' omvat. Sjaloorn betekent vrede in ons geweten maar ook vrede met alle schepselen. Het is waar, zo vervolgt Bruynvisch, sinds de komst van Christus, de grote Vredemaker, zijn er nog genoeg twisten en oorlogen geweest in deze wereld; en dat is erg genoeg, de christenen hebben zich er voor te schamen, maar het zou verkeerd zijn hier het christendom zélf op aan te zien. Immers naar haar aard betekent het christendom ook een verzoening en dus vrede onder de mensen. Het christelijk geloof blust het vuur van de twist uit; het gebiedt liefde en veroordeelt haat; het geeft ons de 'menschelijckheyf weder. De vrede waarvan de engelen gezongen hebben bij Christus' geboorte moet in de eerste plaats verstaan worden als een geestelijke en inwendige vrede; maar in de voleinding van het rijk van Christus zal zij ook lichamelijk en aards zijn.⁵ Verderop zal blijken in welke zin de schrijver dit bedoeld heeft.

Ook de Septuaginta, de Griekse vertaling van het O. Testament, en de Vulgata, de Latijnse vertaling van de H. Schrift, worden door Bruynvisch steeds geraadpleegd. Zij kunnen echter niet altijd zijn instemming hebben. Wat de Vulgata betreft, zij laat in Job 19:27 het woordje 'mihi' (= voor mij) weg; en dat is nu juist het woord, zegt Bruynvisch, waar het in deze tekst op aankomt. Wat heb ik aan al wat hier gezegd wordt als het niet ook 'voor mij' is? ⁶

Behalve diverse vertalingen heeft Bruynvisch ook allerlei commentaren op de H. Schrift geraadpleegd. Die van Calvijn, Junius en Piscator, maar ook die van Origenes en van verschillende kerkvaders en zelfs die van Joodse exegeten als Rabbi Manasse

ben Israël.

Bij elke tekst waarover hij preekt vraagt Bruynvisch zich nauwkeurig af welke de plaats is waar het verhaalde is geschied en in welke tijd het heeft plaatsgevonden. Ergens in een Paaspreek laakt hij de 'dwaze schilders' die het soms hebben laten voorkomen als lag Jezus' graf, evenals bij onze graven het geval is, in de grond; zij hadden moeten weten dat het Ixíven de grond lag.⁸

In een Pinksterpreek over Handelingen 2 wordt door Bruynvisch aangehaald het bekende gezegde van Luther: "De Talen zijn de scheede, waer uyt het zweert des Geestes getrocken wordt".⁹

Ook Bruynvisch zelf is diep overtuigd geweest van de waarde van het kennen van de grondtalen der Schrift. De kennis die hijzelf daarvan had is niet gering geweest; hij heeft er ook terdege gebruik van gemaakt.

5. A.w. I 75 v.

6. A.w. II 133.

7. A.w. II 97, 462.

8. A.w. II 37. 9. A.w. II 550.

81

Bruynvisch als polemicus

Toen zijn jongste broer Godefridus overleden was heeft Adrianus Bruynvisch de zogenaamde lijkrede gehouden. Ook deze preek is opgenomen in de bundel die wij hier bespreken. Na in deze preek zijn broer te hebben herdacht als een rechtzinnig man, die zich strikt hield aan Gods Woord en de Gereformeerde belijdenisschriften, de drie Formulieren van Enigheid, voegt Bruynvisch hier aan toe: "Niet te min (was hij) moderaet (dat is gematigd), de waarheyt betragtende in liefde".¹⁰

Bruynvisch wil zeggen: Mijn broer was geen drijver! Hij had, zo vervolgt hij, een grote afkeer van allen die in ijdele eerzucht menen dat zij alleen het weten, als waren zij onfeilbaar. Wij mogen veronderstellen dat de afkeer van dit soort lieden bij Bruynvisch zelf even groot is geweest als bij zijn broer. Hij heeft blijkens hetgeen volgt vooral predikanten op het oog gehad. Er waren er die zichzelf voor iets bijzonders hielden. Zij deden het voorkomen als waren hun woorden wonderspreuken (oracula), maar ik heb daar, zegt de spreker, nog nooit iets anders dan onheil voor de kerk van gezien.

Intussen mene men niet dat deze gematigheid bij de Bruynvisschen heeft betekend dat zij niet van zich durfden áf te spreken als dat nodig was. Wat betreft Adrianus Bruynvisch (van zijn broers missen wij geschriften), hij heeft niet geschroomd ook van de kansel bepaalde dwalingen en ketterijen met name te noemen en af te wijzen. Wij komen in zijn preken herhaaldelijk namen tegen van bepaalde kerken of groepen, buiten de Gereformeerde kerk, wier leer en praktijk door hem zijn veroordeeld.

Het opvallende is echter dat Bruynvisch ook in zijn polemieek zich heel sterk gehouden heeft aan zijn tekst. Een gevolg daarvan is dat deze polemieek kort en zakelijk is. Hij zocht de strijd niet maar als een tekst hem er aanleiding toe gaf om zijn gemeente op een bepaalde dwaling attent te maken en te waarschuwen dan verzuimde hij die kans niet. Onder degenen die door hem aangevallen zijn behoort in de eerste plaats de kerk van Rome; verder ook het Socianisme, vervolgens de Doopsgezinden, en tenslotte allerlei kleine groeperingen, als de Brownisten.

Dwalingen van de kerk van Rome

De Rooms-katholieke kerk was voor Bruynvisch de kerk van bijgeloof en dwaling.

Ergerlijk vond hij allerlei praktijken die daarin plaatsvinden, als de jacht op relikwieën, het maken van pelgrimstochten, het aanroepen der heiligen, het bidden zelfs voor degenen die in de hel zijn,

10. A.w. II 448.

82

het aanbidden van het sacrament en nog zoveel meer.¹¹ "De bygeloovigheyt van de Roomsche Kercke brengt in veelen van haer te wege", zegt hij in een van zijn preken, "dat sy in verre Landen reysen, om de reliquien en overblijfsels der Heyligen te sien".¹²

Op een andere plaats zegt hij, dat het reizen naar het Heilige Land geen enkele zin heeft want dat er sinds Christus' komst geen heilig land meer is. Wat men bij Jezus' graf zoekt, namelijk een grote heiligheid, is verfoeilijk en dwaas.¹³

Dit is echter lang niet het enige wat Bruynvisch op de kerk van Rome tegen heeft gehad. Veel ernstiger is zijn verwijt dat zij zich schuldig heeft gemaakt aan een onwettig machtsstreven. Zij gaat er prat op, zegt hij, de moederkerk te zijn, en toch is zij dat niet. Niet de Roomse synagoge is de moederkerk der christenheid, maar de Joodse kerk, waarmee Bruynvisch bedoelt de kerk onder het Oude Testament. De Schrift zegt dat wij zonen en dochteren van Abraham moeten worden, de vader der gelovigen, maar wat hebben wij te maken met de Italianen! Niet anders dan met list en geweld heeft Rome zich meester gemaakt van de macht over heel de christenheid, hier in Europa. Heel het leven des geloofs heeft zij onder haar voogdij gesteld. Zij heeft zich aangematigd wat haar niet toekomt.¹⁴

De Roomse mis wordt ook een paar keer door Bruynvisch genoemd. Het onredelijke van de leer der transsubstantiatie heeft hem gestoten. Brood blijft brood en wijn blijft wijn, maar een Rooms priester moet geloven dat het brood geen bróod en de wijn geen wijn meer is na de consecratie. Hij mag niet afgaan op wat hij ziet, voelt en proeft maar moet op gezag van de kerk aannemen dat brood en wijn veranderd zijn in het lichaam en bloed van Christus. Welk een dwaasheid! De kwestie is niet, zegt Bruynvisch, dat het geloof niet boven de rede zou staan, dat wil ook hij graag beámen, maar onze ogen, onze reuk, onze smaak en ons gevoel zijn ons door de God der natuur en der waarheid niet gegeven om ons te misleiden. Wanneer al deze organen zeggen: het is brood! en het is wijn! dan mogen wij daarop vertrouwen.¹⁵

Elders brengt Bruynvisch de Roomse mis nog een keer ter sprake, namelijk daar waar hij de vraag stelt of men van de kerk zich ooit mag afscheiden. In ieder geval zal men dat nooit lichtvaardig mogen doen, zegt hij. Men zal moeten beginnen met in de kerk veel te verdragen, want geen kerk is zonder vlek en rimpel.

A.w. II 465, 470, 575.

A.w. II 487. A.w. II 28. A.w. 11578. A.w. II 50.

83

Toch is er een grens. Men zal nooit met de afgoden gemeenschap mogen hebben. Onze voorouders hebben in de Roomse kerk niet kunnen blijven zonder gedwongen te worden een stuk brood te aanbidden in plaats van de levende God. Toen konden zij op geen andere wijze met Christus verenigd blijven dan door zich af te scheiden van de kerk van Rome. Trouwens, zij zijn er meer uitgejaagd dan dat zij er zelf uitgegaan zouden zijn. De bloedige plakaten van de keizer en de vervloekingen (anathema's) van de paus en van Trente hebben hen uit de kerk verdreven. Bruynvisch kan het onmogelijk eens zijn met het standpunt dat indertijd door Erasmus is ingenomen.

Volgens Erasmus hadden onze vaders in plaats van een nieuwe kerk te stichten in de oude Roomse kerk moeten blijven, in de hoop dat het in die kerk zelf op de duur tot een hervorming zou komen. Zijn standpunt wordt hier door Bruynvisch met zoveel woorden afgewezen. Tot zo ver over zijn houding ten aanzien van de kerk van Rome.¹⁶

Dwalingen der Socinianen

De Socinianen waren in de 17e eeuw de meest verafschuwde en gevreesde ketteren die er waren. Niet alleen in de dogmatische maar ook in de praktische geschriften van de Gereformeerde theologen uit die tijd komt men ze herhaaldelijk tegen. "Er is geen godgeleerde van betekenis te noemen of hij heeft althans iets tegen deze 'zielverdervende' ketterij in 't licht gegeven", zegt W. J. Kühler.¹¹

Op twee punten spitste zich de strijd tegen de Socinianen toe, de leer van de twee naturen van Christus en de leer der verzoening door voldoening. Er is in God maar één Persoon, zeiden de Socinianen; dus niet drie Personen in één Wezen. Christus hielden zij voor een gewoon mens. Dat Hij voor de zonden der Zijnen de schuld zou hebben betaald, loochenden zij. Christus' profetisch ambt was voor hen het een en het al, zijn koninklijk ambt kwam nauwelijks en Zijn priesterlijk ambt geheel niet aan bod. Praedestinatie en erfzonde loochenden zij ook; de mens is vrij; alle nadruk werd gelegd op wat men hield voor een waar christelijk leven.

Hoe belangrijk al deze punten ook zijn toch heeft Bruynvisch ze op een nog ander punt bestreden. De teksten die hij behandelde gaven hem daar aanleiding toe. Zijn preken gaan namelijk voor het grootste deel over de opstanding van Christus en over onze opstanding ten laatste dage. Welnu, ook daar hebben de Socinianen hun eigen opvattingen over gehad. Een wederopstanding der doden hebben zij niet zonder meer geloofend,

16. A.w. II 574.v.

17. W. J. Kühler, Het Socinianisme in Nederland, Leiden 1912, 222.

84

maar wel hebben zij daar een bepaalde interpretatie aan gegeven. Alleen de gelovigen zullen opstaan, de goddelozen zullen zonder meer worden vernietigd. Maar dat niet alleen, de gelovigen zullen wel opstaan, evenwel, met een ander lichaam dan waarmee zij begraven werden. Een stoffelijk lichaam wordt begraven, een nieuw geestelijk lichaam zal opstaan; een lichaam dat geen enkele relatie zal hebben tot het oude lichaam waarin vroeger geleefd werd.¹⁸ Aan deze stelling zit meer vast dan misschien vermoed wordt, maar dat moeten wij laten rusten. Ons gaat het er namelijk alleen om dat Bruynvisch ook deze opvatting der Socinianen gekend heeft. Tot tweemaal toe heeft hij in de ons overgeleverde preken hen op dit punt besproken.¹⁹

In het tweede of laatste geval gewaagt hij tegelijk van de onderwaardering van het Oude Testament bij de Socinianen. Het Oude Testament noemden zij overbodig, zij vonden het eigenlijk waardeloos.²⁰ Dat er reeds in het Oude Testament beloften voorkomen die wijzen in de richting van een eeuwig leven hiernamaals voor de gelovigen loochenden zij. En ook op dit punt vonden zij Bruynvisch tegenover zich. Onze conclusie mag zijn dat Bruynvisch de leringen der Socinianen blijkbaar goed gekend heeft. Ook van hun minder op de voorgrond tredende afwijkingen is hij op de hoogte geweest. Heel erg behoeft ons dat echter niet te verwonderen. Wij moeten

namelijk bedenken dat hij te Utrecht een leerling was geweest van Hoornbeek. Die zal op zijn colleges het zeker ook over de Socinianen hebben gehad; Hoornbeek kende ze zo goed, dat hij een driedelig werk kon schrijven om ze te bestrijden.

Dwalingen der Doopsgezinden

In Zierikzee moeten de wederdopers al in het beginstadium van hun optreden actief zijn geweest.²¹ Lennert Bouwens, een wederdoper van het eerste uur,²² was de eerste die in deze Zeeuwse stad enkele volwassen personen doopte. Dat was ongeveer in het midden van de 16e eeuw. Al in 1566 was de Doopsgezinde gemeente te Zierikzee zo toegenomen dat één der stadspredikanten, Jacob Jorissen, de overheid verlot vroeg met hen te

18. R. Enc. 3. Aufl. XVIII 479.

19. A. Bruynvisch, Heyl des Heeren II 97, 649.

20. R. Enc. idem 470.

21. A. F. Mellink, De Wederdopers in de Noordelijke Nederlanden, Groningen 1954, 316.

22. N. van der Zijpp, Geschiedenis der Doopsgezinden in Nederland, Arnhem, 1952, 47 v. 85

mogen disputeren.²³ Steeds groeide de gemeente. In 1600 telde zij ongeveer 100 leden, wat voor een Doopsgezinde gemeente in die tijd niet weinig was.²⁴ Een der bekendste voorgangers (oudsten, vermaners, bisschoppen of leraren genoemd) der Doopsgezinde gemeente te Zierikzee was Francois de Knuyt. Jarenlang heeft hij de gemeente te Zierikzee gediend, al werd zijn arbeid wel steeds onderbroken door de vele reizen die hij maakte.²⁵

Hij is het geweest met wie Udemans, over wie wij al eerder vernamen, gedisputeerd heeft. Aangezien Udemans de oudoom is geweest van Bruynvisch stellen wij ons voor dat de jonge Bruynvisch reeds als kind veel over dit dispuut, dat zozeer de harten der Zeeuwen beroerd had, gehoord heeft. Het is gehouden in september 1609. Udemans zelf heeft er ons een uitvoerig verslag van gegeven, achterin een boek dat in zijn geheel gewijd is aan de bestrijding der Doopsgezinden. Dat boek heet "Schriftmatige Aenmerckingen op seker Boecxken van Francois de Knuyt, Bisschop der Mennisten tot Ziericzee".

Zoals de titel al aangeeft was dit boek vooral gericht tegen de Knuyt, maar wie het inziet bemerkt dat heel de leer der Mennisten of der Doopsgezinden er in bestreden wordt. De eerste druk van dit boek verscheen in 1620, 26 jaren later, in 1646, verscheen nog een tweede druk. Blijkens het verslag van Udemans was het in het dispuut van 1609 vooral gegaan over de menswording van Christus, het punt waarop de Mennisten het verst afweken van de leer der algemene christelijke kerk.

Op de duur hebben de Doopsgezinden te Zierikzee zich niet kunnen handhaven. De eertijds bloeiende gemeente liep steeds meer achteruit. In de tijd toen Bruynvisch de preken hield die wij hier bespreken was zij reeds op haar retour.²⁶

Het punt waarop hij in deze preken de Doopsgezinden bestreden heeft is merkwaardigerwijze hetzelfde als waarop zijn oudoom Udemans met hen gedisputeerd heeft, dus dat van de menswording van Christus. Maria is niet, zegt hij in een Kerstpreek, uit de stam van Levi geweest, gelijk de Doopsgezinden leren, maar uit de stam van Juda, evengoed als Jozef.²⁷ De reden waarom de Doopsgezinden zo geïnteresseerd waren in een afkomst van Maria uit de stam van Levi in plaats van uit die van Juda is dat zij zich dan konden verweren tegen het beroep dat de Gereformeerden deden op bepaalde teksten uit de Schrift die spreken over een vleeselijke

23. S. Blaupot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. Deel I Amsterdam 1847, 192.
 24. Mennonite Encyclopedia Vol IV Pennsylvania 1959, 1027.
 25. Men. Enc. Vol III Penn. 1957, 209.
 26. Blaupot ten Cate, A.w. Deel II, 42.
 27. A. Bruynvisch, Heyl des Heeren I 19.
 86

afkomst van Christus uit David, die, zoals bekend, uit de stam van Juda was. Wij denken hier vooral aan Romeinen 1:3 waar Paulus zegt, dat Christus 'naar het vlees' uit het zaad van David is. De letterlijke interpretatie van deze woorden verwierpen de Doopsgezinden, en zij meenden hierin sterk te staan door te kunnen handhaven dat Christus via Maria niet eens uit Davids geslacht en uit de stam van Juda was, alleen maar via Jozef.²⁸ Wat verderop zegt Bruynvisch in dezelfde preek die wij hier bespreken: Christus heeft waarlijk het vlees en bloed van de maagd Maria aangenomen, Hij is uit haar geboren. Er staat immers nadrukkelijk in Lukas 2, dat Maria Christus baarde toen haar dagen vervuld waren. Christus is eerst in haar schoot gerijpt en toen ter wereld gekomen.

Daarom is de mening der Doopsgezinden dat Christus door Maria heengegaan zou zijn gelijk water door een goot en gelijk licht door een glas een ernstige dwaling. Wij vinden deze dwaling reeds bij de oude Manicheeërs en Marcionieten.²⁹

Andere dwalingen

Eén keer noemt Bruynvisch in zijn preken de Brownisten:³⁰ Zij waren volgelingen van de Engelse theoloog Robert Browne. Deze had ca. 1580 te Norwich een eigen gemeente gesticht, los van de Staatskerk. Zo radicaal koos hij voor het algemeen priesterschap der gelovigen dat aan het kerkelijk ambt alle grond werd ontnomen. De kerkvorm die hij schiep noemt men die van het independentisme of congregationalisme. Elke gemeente (congregatie) was volstrekt onafhankelijk (independent) van andere gemeenten.

Ook in Nederland waren er Brownisten.³¹ Daar zij in Engeland vervolgd werden hebben velen van hen in ons land een toevluchtsoord gezocht en gevonden. Onder de plaatsen in ons land waar men een gemeente der Brownisten aantrof behoorde ook het Zeeuwse Middelburg.

In hoeverre Bruynvisch, die te Zierikzee stond, ze persoonlijk heeft gekend, kunnen wij niet zeggen.

De ene keer dat Bruynvisch hen heeft genoemd raakt het niet hun kerkopvattingen maar hun al te grote scrupuleusheid. De Brownisten hebben namelijk geweigerd te spreken van de zondag, de maandag, enz.

28. G. Udemans, Schriftmatige Aenmerckingen etc., Dordrecht 1646, 87.

29. A. Bruynvisch, A.w. 124.

30. Over hen 1. Lindeboom: Stiefkinderen van het Christendom, 's Gravenhage 1929, 313 vv.

31. D. Nauta, De Nederlandsche Gereformeerden en het Independentisme in de Zeventiende eeuw, Amsterdam 1936, 9 v. 87

Deze namen voor de dagen van de week zijn ontleend aan het heidendom, waarin zon en maan afgodisch werden vereerd, of wat dinsdag, woensdag, donderdag, enz. betreft aan bepaalde heidense goden. Van het gebruik van deze namen hebben de Brownisten een gewetenszaak gemaakt. Sprekend in een preek over de zondag zegt Bruynvisch dat dit standpunt van de Brownisten hem te ver gaat. De dagen der week de gangbare

namen geven is geen zonde, het is slechts een burgerlijk gebruik waaraan men zich niet moet onttrekken. Anders zou men wel uit de wereld mogen gaan, zegt hij, als men een taal wil spreken die het merendeel der mensen niet verstaan, door allerlei nieuwe namen voor de dagen der week te bedenken.³² Een opmerking als deze getuigt van grote nuchterheid en ook van de 'gematigdheid' waar, zoals wij al hoorden, Bruynvisch zijn broer Godefridus eens om prees maar die hem zelf ook niet vreemd was.

Een paar keren worden door Bruynvisch in zijn preken ook de Libertijnen genoemd. Bij hen zullen wij niet moeten denken aan een bepaalde secte en nog minder aan een bepaalde kerk. Eerder aan een ten dele kerkelijke en ten dele onkerkelijke groepering. Wil men een paar namen dan kunnen die van Coornhert,³³ van Jan van Hout,³⁴ Joachim Oudaan³⁵ en van bepaalde regentenfamilies worden genoemd. Een wat sceptische geest treft men bij hen aan, bij de een meer dan bij de ander, hoeveel verschillen er ook onderling waren.

Op dit scepticisme slaat ook hetgeen Bruynvisch hen verweten heeft. In een Kerstpreek over Lukas 2 bespreekt hij de verschijning der engelen aan de herders te Bethlehem in de Kerstnacht. Engelen zijn geesten zonder lichaam, zegt hij dan, en zowel uit het Oude als uit het Nieuwe Testament blijkt dat zij zich soms in zichtbare gedaanten aan mensen vertonen. En dan volgt de uitroep: Weg met de Libertijnen 'die niet meer gelooven dan sy sien, die loochenen dat achter de gordynen van het sigtbare schepsel noch een andere Werelt is'.³⁶

Het tweede geval waarin Bruynvisch de Libertijnen noemt betreft een Paaspreek. Ook bij Jezus' graf zijn engelen verschenen. Voor dergelijke verschijningen, zegt Bruynvisch zoeken de Libertijnen een redelijke verklaring, maar die voldoet toch niet. Het wonder moeten wij het wonder laten! ³⁷

Zo heeft Bruynvisch al in zijn tijd te maken gehad met een begin van modern ongelooft. In naam ging het tegen het bijgeloof maar in werkelijkheid werd ook het geloof zelf aangetast.

32. A. Bruynvisch, A.w. II 13 v.

33. H. Bonger, Dirck Volckertszoon Coornhert, Lochem 1941.

34. J. C. H. de Pater, Jan van Hout, 's Gravenhage 1946.

35. J. Melles, Joachim Oudaan. Heraut der verdraagzaamheid, Utrecht 1958.

36. A. Bruynvisch, A.w. I 37.

37. A.w. 11 40.

Bruynvisch als praktisch theoloog

De meeste preken die ons van Bruynvisch bewaard bleven zijn

Paaspreken; voorafgegaan door een paar Kerstpreken en gevolgd door een paar Pinksterpreken. Deze stand van zaken brengt met zich mee dat veel gesproken wordt over graf en opstanding, over dood en leven. Aan Bruynvisch' boek is een hele stervenskunst te ontlennen.

Naar de gewoonte van die tijd eindigt elke preek met leringen, vermaningen en vertroosting; maar zeldzaam voor die tijd is de beknoptheid en zakelijkheid in de toepassing.

In een van zijn Kerstpreken legt Bruynvisch de Engel des Heeren die aan de herders te Bethlehem verscheen deze woorden in de mond: Ik ben "geen bode des doots maer des levens. Ick kome niet om de wet te verkondigen, die aen de vaderen met groote verschrickingh gegeven is,

maer het woort der genade en des vredes".³⁸ Hiermee is ook Bruynvisch' eigen prediking gekarakteriseerd.

Hoe rijk kan hij in deze Kerstpreken de betekenis van Christus' komst naar deze wereld uiteenzetten. Waarom is de Zoon van God mens geworden? Om zich te verenigen met ons! ³⁹ Hij kwam in grote armoede, Hij kwam ons nabij in al onze ellende, ook in alle angst des doods.⁴⁰

Verwondert u toch over Zijn liefde.⁴¹ Nergens heeft God zich meer in verheerlijkt dan in het zenden van Zijn Zoon; hierin heeft Hij zowel Zijn barmhartigheid als Zijn gerechtigheid getoond. Juist in een tijd toen de mensen erger verdorven waren dan ooit kwam Hijzelf naar deze wereld om haar te behouden.⁴² Broeders, stelt Christus toch boven alles. Ge kunt Hem niet missen. Zonder geld, gezondheid en vrijheid kan een mens nog wel leven, maar niet zonder Christus. Dan is hij zonder God en zonder hoop.⁴³ Kijkt eens om u heen of ge naast Christus ook maar iets op deze wereld vinden kunt dat het waard is om uw hart er op te zetten.⁴⁴ Geen mens is er die niet tot Christus mag gaan, ook al is hij nog zo'n grote zondaar en het volkomen onwaardig. Ge moogt tot Hem gaan in volle

38. A.w. I 43.

39. A.w. I 20.

40. A.w. I 32 v.

41. A.w. I 58.

42. A.w. I 79 v.

43. A.w. I 54. 44. A.w. 156.

89

zekerheid des geloofs. Hij sluit niemand buiten. Buitengesloten zijn slechts degenen die zichzelf buitensluiten door hun ongeloof en nog meer door daarin te volharden. "Niemand wordt uytgesloten dan die sich selfs uytsluyt en door volherdingh in sijn ongeloovigheyt sigh des eeuwigen levens onweerdigh maect". Om deel te hebben aan Christus en dus ook aan zijn geboorte eist God van u niet uw goederen, uw eer of uw leven, "maer alleen dat ghy het gelooft en aenneemt".⁴⁵

Ge kunt dan echter niet volstaan met in het algemeen te geloven dat Christus voor zondaren geboren is, neen, ge moet trachten innerlijk te voelen dat het ook voor u is.⁴⁶ Het ware geloof is een daad van het hele hart en van het gehele leven.⁴⁷

Naar haar aard scheidt het een vereniging met Christus die tengevolge heeft dat Hijzelf gestalte in ons aanneemt.⁴⁸ Wij zijn in Hem rechtvaardig en worden nieuwe mensen. Uit de nieuwhed van leven moet blijken dat ons geloof echt is.⁴⁹ Wij kunnen niet Christus toebehoren en in de zonde leven.

Een van zijn Kerspreken besluit Bruynvisch met een citaat uit Luther waarin deze machtige woorden voorkomen: "Heere Jesus, Gy zijt myn Gerechtigheyt en ick ben uw sonde, gy hebt het myne aengenomen en my het Uwe gegeven; Gy sijt geworden dat Gy niet en waert, een mensch, en ick ben geworden dat ik niet en was, een Rechtveerdige".⁵⁰

Sterke nadruk legt Bruynvisch in zijn preken op de betekenis van Woord en Sacrament. Enkele van zijn Kerst- en Paaspreken zijn tevens Avondmaalspreken. In een daarvan horen wij hem uitroepen: "Soeckt Christum daer hy te vinden is; en Hy is te vinden daer hy het belooft heeft, in syn woort en gebruyck des Avondmaels".⁵¹

Het lichaam en het aardse leven

"Van Plato heeft de christen zijn angst voor en zijn verachting van de wereld, van de menselijke waarden en van zijn eigen lichamelijke geaardheid geleerd", dit is een citaat uit een

boek van een modern theoloog.⁵² Ook de reformatorische christenen zouden na Luther al spoedig in de ban van Plato en het Griekse dualisme, dat stof en geest tegenover elkaar stelt, zijn geraakt. Pas de hedendaagse theologie zou ontdekt hebben de waarde van

45. A.w. I 52, 58.

46. A.w. I 46.

47. A.w. I 83 v.

48. A.w. I 56.

49. A.w. I 30.

50. A.w. I 33.

51. A.w. II 58.

52. H. A. M. Fiolet, *De tweede reformatie*, Rotterdam 1969, 37.

90

het aardse bestaan en de zin der lichamelijkheid. Enkele tientallen jaren geleden werd hier nog slechts aarzelend over gesproken,⁵³ maar dat is nu wel geheel voorbij. De wereld valt mee! wordt triomfantelijk uitgeroepen.⁵⁴ Zelfs zit de lichamelijkheid de nieuwe theologen zo hoog dat zij niet schromen haar ook aan God toe te kennen.⁵⁵

Nu is het echter alles behalve waar dat de oude Gereformeerde theologen Platonisten zouden zijn geweest. Veelzeggend is dat een man als Bruynvisch nadrukkelijk Plato's opvatting aangaande de verhouding van de ziel tot het lichaam en aangaande de geringe waarde van het menselijk lichaam heeft afgewezen. Wij geven hem zelf het woord: De mening 'dat aen dit lichaem niet veel gelegen is, dewijl het doch vergaen moet en voor eeuwich verderven' is een 'bedriegerye des Satans'. En dan: "Plato noemde 't lichaem animae carcerem, de Gevancknis der ziele', anderen noemden het 'een last der ziele' en 'een lockaes der bekoringe, daer alle quaet van daen quam', maar Bruynvisch kan het daar niet mee eens zijn. Het is er ver vandaan, zegt hij, 'dat ons lichaem geen deel soude wesen van het menschelijke wesen'. 'Ziel en lichaem zijn met malkander soo nauw vereenight, dat men twijffelen magh of de ziel 't lichaem dan of 't lichaem de ziele omdraeght'.⁵⁶

Hoe slecht kent men de Gereformeerde theologie en vroomheid als men haar van Platonisme en Grieks dualisme beschuldigt; de werkelijkheid is daar in ieder geval allerminst mee in overeenstemming. Het maakt een groot verschil uit of men ziel en lichaam ziet als twee delen die samen de ene mens uitmaken of dat men, gelijk in het Griekse dualisme het geval is, het kwaad zoekt in het lichaam en de ziel daaraan ontheven acht. In het eerste geval is het mogelijk aan het lichaam de haar toekomende eer te geven en te geloven in een opstanding des vleses, in het laatste geval is noch het een noch het ander mogelijk. Maar wat wil men eigenlijk? alleen maar het Griekse dualisme afwijzen of tegelijk ook hetgeen de Schrift leert aangaande 's mensen ziel en lichaam?

Om niet minder dan zeven redenen heeft Bruynvisch met grote waardering over het menselijk lichaam kunnen spreken.

In de eerste plaats, omdat het door God geschapen is.⁵⁷

In de tweede plaats, omdat Christus ons vlees en bloed heeft aangenomen.⁵⁸

53. W. Sdhlin, *De beteekenis van het lichaam*, Utrecht 1932.

54. H. M. Kuitert, *De wereld valt mee*. Terzake deel IV, Utrecht 1969, 55-91.

55. De idee van de lichamelijkheid van God is terecht bestreden door W Velema, *Aangepaste theologie*, Amsterdam 1971, 141 v.

56. A. Bruynvisch, A.w. II 146.

57. A.w. II 326, 430.

58. A.w. II 146. 91

In de derde plaats, omdat God Zijn verbond opgericht heeft met de hele mens, dus niet alleen met zijn ziel maar ook met zijn lichaam. Bruynvisch verwijst hiervoor naar Genesis 17 en zegt: "Wy dragen Gots Verbont in ons vleesch". 'Doek onse lichamen' zijn 'binnen de kracht en ommeloop' van Gods verbond, hetwelk wij 'door de doop in ons vleesch dragen'; daarom mogen zij niet worden veracht.⁵⁹

In de vierde plaats, omdat wij met onze mond, dat is dus met ons lichaam in het Avondmaal nuttigen de tekenen van brood en wijn. Het lichaam is aldus het instrument waardoor wij aan Gods geestelijke gaven in Christus deelhebben.⁶⁰

In de vijfde plaats, omdat ook onze lichamen door Christus zijn verlost (I Kor 6:20).⁶¹

In de zesde plaats, omdat de Heilige Geest zowel ons lichaam als onze ziel heiligt. Ons lichaam is een tempel van de Heilige Geest (1 Korinthe 6:19).⁶²

In de zevende plaats, omdat er ook voor ons lichaam toekomst is. In het graf worden onze beenderen door God bewaard. Ook ons dode lichaam verlaat Hij niet. Zelfs die omkwamen in de zee zijn niet verloren, de zee zal de doden moeten teruggeven. Ons lichaam zal eens onsterfelijk en onverderfelijk zijn, gelijk aan het verheerlijkte lichaam van Christus.⁶³

Hieruit vloeien als vanzelf vele vermaningen en vertroostingenvoort. Woont Christus in uw lichaam, dan moogt ge het niet stellen in dienst van de zonde. Wil God zelfs uw beenderen bewaren, ga dan niet roekeloos met uw lichaam om, verteer het niet in zondige lusten. Is uw lichaam een tempel van de Heilige Geest, houd het daar dan ook voor. Heeft God het zo hoog geëerd, dat Hij door zijn Geest er in wonen wil, haal het dan niet naar beneden door dronkenschap, hoererij en andere zonden. Heeft God naar lichaam en ziel u opgenomen in zijn verbond, dan behoort ge Hem ook naar lichaam en ziel te dienen. Houd heiligmaking voor het sierlijkste kleed dat ge ooit dragen kunt. Is er voor uw lichaam een heerlijke toekomst weggelegd, wees dan geduldig in alle lijden. Verlies nimmer de moed, hoe zwaar uw kruis ook is. Houd het oog gericht op wat u beloofd is. Leef getroost al de dagen die God u in dit aardse leven wil laten doorbrengen. Geef uw leven geheel in zijn hand. Wees bereid het leven af te leggen wanneer het Hem belijft. Eens zullen uw ogen Hem zien, uw eigen ogen. Het geloof is dan overgegaan in aanschouwen. In een verheerlijkt lichaam zult ge Hem dienen tot in alle eeuwigheid.⁶⁴

59. A.w. II 20, 148.

60. A.w. II 148.

61. A.w. II 20, 149.

62. A.w. II 147, 149.

63. A.w. II 149, 138 ff, 301 v.

64. A.w. II 158 vv.

92

De dood en zijn verschrikking

De dood is de koning der verschrikking, een gruwelijke tiran, een monster, een Goliath, een schuldeiser, een vijand, de laatste en tegelijk de felste vijand. De duivel heeft door de zonde de dood gebaard; de duivel is de vader van de dood, de zonde is de moeder van de dood. De duivel is een oud en geslepen krijgsman, hij bewaart de dood voor het laatst.⁶⁵ Zelfs een varken schreeuwt als het geslacht wordt, de dood is tegennatuurlijk. Voor vlees en bloed is hij onoverwinnelijk; niemand heeft verweer

tegen deze vijand; wij liggen ook allen voor hem bloot. Bovendien is de dood onverzoenlijk, hij schenkt geen aandacht aan vredesonderhandelingen, luistert niet naar klachten, zelfs niet naar de dringendste smeekbeden. Hij is een listige vijand die de mens overvalt wanneer hij er het minst op bedacht is. Soms valt hij op de mens gelijk de bliksem uit de hemel valt. Overal kan hij ons treffen. Er is niets waarin hij niet verscholen kan zitten. Hij zit in het vuur waaraan wij ons warmen, in het water waarmee wij ons wassen, in de aarde waarop wij wandelen, in de lucht die wij inademen. Het gebeurt dat wij tegelijk met onze kleren ook de dood aandoen. De dood is vervolgens een vreselijk rover, hij berooft de mens van alles wat hij heeft, zijn geld en goed, zijn eer en aanzien, zijn wellust en vermaak. Hij stuurt de mens even naakt de wereld uit als hij er in gekomen is. Hij gooit hem uit zijn eigen huis als een weerloze prooi. Maar eerst doet hij de mens nog talloze kwellingen aan, hij maakt zijn ogen blind, zijn oren doof, zijn lichaam ziek.⁶⁶

De schilders hebben hem vaak uitgebeeld in de vorm van een skelet, zonder ogen, zonder oren, zonder vlees, bloot en naakt, met een zeis in de hand. Zonder ogen, want hij ziet de persoon van de mens niet aan. Zonder oren, want hij is onverbiddelijk, meedogenloos. Zonder vlees, want hij doet ons wederkeren tot de aarde, tot het stof waaruit wij genomen zijn. Naakt, want hij berooft ons van alles wat wij bezitten. Met een zeis in de hand, want hij vreest niemand; hij ontziet ook niemand, geen vorsten, geen grijze haren, geen smekende moeders, geen onschuldige kinderen. Hij klopt even hard aan op de poorten van mooie paleizen als op de deuren van schamele hutten.⁶⁷

Een van de ergste dingen van de dood is dat hij de gewetens doet ontwaken. Komt de dood naderbij dan wordt het geweten wakker als een waakhond. Een kwade hond die ligt te slapen voor de deur houdt zich stil

65. A.w. II 326, 330, 333, 335.

66. A.w. II 275, 286, 324, 336, 338, 339. 67. A.w. II 285.

zolang die deur dicht blijft maar gaat de deur open en wil iemand het huis verlaten dan vliegt hij op en tracht hij hem de keel af te bijten. Zo is nu ook ons geweten, een kwade hond die zich stilhoudt zolang wij in het lichaam wonen, maar niet zodra komt de dood om onze ziel uit het lichaam weg te halen of het geweten ontwaakt, begint boos te doen en te bijten. De mens krijgt dan een heel register van zonden voor ogen. Je hoort hem soms uitroepen: Och had ik toch maar anders geleefd; dit niet gedaan of dat niet gedaan! Maar het is te laat. Dezelfde zonden die de duivel tevoren zo klein en licht als zandkorrels heeft voorgesteld maakt hij op het sterfbed zo groot als bergen. Hij treedt nu op als schuldeiser, slaat het 'reeckenboeck' open en houdt ons onze overtredingen voor.⁶⁸

Nu mene men echter niet dat de dood niet eerder aanklopt dan wanneer wij oud en ziek geworden zijn. Er zijn verscheidene soorten van dood en onder die allen behoort ook de 'dagelijcksen doot'. De zandloper van ons leven wordt niet pas geleedigd als het laatste zandkorreltje er uitvalt maar al wanneer hij begint te lopen. Wij sterven al als wij beginnen te leven. 'Ons leven bestaet in een geduurigh verloop', want 'den dagh van heden is de doot van den dag van gisteren'.

Hetzelfde geldt van de weken en de jaren. Elke dag berooft de dood ons van een stukje levenstijd. "Wy worden al te saem gevoert op den tijdtwagen, die voortgetrocken wort door twee rusteloose peerden, de beweging en de veranderingh, die noyt stil staen, tot dat sy ons gevoert hebben tot aen de poorten van de doot".⁶⁹ Deze dagelijkse dood is de mens ook wel aan te zien. Het lichaam is een 'magazijn

van ellende', een 'Gasthuys der siekten', een lichaam der zonde en des doods.⁷⁰ Intussen is het toch een harde zaak te moeten sterven; het leven is zoet. Zelfs Gods kinderen vrezen vaak de dood, immers wij moeten alles achterlaten. Bovendien, de dood is uitermate vernederend, wij worden neergelegd in het stof. Welk een schande is het graf!⁷¹ Maar Gode zij dank er is troost.

Stervenstroost

Met het verschijnsel van de dood hebben ook reeds de heidense filosofen zich intensief bezig gehouden. Allerlei vertroostingën hebben zij bedacht om bij de mensen de dood aannemelijk te maken.

68. A.w. II 234, 242, 343, 345, 430.

69. A.w. II 323 vv.

70. A.w. II 125 v.

71. A.w. II 20, 275, 324.

94

Zij hebben gezegd: Tegen de dood kun je toch niets doen, leg je er daarom bij neer; als je dat niet doet, maak je het voor jezelf alleen maar moeilijker; bovendien, het lijden is algemeen, ook anderen ondervinden het, u bent niet de enige; en tot slot, het lijden en het sterven duren maar kort, je bent er gauw doorheen.⁷² Sommige van deze filosofen hebben gesproken van een fatum, een noodlot, waaraan de mens moet leren zich te onderwerpen.⁷³

Dit alles kan evenwel de mens toch niet echt troosten. Jobs vrienden hebben getracht ook Job met deze en dergelijke argumenten te troosten, maar het was tevergeefs. Wij hebben méer nodig. Om een vaste troost te hebben beide in leven en sterven is nodig de zekerheid van het eeuwige leven.⁷⁴ Het is waar, er zijn heidenen geweest bij wie het leek dat zij de vrees voor de dood hadden overwonnen, hetzij door een aangeboren dapperheid, hetzij uit liefde tot het vaderland, hetzij om roem en glorie, maar een christen heeft een betere grond, namelijk de overwinning van de dood door Christus.⁷⁵ In de christelijke religie liggen gronden waarop de ziel steunen en bouwen moet, dan kan de mens zelfs triomferend sterven. Deze roem rust niet op Stoïsche ongevoeligheid maar op de verzoening met God.⁷⁶

De eerste en voornaamste troostgrond der christenen is de opstanding van de Heere Jezus Christus uit de doden. Ons hele christendom hangt aan de opstanding van Christus. Zij is de grond van onze godsdienst. Het is het geloof in Christus' opstanding dat ons christenen onderscheidt van Joden, Turken en heideneá.⁷⁷

Het is niet zonder mysterie dat Christus gestorven is op Golgótha, een heuvel waarop vele schedels lagen, evenzoveel overwinningsteken van de dood. Het was alsof op Golgótha elke schedel spotte met Christus en alsof de dood daar tegen Hem zei: Niemand ontkomt mij! Maar met Christus te doden heeft de dood zichzelf gedood. Gelijk een overwonnen stad de sleutels van de stadspoort moet leggen in de handen van de overwinnaar zo heeft ook de dood de sleutels moeten overgeven aan Christus. Door Hem zijn de deuren van het paradijs geopend. Nu kunnen wij ademen in onze ellende."

72. A.w. II 166 vv.

73. A.w. II 446.

74. A.w. II 167.

75. A.w. II 347.

76. A.w. II 239.

77. A.w. II 4, 15, 58.

78. A.w. II 35, 376, 378, 379. 95

Men kan ook zeggen: Christus heeft de dood ontwápend! Wat is het wapen van de dood? Niet de zeis waar de schilders hem mee afgebeeld hebben, maar de zonde! 79 Paulus noemt de zonde de prikkel des doods. Is de prikkel er uit dan is de dood geen dood meer. Welnu, Christus heeft de prikkel uit de dood weggenomen, immers Hij is gestorven voor onze zonden en opgewekt tot onze rechtvaardiging. Christus heeft tot de laatste penning betaald. En dat niet alleen, Hij heeft ook de kwitantie ontvangen. Dit laatste gebeurde bij zijn opstanding, om die reden is de opstanding van Christus van nog meer waarde dan zijn dood.80

De dood is nu nog maar een schim, een schaduw. Hij lijkt op een leeuw maar hij is slechts een geschilderde leeuw. Hij ziet er uit als een monster, maar hij bijt niet. Hij is als Ezaú toen hij aan de Jabbok Jacob ontmoette, hij bleek geen kwaad in de zin te hebben. De dood komt met zwaar geschut maar het is loos kruit dat hij afvuurt. Het is met de dood als met een doos van de apotheker waarin vergiftigde kruiden hebben gezeten, de naam van de kruiden staat er nog wel op maar de doos is leeg. De dood is als een bode die ons een brief overhandigt die verzegeld is met zwart lak, wanneer hij opengebroken is blijkt dat er in staat dat God ons ontbiedt om tot Hem te komen en dan eeuwig te leven.81

Tegen onze Bloedvriend de Heere Jezus Christus heeft de dood het voorgoed moeten afleggen; de dood is door Hem gedood. Nu behoeven ook wij hem niet meer te vrezen. Verzoend met God kan de dood ons geen kwaad meer doen; hij is een ontwapende vijand.82

Wat het graf betreft geldt hetzelfde. De graven zijn geen gráven meer nu Christus in een graf gelegen heeft en daarmee onze graven heeft geheiligd. Hij heeft ze gemaakt tot 'rust-plaetsen en slaep-kameren, daer wy rusten van al onsen arbeyt en ontslapen alle sorge en bekommernis deses levens'.

Elders zegt Bruynvisch: 'Te voren was 't graf als een gevanckenisse, waer in de mensche als met ketenen der duysternisse bewaert wiert tot den dagh des Oordeels, om gestraft te worden, maer nu is het een slaep-kamer, daer men verslaept alle onrust en ongeluck veel sachter als op een pluymen bedde'. Als het s'nachts zwaar heeft geonweerd is de mens als hij 's morgens opstaat blij dat hij er weinig of niets van gehoord heeft, hoe blij zullen wij dan zijn op de Jongste Dag wanneer wij horen welke zware oordelen God over de wereld gebracht heeft toen wij rustig in ons graf lagen te slapen. Engelen zullen eens de deuren van onze graven openen en ons wekken en dan ons brengen op de straten van het hemelse Jeruzalem

79. A.w. II 233, 347 v.

80. A.w. II 59, 82.

81. A.w. II 237, 352.

82. A.w. II 60, 84, 240.

96

waar alles blinkt van goud en helder is als kristal, om altijd bij de Heere te zijn en nimmer van Hem gescheiden te worden.83

Niet iedereen gelooft in de opstanding des vlees. Er zijn er die de godsdienst voor inbeelding houden, de hemel voor een droom en de hel voor een bullebak. Er zijn er die met branie sterven. Zij lijken op kikkers in een vieze poel, tegen het vallen van de avond laten zij het luidruchtigst hun gekwaak horen, maar het is niets dan lawaai. Nog in 1517 heeft een Concilie te Rome moeten vaststellen dat er een opstanding des

vleses zal plaatsvinden! zo groot is blijkbaar het ongeloof.⁸⁴ En toch is het geloof hierin onmisbaar.

Bruynvisch heeft niet opgehouden zijn gemeente voor te houden: er is een opstanding des vleses! Christus leeft en ook gij zult leven.

Onze houding tegenover de dood

De houding die de christen tegenover de dood moet aannemen volgens Bruynvisch is in vier punten samen te vatten.

In de eerste plaats, een christen moet de dood niet vrezen; hij moet geen angst hebben voor de dood. Het leven van de mens is geheel in de handen van God. Het leven van onszelf maar ook van onze kinderen. Geen mens sterft bij geval. Wij zijn steeds geneigd te zien op de tweede oorzaken: ziekte, ongevallen en wat dies meer zij, maar God is de eerste en eigenlijke oorzaak.⁸⁵

En waarom zouden wij onwillig zijn om te sterven? Is het dan zo'n lichte zaak in de hemel te mogen komen? Hoe blij was Jacob toen hij de paarden en wegens zag die Jozef vanuit Egypte gestuurd had om zijn oude vader op te halen. Sterven is tot Christus gaan.⁸⁶

En waarom zouden wij krampachtig aan de wereld vasthouden? In een christen leeft de kracht van Christus' opstanding; daardoor kan hij de wereld verachten en de hemel zoeken.⁸⁷

Een christen gelooft ook dat de dood weerloos is, door Christus overwonnen, ja zelfs van een vijand veranderd is in een vriend.⁸⁸

83. A.w. II 27, 163 v.

84. A.w. II 154, 239. Bruynvisch critiek betreft het Vijfde Lateraanse Concilie, dat als enig dogma opleverde dat de ziel van de individuele mens onsterfelijk is; zie Hubert Jedin, *Kleine Konziliengeschichte*, Freiburg 1959, 78.

85. A.w. II 250, 310, 380 v, 482.

86. A.w. II 163, 187.

87. A.w. II 76, 87.

88. A.w. II 348, 350. 97

In de tweede plaats, een christen mag zelfs naar de dood verlangen.

Niet dat hij de dood om zijns zélfswil zou mogen begeren. Als doel op zichzelf kan de dood voor de christen nooit begerlijk zijn, want hij is een kwaad; hij is om de zonde in de wereld gekomen. Ook is het niet geoorloofd om de dood te begeren uit gebrek aan geduld en lijdzaamheid. Het is waar dat de wereld een Babel is, meer een 'last-huys' dan een 'lust-hof', maar dat betekent niet dat wij dáárom mogen verlangen haar te verlaten. Wij hebben op deze aarde een taak en het moet onze begeerte zijn om deze taak geheel te volbrengen. Niettemin, als wij in Christus zijn mag toch de dood worden gezien als een zegen, een voordeel. Door de dood worden wij verlost van alle zonden en vervloekingen. Terwijl een christen dankbaar is voor zijn leven en alle goede gaven Gods, mag toch tegelijk zijn hart uitgaan naar de hemelse Bruidegom. Ach hoevelen hangen geheel aan het aardse! Zij gelijken op die kardinaal die zei: Geef mij maar Parijs dan mag een ander wel het paradijs! Maar hebben wij iemand lief dan willen wij toch graag bij hem zijn? zouden dan de gelovigen niet moeten verlangen naar Christus? De psalmdichter zei: 'Wie heb ik nevens U in de hemel? Nevens U lust mij ook niets op de aarde' (Psalm 73:25).⁸⁹

In de derde plaats, het komt aan op een hemels leven. Gelijk er verschillende soorten van dood zijn zijn er ook verschillende soorten van opstanding. Zo is er een

'eerste opstandinge' (Openbaring 20:6), bestaande in de vernieuwing van het gemoed. Deze eerste opstanding ontleent haar kracht aan Christus' opstanding, zij betekent een hemels leven.⁹⁰

Een christen moet er steeds op bedacht zijn de dood niet weer opnieuw het wapen van de zonde in de hand te geven. Christus heeft de dood dit wapen ontnomen nu kunnen alleen wijzelf het hem weer in handen geven, maar dan wordt de dood voor ons opnieuw bitter.⁹¹ Een christen moet trachten een gevoel te hebben van de verzoening met God, dan zal hij vrijmoedig kunnen sterven. Hij zal ook steeds de dood voor ogen moeten houden, moeten leven in de overdenking van de dood. Jozef van Arimathéa bouwde al bij zijn leven voor zichzelf een graf, hij rekende dus met de dood.⁹²

Een christen moet de wereld afsterven. Een adelaar voedt zich niet met hop, daar is hij te edel voor, hij heeft beter voedsel. Hij zal veel omgang moeten hebben met God, dat zal het sterven licht maken. Wie goed en christelijk heeft geleefd zal ook goed en christelijk kunnen sterven.⁹³

89. A.w. II 180 f, 183 vv.

90. A.w. II 87, 158, 219.

91. A.w. II 348.

92. A.w. II 243, 246, 495.

93. A.w. II 87, 187, 244, 247, 248.

98

Het maakt een groot verschil uit of iemand wel of niet gelooft in de opstanding des vleses. Dat geloof werkt namelijk in de mens een ander leven. Het maakt de christen moediger, verzekerder, het geeft hem troost.⁹⁴

In de vierde plaats, een christen moet in de Heere sterven. 'In Christo levende laet ons trachten in Hem te sterven'. Wij zijn dan niet verloren maar behouden. Zalig zijn de doden die in de Heere sterven . . .⁹⁵

Weerzien der heiligen

Een van de vele verrassende ervaringen die wij in de hemel zullen opdoen is het weerzien van familieleden en vrienden die in den Heere ontslapen zijn. In zijn beschrijving van dit weerzien zegt Bruynvisch Luther te willen volgen, namelijk in hetgeen Luther daarover gezegd heeft op de avond die voorafging aan de nacht waarin hij stierf. Er werd aan Luther door zijn vrienden een vraag over gesteld, hoe dat weerzien wezen zal. Luther antwoordde met te verwijzen naar wat Adam overkwam toen God hem Eva tot een vrouw gaf. Adam sliep en toen hij ontwaakte zag hij ineens Eva. Toch vroeg hij niet wie zij was of waar zij vandaan kwam, maar hij zei dat zij vlees was van zijn vlees en been van zijn gebeente. Hoe wist hij dat anders, zegt Luther, dan door Goddelijke openbaring? !

Welnu, op déze wijze zullen ook wij in het leven hiernamaals door Christus verlicht worden en onze ouders, onze man of vrouw en onze kinderen herkennen. Dat kennen zal zelfs nog volmaakter zijn dan dat van Adam voor de val. En veel verder moeten wij nu maar niet meer vragen, voegt Bruynvisch hier aan toe. Het hoogste zal namelijk zijn dat wij in de hemel God zullen zien en sámen met alle heiligen Hem zullen loven en prijzen.⁹⁶

Elders spreekt Bruynvisch er als volgt over. Vraagt u wat wij in de hemel doen zullen? Wij zullen alle heiligen zien, van Adam af. "Daer sult gy Enoch (= Henoch) sien, die een Goddelijk leven op der aerde geleyt heeft, en ons dan mach uytleggen 't geen wy nu niet begripen kunnen, hoe hy sonder den doot te sien is opgenomen geweest in den

Hemel. Daer sult gy sien Abraham, Isaac en Jacob en met haer (= hen) aansitten in de Bruyloft des Lams. Daer sult gy omgaen met Mozes en Aaron en hooren haer (= hen) den Heere loven over syne krachtige daden en wonderteecken, waer door hy syn volkt geleyt heeft uyt Aegyptenlant.

94. A.w. II 155, 160.

95. A.w. II 390.

96. A.w. II 138, 176, 303 vv. Het verhaal is historisch; zie Julius Köstlin, Martin Luther, Sein Leben und seine Schriften. Band II, Berlin 1903, 622. 99

Daer sullen wy sien ende hooren alle de Goddelijcke Propheten die ons de Goddelijcke Schriften hebben nagelaten, waer in soo veel dingen voor ons nu onbegrijpelijk en onbekent verhaelt worden, maer die ons in de andere eeuwe sullen worden uytgeleght. Maer oock (om niets voorby te gaen) verkeeren sullen wy met de Apostelen Jesu Christi, die sijn wonderen gesien hebben en syn heyligh Euangelium uytgebreyt tot aen het eynde van de werelt, met Christo Jesu selfs, dien Heere der Heerlijckheyt ...".91

Wat betreft onze kinderen die gestorven zijn, David heeft gezegd toen zijn zoon die hij bij Bathséba gekregen had overleden was: *Ik zal wel tot hem gaan maar hij zal niet tot mij wederkeren*. Het verlies van onze kinderen weegt zwaar, maar wij mogen weten dat zij toch niet verloren zijn. Job heeft na zijn geloofsbeproeving alles wat hij verloren had dubbel terug gekregen, behálve zijn kinderen, want die had hij in feite niet verloren, die leefden bij God. Met jong gestorven kinderen is het als met onrijpe vijgen. Wanneer een vader onrijpe vijgen plukt verwondert zich het kind dat er bijstaat, 'maer de Banket-backer en Apotheker, die se confijt, weet wel dat sy hem meer weerdt syn dan of sy geheel rype geworden waren'.98

De vraag of kinderen na de opstanding des vleses nog kinderen zullen zijn is er een waar Bruynvisch ook over nagedacht heeft. Hij is van oordeel dat dat niet het geval zal zijn. Vraagt men in wat voor lichamen de kinderen zullen opstaan, dan kan men antwoorden: 'in sulcken wasdom, als sy souden gehad hebben by aldien sy haren tijdt hadden uytgeleeft'. Gelijk in zaad alles opgesloten ligt wat voor de volle wasdom nodig is, zo is het ook met deze kinderen.99

Het aanschouwen van God

Tot slot nog één ding, het aanschouwen van God. Het sterven zal snel in zijn werk gaan. Het is maar een voorbijgaande schaduw, " 't sluyten van de oogen en men is terstont in den Hemel". Het is geen lange reis, 'men wordt terstont van een licht omscheenen' en door engelen gedragen in Abrahams schoot. Eén half uurtje in de hemel zal doen vergeten al wat men op aarde ooit geleden heeft.100

97. A.w. II 308 v.

98. A.w. II 298 vv, 301, 480, 485.

99. A.w. II 151. Over het al of niet volwassen zijn van degenen die als kinderen sterven, na de wederopstanding des vleses, is onder de oude Gereformeerde theologen niet gelijk gedacht. De visie van Bruynvisch vindt men zeer nadrukkelijk en breedvoerig vertegenwoordigd bij Eduwart Marmet, 't Geloove en Hope der Kinderen Godts, Amsterdam 1664, 415-423.

100. A.w. II 126, 473.

100

De hoogste volmaaktheid komt na de opstanding des vleses. Dan delen immers ook

onze lichamen in Gods heil. Die lichamen zijn dan niet meer leemen hutten' of 'aertsche Tabernakelen' maar gelijk aan het verheerlijkte lichaam van Christus. Zij zullen volmaakter zijn dan het lichaam van Adam voor de val. Zij zullen geen versiering noch kleding meer nodig hebben, want zij zullen bekleed zijn met zuiverheid en vreugde.¹⁰¹

Het hoogste zal zijn wat men noemt de visio Dei, de aanschouwing van God. Zullen wij Hem zien met onze lichamelijke ogen? Dat is niet mogelijk want God heeft geen bepaalde gestalte, Hij is niet een voorwerp in de ruimte. Maar wij zullen zijn heerlijkheid, wijsheid en kracht zien schitteren in zijn heiligen. Wij zullen Hem gééstelijk zien met de ogen van ons verstand. Zijn verborgenheden, zijn eeuwige raadsbesluiten zullen ons onthuld worden. Zo zullen wij Hem volmaakter kennen dan op aarde ooit mogelijk was. Nu kennen wij Hem als kinderen dan zullen wij Hem kennen als volwassenen. Het zien en kennen van God is er ook nu al maar dan zal het kennen veel duidelijker en vertrouwelijker zijn. Alle schaduwen zullen geweken zijn. Nu zien wij nog maar alleen de vestigia Dei, dat is Gods voetsporen, maar dan zullen wij zijn aangezicht zien.

Moeten wij bij tijden klagen: Waarom verbergt Gij uw aangezicht voor ons, maar dan is dat voorbij. Het kennen dán zal ver overtreffen al wat ooit van God gekend is op deze aarde, zelfs door de profeten en de heiligen.

Hier op aarde wordt de mens op de lange duur alles moe. Niemand houdt het uit onafgebroken naar een schilderij te kijken, al is het nog zo mooi. Er is niets waar wij als het erg lang duurt niet van gaan walgen. Maar in de hemel is verzadiging zonder zathheid.

Wij zullen God daar zien zoals wij het licht zien. Licht heeft de eigenschap dat het onze ogen binnendringt, ons verlicht. In de hemel zullen wij als het ware één en al oogappel zijn. Het licht van God zullen wij van alle kanten opvangen. Het zien van God zal ons aan God gelijkmaken. Wie een spiegel in de zon houdt bemerkt dat die spiegel zelf licht weerkaatst. Zo zullen ook wijzelf eenmaal blinken in het licht van God. Mozes heeft er al een voorproefje van gehad toen hij de berg Horeb afdaalde na veertig dagen bij God te hebben vertoefd. Broeders, gave God 'dat wy u seggen konden wat al heerlijkheit dit insluyt en met sigh brengt!'. Het is echter niet onder woorden te brengen. Zelfs de tongen der engelen schieten hier tekort. Wij zullen het zelf ondervinden moeten.¹⁰²

Hiermee mogen wij dit stuk besluiten. Bruynvisch hééft het inderdaad ondervonden. Voor de kerk die hij diende en voor de gemeente te Zierikzee te vroeg, maar voor hemzelf eerder te laat dan te vroeg. En toch ook weer niet, want zijn begeerte is het geweest eerst zijn taak te volbrengen hier op aarde om daarna in te mogen gaan in Gods heerlijkheid als een getrouw dienstknecht. Wij kunnen er verzekerd van zijn, dat hij in de hemel thans zélf ervaart wat hij zijn gemeente heeft voorgehouden als haar enige troost en het allerheerlijkste dat ooit beleefd kan worden.

101. A.w. II 140, 144 v.

102. A.w. II 102-116.

5. Cornelis van Niel en zijn "Welrieckende Balsem" 1683

Enkele biografische gegevens

De naam van de man die hier boven vermeld staat komt niet voor in de bekende biografische woordenboeken. Het is ons dus niet mogelijk mede te delen wanneer hij geboren en wanneer hij gestorven is, en hoe zijn levensloop is geweest. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de mannen van het vak hem over het hoofd hebben gezien.

Intussen wil dat niet zeggen dat ook het lezend publiek hem niet gekend heeft. Wie nagaat hoeveel malen men zijn 'Donderslagh der Godloosen' tegenkomt, in oude en nieuwe drukken, zal eerder geneigd zijn te denken dat Van Niel heeft behoord tot de meest bekende onder de schrijvers van stichtelijke werken uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Minder bekend dan Van Niels 'Donderslagh' is zijn 'Welrieckende Balsem', een reden waarom wij vooral dit boek eens naar voren willen brengen, zonder evenwel aan zijn 'Donderslagh' geheel voorbij te gaan.

Er zou nog een derde tractaat van Van Niel te vermelden zijn, getiteld Hemelsche Vreugde', maar men kan dit werkje beter beschouwen als een tweede deel bij zijn 'Donderslagh' dan als een apart geschrift.

Al kunnen wij helaas niet op woordenboeken teruggrijpen, gelukkig heeft Van Niel zelf het een en ander omtrent zichzelf en zijn levensloop in zijn werken meegedeeld, waar wij een dankbaar gebruik van willen maken.

Het eerste wat zeker het vermelden waard is is dat Van Niel geen predikant is geweest en gewoond heeft in het Betuwse stadje Tiel. Zijn "Dedicatie" in zijn Welrieckende Balsem' heeft hij geschreven 'uit Tiel.'

Deze "Dedicatie" was gericht tot de Heren Staten Generaal der Verenigde Nederlanden, met andere woorden: 's lands hoogste overheid; maar ook aan de He'ren Raden van het Vorstendom Gelre en van het Graafschap Zutphen, benevens de Heren Gedeputeerde Staten van dit Vorstendom en dit Graafschap. Van Niel toonde zich hiermee dus een echte Geldersman, evenwel niet provincialistisch - wat straks nog nader bewezen zal worden.

Behalve van een "Dedicatie" is het boek ook nog voorzien van een eigenlijke "Opdracht". Daarin blijft Van Niel wat dichter bij huis. Zij is namelijk geadresseerd aan zijn beide neven, die beide predikant waren. De een heet Comelius Udents en de ander Theodorus Brandolphus. De eerste schijnt een volle neef van Van Niel te zijn geweest (zij hadden hun voornaam gemeen) en de ander een achterneef. De verhouding tussen de beide neven was die van schoonvader en schoonzoon, Udents was de schoonvader en Brandolphus was de schoonzoon.

Toen Van Niel in 1683 zijn boek uitgaf was Udents al bijna zestig jaren oud. Pas op late leeftijd was hij predikant geworden. Hij was doctor in de rechten en had tot op het tijdstip dat hij predikant werd de stad Tiel gediend als secretaris. Van Niel waardeert het in hem dat hij zijn voortreffelijke baan had laten schieten om dienaar des Woords te worden. Udents was al een man op gevorderde leeftijd toen het God behaagde hem zijn Zoon te openbaren. Zijn 'treffelijcke bedieninge' had hij toen prijsgegeven, alle 'eer ende profijt na de werelt', om Christus te volgen.

Ongeveer 13 jaar geleden was hij predikant geworden, hier in dezelfde stad Tiel waar

ook Van Niel woonde en waar Udents zelf tevoren secretaris was, 'onder Christi Gemeente'. Hij preekte 'Godes Woort onvervalst met yver en betooninghe des Geestes'. Men ziet, Van Niel en Udents waren niet alleen neven maar ook naar het schijnt volkomen eens geestes.

Met de achterneef Brandolphus, gehuwd met een dochter van Udents, was het in enkele opzichten wat anders gesteld. Hij was nog jong. Van Niel wendt zich tot hem met de volgende woorden: "Ende ghy, weerde Neef Brondolphus, hebt uwen dienst in het bloeyen van u jaren met den Prophete Jeremia aangevangen, daer toe geroepen zijnde door uwen Oppersten Harder der zielen de Heere Jesus Christus, die syne woorden wel treffelijck in uwen monde geleyt heeft". Brandolphus had niet lang op een beroep behoeven te wachten. Nog maar 21 jaar oud werd hij beroepen als predikant in de heerlijkheid Zoeten. Drie jaren later nam hij een beroep aan naar Arnhem en daar stond hij nog toen Van Niel zijn boek mede aan hem opdroeg.

De redenen waarom Van Niel zijn boek heeft toegeëigend aan zijn beide neven zijn van verschillende aard geweest. Er was in de eerste plaats de band van bloedverwantschap die hem daartoe bewoog. Verder het feit dat hij beide uiteraard ook goed kende en zich met hen innerlijk en geestelijk verbonden voelde. Er komt evenwel bij, dat hij zijn neven, zoals hijzelf zegt, in hun ambt heeft willen troosten en bemoedigen. Het opziensambt is wel begeerlijk maar dat wil niet zeggen dat het altijd even gemakkelijk is. Deze 'Grootte bedieninghe' schrijft Van Niel, is onderworpen aan 'menigerhande kruys, tegenspoet en aenvechtinge van den Satan'. Aangezien het boek van Van Niel vooral een troostvol boek heeft willen zijn, immers het kreeg de naam 'Welriekende Balsem' en balsem is bestemd voor pijn en wonden, heeft de schrijver gemeend zijn beide neven geen betere dienst te kunnen bewijzen dan hun in het bijzonder dit werk op te dragen.

Een oud-Indiëvaarder

In van Niels 'Donderslagh' komen wij op twee plaatsen iets tegen omtrent zijn verleden. In beide gevallen gaat het over een verre reis die hij gemaakt heeft. In het eerste geval verhaalt hij namelijk wat hemzelf eens overkomen is toen hij op een schip naar Indië voer. Hij maakte op dat schip een Duitser mee die verschrikkelijk vloekte. Het was zo erg dat Van Niel met zijn vingers zijn beide oren had dicht gestopt om het maar niet te horen. Hij had er zozeer van geijdsd dat hij vreesde dat God als straf het schip waarop hij zich bevond zou laten vergaan. Hij voegt aan zijn verhaal toe dat dit laatste inderdaad ook al kort daarop geschied is. Het hele verhaal dient Van Niel als illustratie bij hetgeen hij breedvoerig in zijn boek heeft betoogd, namelijk dat de zonde van het vloeken een zeer vreselijke zonde is, die door God wordt gestraft, is het niet hier dan in het hiernamaals. Maar aardig is dat wij hier uit zijn eigen mond vernemen dat hij een oud-Indiëvaarder is geweest.¹

In het tweede geval hebben wij te maken met een soortgelijke situatie. Weer spreekt Van Niel over de ernst der zonde. Hij beklagt zich er over dat in zijn tijd de zonden onder zijn volk hand over hand toenemen. Velen, zegt hij, leven als heidenen of eigenlijk nog erger dan de heidenen. Met eigen ogen heeft hij eens het leven van die heidenen gadeslagen. Hij spreekt dus uit ervaring. Wij geven hemzelf het woord: "het is seker dat alle die gene de welcke oyt hebben gelesen het leven ende maniere der Heydenen ende haren wandel gesien hebben gelyk als ick mede selver daer geweest ben, in de Orientaelsche Landen, en daer getuygenisse van geven kan, dat nog (= noch) de Joden, Heydenen, Turken ende de allersnootste versmaders ende benyders

van Christi naem ende leere, hebben noyt en nog niet hebben soo menigerley vuyle, versmadelycke, doodlycke en stinkende sonde in haer wonende als nu by ons wonen ende over ons heerschappye en gebiet voeren, uytgenomen die grouwelycke Afgoderye, die daer schrickelyk gepleegt wordt in die Heydensche lande".

Afgezien dus van de afgoderij, die Van Niel 'grouwelyk' noemt, vindt men onder de heidenen, gelijk zijn reis naar Oosterse landen hem geleerd heeft, niet zulke erge zonden als onder de zoogenaamde christenen van zijn dagen. Ik ben daar zelf geweest, zegt de schrijver, ik heb met eigen ogen hun leven gadeslagen, met andere woorden: ik weet wat ik zeg! 2

1. Cornelis van Niel: Den Donderslagh der Godloosen. Wij gebruiken een latere editie, n.l. die van 1729, uitgegeven te Amsterdam door Erve weduwe G. de Groot. Het verhaalde vindt men op p. 93 v. Van Niels naam komt niet voor op de Predikantenlijst van Tiel; daaruit concluderen wij dat hij een lekentheoloog is geweest

2. A.w. 194.

106

Niet bij Van Niel alleen vindt men dat het leven der heidenen de zorgeloze christenen van eigen tijd tot beschaming wordt voorgehouden. De bekende Rotterdamse predikant Franciscus Ridderus schreef tot dit doel eens een heel boek, getiteld: 'De beschaemde Christen door het Geloof en Leven van Heydenen en andere natuerlijcke Menschen'(Rotterdam 1669).

Maar terwijl Ridderus, die zeer belezen was, putte uit allerlei literatuur, onder andere diverse reisjournalen, om heidenen tot een voorbeeld te kunnen stellen voor de christenen, had Van Niel dergelijke literatuur niet nodig, hij was zelf onder de heidenen geweest, schreef als ooggetuige.

Aardig is vervolgens te lezen wat hij eens in Batavia had meegemaakt. Wij laten het hemzelf vertellen. "Ik hebbe beleeft ende selver met mijne oogen aengesien, binnen Batavia in Indien, dat een seker persoon, dewelcke nog was in hooge bedieninck van den Generael quaet of lasterlijck gesproken hadde; in 't openbaer op het Schavot met een Priem door de Tong gesteken is".

Een zware straf; een bewijs dat lasteren een groot kwaad is. Hoeveel te meer wanneer niet een generaal, die maar een mens is, doch God zelf door mensen wordt gelasterd. "Och denkt dan eens lieve Christenen, wat sal dien Heer der Heeren, dien Koning der koningen, die vreesselijcken en verschrickelijcken Godt, die beyde Ziel en Lichaem kan nemen en werpen in de Helle, doeri die vloekers en zweerders en die lasterlijcke tongen, die dagelijks gewent zijn zijnen grooten, verschrickelijcken naem te lasteren, dat sulcke afgrijselijcke sonden zijn ...3

3. A.w. 95 v. 107

Of Van Niel meer dan één reis gemaakt heeft naar de Oost en of hij lang van huis geweest is weten wij niet, alleen dit ene weten wij wèl, dat hij het leven er afgebracht heeft en dat op zichzelf was toen al heel wat!

Een vriend van de Engelse kroon

Reeds werd opgemerkt dat Van Niel geen provincialistisch man is geweest. Zijn zeereis zal zijn blik verruimd hebben. In ieder geval, hij heeft verder gekeken dan eigen provincie, hij was een man met open oog voor de belangen van het land.

Opvallend is de wijze waarop hij in zijn geschriften positie gekozen heeft voor Engeland en inzonderheid voor de Engelse kroon.

Meer dan eens herinnert hij aan wat Engeland, Schotland en Ierland geleden hebben om des geloofswil. Dat alleen al bewijst dat hij zich betrokken heeft gevoeld bij het

wel en wee van het Britse Rijk.

Maar er is nog veel meer. In de "Dedicatie" waarin hij zich, zoals wij reeds vernamen, wendde tot de hoge overheid, treft de vrijmoedigheid waarmee Van Niel de Engelse zaak heeft bepleit. De verhouding van de Republiek tot Engeland en omgekeerd was vaak niet al te best geweest. Er waren al heel wat zeeslagen geleverd, en juist in die tijd dat Van Niel zijn 'Welrieckende Balsem' schreef, namen de spanningen opnieuw toe. In Engeland regeerde Karel II, die persoonlijk overhelde tot het Rooms-katholicisme en in zijn buitenlandse politiek streefde naar een nauw samengaan met de Roomse Lodewijk XIV van Frankrijk. Onze stadhouder, Willem III sloeg dat met grote bezorgdheid gade, enkele jaren later, in 1688 is hij zelfs overstoken naar Engeland om niet alleen in dat land maar tevens in heel Europa het Protestantisme te redden.

Naar wij vermoeden is Van Niel van de juiste stand van zaken niet op de hoogte geweest. Anders is het ons een raadsel dat hij bij de Heren Staten-Generaal er zo vurig voor heeft kunnen pleiten toch vooral de Engelse kroon te steunen. Naar wij veronderstellen heeft hij een wat verouderd beeld van het Engelse vorstenhuis voor ogen gehad. Immers hij spreekt van de eenheid die er volgens hem zou zijn tussen de Nederlandse regering en de Engelse koning op het punt van de religie. Niets zag hij liever dan een samengaan van die beide. Laat er toch geen scheuring komen, schrijft hij, tussen u en de Koning van Engeland. Samen zult ge sterk staan tegenover de andere staten in Europa. En aan het eind van zijn "Dedicatie": Ik smee en bid de goede God, dat Hij u en uw regering wil zegenen met een vast verbond en een eeuwige vrede tussen u en zijne Majesteit de Koning van Engeland.⁴

Onder de vroegere Engelse vorsten zou een wens als Van Niel hier uitsprekt aangaande een gezamenlijk optrekken, stellig zinvol zijn geweest, maar de situatie was totaal veranderd. De zeereis van Van Niel lag al jaren in het verleden toen hij zijn 'Welrieckende Balsem' schreef, immers in 1660 schreef hij zijn 'Donderslagh' en toen al was zij verleden tijd. Zijn Dedicatie zal een situatie veronderstellen hebben van meer dan 25 jaar geleden. Van Niel kan onmogelijk de politieke ontwikkelingen hebben bijgehouden, anders zou hij in 1683 toen hij zijn 'Balsem' schreef zeker een ander geluid hebben laten horen.^{4a}

Meer dan eens noemt hij ook de naam van Cromwell, de leider van de Independenten, die zich hadden afgescheiden van de Engelse kerk en

4. Behalve in deze Dedicatie van zijn "Welrieckende Balsem" spreekt Van Niel ook nog op andere plaatsen in zijn boek zeer loffelijk over Karel II, zie 70 vv, 112.

4a. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat Van Niel zijn Balsem al veel eerder dan 1683 heeft geschreven; dan is hetgeen hij hier schrijft over de Engelse kroon beter verklaarbaar. Er staat echter tegenover dat in de door ons gebruikte uitgave van 1683 niets daarvan blijkt.

108

nadien onder zijn leiding zich verenigd hadden tot een sterke politieke macht in Engeland. Slechts met grote afkeer heeft Van Niel zijn naam kunnen noemen. Alle fiolen van zijn toorn giet hij over hem uit. Hij stelt hem op één lijn met Alva, noemt hem doorlopend trots en hoogmoedig en scheldt hem zelfs uit voor een Belialsmann. Dat Cromwell Koning Karel I, voor zijn eigen paleis op een schavot heeft laten onthoofden heeft Van Niel hem zwaar aangerekend.⁵ Hij was daarin in Nederland niet de enige.

Maar Van Niel heeft geen reden gehad om de Engelse koningen, Karel I, maar vooral Karel II die behalve een vriend van Rome ook nog een 'nietswaardige wellusteling'

was, zozeer te prijzen en in bescherming te nemen. *Het is te betreuren dat hij niet beter op de hoogte is geweest!*

Intussen, de liefde voor Engeland heeft Van Niel er niet van weerhouden ook het vaderland hartelijk lief te hebben. Hij heeft met name de vrijheid en gastvrijheid in de Nederlanden hoog geprezen. Hij noemt 'ons land 'een Magasyn der vremdelingen, een herberge der nootdruftige, een moederlijcke schoot voor de Kercken, daer de waarhey, het geloove, de weldadigheyt en de liefde, ja daer vrede en gerechtigheyt in blyven wonen'.

In de "Dedicatie" aan de Hoogmogende Heren Staten, Raden en Gedeputeerden is er tot slot nog een ding dat ons bijzonder opviel, namelijk de vergelijking die door Van Niel daar gemaakt wordt tussen hemzelf en de wijzen uit het Oosten. Na er bij stil gestaan te hebben dat die wijzen kwamen uit een ver land en goud, wierook en mirre meebrachten voor het Kind Jezus, zegt hij: zo kom ik ook 'uyt een vreemt Land', doch het is niet zo ver gelegen en ik bied U, mijne Heren, niet goud, wierook en mirre aan, maar een 'welrieckende balsem'.

Men zal hier moeilijk iets anders uit kunnen afleiden dan dat Van Niel oorspronkelijk geen Geldersman was. Gezien zijn liefde voor Engeland en de Engelse kroon zou zelfs de gedachte kunnen opkomen dat hij van oorsprong een Engelsman is geweest, toch lijkt ons dat niet waarschijnlijk, wij hebben hierin in elk geval geen enkel houvast. Met zekerheid weten wij dat Van Niel een naam is die in die tijd en al eerder in de Nederlanden voorkwam, soms in zijn Latijnse vorm Niellius. Vooral Carolus Niellius is een bekende figuur uit onze vaderlandse kerkgeschiedenis.

Hij was een Remonstrants predikant. Zijn familie was afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden en vertoefde een tijdland in het Duitse Rijngebied. De vader van Carolus Niellius die ook zelf Carolus heette was een goed calvinistisch predikant.

5. A.w. 70, 71, 112. De afschuw hiervan was algemeen in ons land; zie D. Grosheide, Cromwell naar het oordeel van zijn Nederlandse tijdgenoten, Amsterdam 1951.
109

Hij heeft eens een werkje van de Engelsman Perkins in het Frans vertaald.⁶ Mocht onze Cornelis van Niel soms van hem afstammen, dan heeft hij in elk geval met deze oude Carolus Niellius (die zijn grootvader kan zijn geweest) twee dingen gemeen gehad: zijn goed calvinisme én zijn liefde voor de kerk van Engeland, waarvan Perkins tot zijn dood toe een trouw dienaar is gebleven.

Van Niels bronnen

Van Niel is een eerlijk man geweest, hij erkent openlijk dat hij gebruik gemaakt heeft van wat anderen voor hem geschreven hadden. Hij heeft dus geen aanspraak gemaakt op oorspronkelijkheid, hij heeft met vrijmoedigheid verschillende auteurs geciteerd. Natuurlijk behoeft dat niet te betekenen dat zijn boek geen eigen karakter heeft. Niet alleen de compositie is van hemzelf maar ook verreweg het meeste van de inhoud. Alleen als het hem te pas kwam haalde hij een ander aan.

Onder de schrijvers die hij aanhaalt vinden wij geheel naar de gewoonte van die tijd zowel heidense als christelijke. Toch mag gezegd worden dat Van Niel bepaald niet gepronkt heeft met zijn kennis van alle mogelijke Griekse en romeinse auteurs. Plato en Aristoteles, Plutarchus en Vergilius, Seneca en Marcus Aurelius draven slechts enkele keren op. In zijn 'Donderslagh' is hij wat ruimer in zijn keus. Daar komen wij ook de namen tegen van Socrates, Isocrates en Heraclitus. Maar veel rijker zijn in zijn beide boeken de kerkvaders vertegenwoordigd. Augustinus verreweg het meest,

gevolgd door Chrysostomus, Hieronymus, Cyprianus en Basilius de Grote. Dan de middeleeuwen, vooral Bernard van Clairveau maar ook Gregorius de Grote en Anselmus.

Twee Engelsmannen kwamen wij tegen: de bekende bisschop Hooper⁷ en de puritein Nehemia Rogers,⁸ ook de laatste een trouw lid van de Engelse staatskerk.

Apart willen wij vermelden dat ook een enkele maal naar Luther en Calvijn wordt verwezen. De eerste keer dat Van Niel Luther aanhaalt betreft het citaat een fragment van een brief die Luther vanaf de Coburg schreef aan Melanchton. Van Niel noemt hem hier de vermaerden Lutherus⁹ en toont kennelijk diepe bewondering voor Luthers rotsvast geloofsvertrouwen.

In het tweede geval kwalificeert Van Niel Luther als 'dien treffelijcken geleerden Man Gods' en citeert hij een stukje uit Luthers werken waarin deze in scherpe tegenstellingen de

6. C. D. Sax: Carolus Niëllius, Amsterdam 1896, 10.

7. Van Niel: A.w. 149.

8. A.w. 142 vv.

9. A.w. 150.

110

functie van de Wet en die van het Evangelie uiteenzet; dit citaat raakt het hart van Luthers theologie."

In het derde geval citeert Van Niel wat Luther de duivel bij een bepaalde gelegenheid ten antwoord heeft gegeven toen hij weer eens door hem fel aangevallen en bestreden werd.¹¹

Ook in zijn 'Donderslagh' heeft Van Niel een paar keer op Luther teruggegrepen. In het eerste geval komt Luthers naam slechts terloops ter sprake, namelijk in een verhaal over een man die weigerde te geloven in de opstanding der doden;¹² in het tweede geval geeft Van Niel een verhaal weer dat in menige levensbeschrijving van Luther te vinden is en waarin het gaat over een jonge man die een verbond had gesloten met de duivel, maar op Luthers gebed van die duivel werd gered, een soort van geest-uitdrijving.¹³

Wat Calvijn betreft, wij kwamen hem bij Van Niel slechts tweemaal tegen, beide keren in zijn 'Donderslagh'. Calvijn zou eens hebben gezegd dat de mens in één uur wel op duizenderlei wijze kan sterven - met instemming haalt Van Niel dat aan.¹⁴

In het tweede geval noemt Van Niel Calvijn een godzalig man, die al in zijn tijd er over klaagde dat Gods Woord werd veracht, Gods beloften voor ijdel werden gehouden en zijn dreigementen voor fabels.¹⁵

Wat de historische literatuur betreft die Van Niel heeft geraadpleegd, wij vonden vermeld een biografie van de Romeinse keizer Marcus Aurelius, de bekende kerkgeschiedenis van Eusebius, het martelarenboek en het grote werk van Emanuel van Meteren 'Historiën der Nederlanden'.

Titel en titelplaat

Van Niels 'Welriekende 'Balsem' heeft een weidse titel. "Een welriekende ende Hertsterckende Balsem vloeyende uyt den Heylsamen Boom des Levens, staende Midden in het Parady, Gevende den elendigen Mensch, gevallen in den Doot, wederom het Leven'. Op de titelplaat komen twee teksten voor, Amos 3:6 "Salder een quaet in de Stadt syn dat de Heere niet en doe?" en Hoséa 6:1 "Hij heeft verscheurt ende hy sal ons generen; hy heeft geslagen ende hy sal ons verbinden".

Op die titelplaat staan verder twee vrouwen afgebeeld, de ene rechts, de andere links. De ene lijkt ons een zinnebeeld van de rechtvaardige te zijn en de andere een zinnebeeld van de goddeloze.

10. A.w. 319.
11. A.w. 381.
12. Van Niel: Donderslagh 51.
13. A.w. 263 v.
14. A.w. 58.
15. A.w. 104. 111

Boven de hoofden van deze vrouwen is te midden van dreigende wolken en hevige winden de wereldbol te zien. De aarde en die daarop wonen zijn het voorwerp van Gods verbolgenheid en gericht. Er is boven de wolken het alziend oog van God en daar staat dan weer boven, in Hebreeuwse letters, Gods naam: HEERE! Voor de rechtvaardige zijn Gods oordelen niet zo schrikbaar als voor de goddeloze. De aanvechtingen blijven hem niet bespaard, achter de vrouwenfiguur die de rechtvaardige uitbeeldt kan men nog net iets van de duivel zien, een poot en zijn staart, maar in haar rechterhand houdt zij hoog opgeheven de palmtak der overwinning. Zij draagt een helm op het hoofd en ziet er over het geheel weerbaar en moedig uit. Geheel anders is het echter gesteld met de goddeloze. De vrouwenfiguur die de goddeloze moet uitbeelden kijkt handenwringend naar omhoog. Haar haren hangen los, een teken van haar los leven. Zij is niet gewapend, dus weerloos. Zij maakt de indruk te willen vluchten, maar het is duidelijk dat zij dat niet kan.

Rest nog te vermelden dat het boek gedrukt is te Amsterdam 'By de weduwe van Michiel de Groot en Gysbert de Groot', in 1683.

Het onvermijdelijke kruis

Reeds de titel van het boek geeft een vermoeden aangaande de inhoud. De mens is 'gevallen in den Doot', hij is alle mogelijke soorten van ellende onderworpen, heeft derhalve troost nodig. In de Heilige Schrift vindt Van Niel de ware balsem waarmee de wonden van de zondaar kunnen worden geheeld en genezen.

Meer dan eens citeert hij de woorden van Seneca, dat ieder huis zijn kruis heeft; hij voegt er aan toe: en anders staat het voor de deur! 16 Niet zodra is de mens geboren of er hangen al donkere wolken boven zijn hoofd. 17 Naakt en wenend komt hij in de wereld en met smart vertrekt hij uit de wereld. 18 De schering van het leven is droefheid, de inslag is vertroosting; het lijden is dus de ondergrond van ons levenspatroon, de vertroosting iets wat erbij komt. 19 Naarmate het einde van de levensreis nadert, dus de haven in zicht komt, nemen de stormen toe." Wij lopen in de rosmolen, dampend als een paard. 21 Komt het kruis op ons af dan hebben wij de neiging het te ontvluchten, toch zal dat niet lukken.

16. Van Niel, Balsem 22.
 17. A.w. 14.
 18. A.w. 82, 128.
 19. A.w. 23.
 20. A.w. 14.
 21. A.w. 13.
- 112

Waar ge ook heengaat, u wendt of keert, altijd zult ge een kruis vinden. Werpt ge het

ene weg dan zult ge er een ander, dat veel zwaarder is, voor in de plaats krijgen.²² Dit alles geldt in het bijzonder voor Gods kinderen. Er zijn duidelijke uitspraken van Christus en van de apostelen die leren dat een christen het kruis onmogelijk ontgaan kan. "Gedenk het Woord dat Ik u gezegd heb: Een dienstknecht is niet meer dan zijn heer. Indien zij Mij vervolgd hebben, zij zullen ook u vervolgen" (Johannes 15:20). Paulus en Barnabas leerden de gemeenten in Klein-Azie "dat wij door vele verdrukkingen moeten ingaan in het Koninkrijk Gods" (Handelingen 14:22). Wie Christus wil volgen zal, naar zijn eigen woord, zichzelf moeten verloochenen en zijn kruis dagelijks moeten opnemen (Lukas 9:23).²³

Er is voor Gods kinderen niets zo gevaarlijk als voorspoed. Toen David voorspoed genoot viel hij in zware zonde, hij kwam tot het bedrijven van overspel met Bathseba.²⁴ Niet in Egypte waar hij in weelde leefde ontmoette Mozes de Heere, maar bij het brandende braambos, in de woestijn, waar zijn leven hard en moeilijk was.²⁵ Zijn liefste kinderen heeft God nooit gespaard. Zijn eniggeboren Zoon is op deze aarde nooit zonder lijden geweest. Armoede, verachting, vervolging, smaad, kruis en dood zijn de schatten der kinderen Gods op aarde, de merktekenen van de Heere Jezus.²⁶ Welke heilige was ooit zonder kruis? Is de poort tot het eeuwige leven niet eng en smal? Er zijn christenen geweest - de martelaren! - die er niet tegen opzagen op deze smalle weg kruipend te gaan, op hun blote knieën, en zich naakt door de enge poort te wringen, hoewel hun vel en vlees aan de posten daarvan bleven hangen.²⁷ De hemel wordt niet zo gemakkelijk ingenomen. Wij behagen God meer wanneer wij in lijden zijn dan wanneer wij in weelde leven.²⁸ Zijn hart gaat, niet uit naar pretmakers, maar naar armen van geest en noodlijdenden. De tegenspoed houdt ons dichter bij God dan de voorspoed ons ooit bij Hem brengen kan.²⁹

22. A.w. 34.

23. A.w. 6, 9, 11.

24. A.w. 176, 182.

25. A.w. 9.

26. A.w. 11, 13, 21, 44, 101, 170.

27. A.w. 32 vv, 91.

28. A.w. 101.

29. A.w. 167. 113

Wie het ons oplegt

Het is niet het zwakste deel van de ware balsem voor gewonde harten wanneer bedacht wordt uit wiens handen het kruis ons toekomt.³⁰

Al cijfert Van Niel niet weg dat ook de duivel er zijn hand in heeft, voor hem is het toch God zelf die het zijn kinderen oplegt. Met de duivel is het gesteld als eens met de Egyptenaren. Toen zij ontdekten dat het volk Israël op het punt stond Egypte te verlaten, verzwaarden zij de druk. De duivel ziet dat hij de gelovigen zal moeten laten gaan, nu stelt hij alles in het werk wat hij kan om ze nog zoveel mogelijk te plagen.³¹ Onder de gelovigen bezoekt hij diegenen het zwaarst die de meeste genade van God hebben ontvangen. De takken van de bomen die het zwaarst met vruchten zijn beladen lopen in de herfst het meest gevaar te breken. Toch is de macht van de boze een zeer beperkte. Hij is n.l. met alle krachten en instrumenten waarover hij beschikt aan handen en voeten gebonden aan de wil van God. Indien Christus het niet gewild had, had hij in het land der Gadarenen zelfs niet één zwijn kwaad kunnen doen (Mattheüs 8: 3 1).³²

Als uit 's Heeren hand moeten wij het lijden in ons leven aanvaarden. "Het belijft

Godt de Heere ons te kastijden en te laten lijden, God heeft het alsoo gheordonneert". Is het zijn wil dat ge arm door het leven gaat, wat hebt ge er tegenin te brengen? Staat niet tegenover deze tijdelijke armoede de rijkdom van het eeuwige leven? Sterft een van uw kinderen, het zal u zeker hard en bitter vallen, maar troost u met Gods voorzienigheid. Uw kind zal het in de hemel beter hebben dan u het ooit op aarde hebt kunnen geven. Het is van alle leed en ellende verlost en ligt in de schoot van Abraham.³³ Hebt ge uw man verloren, zodat ge een arme weduwe bent, die nauwelijks raad weet om de wereld door te komen, verlies de moed niet, de Heere zal u niet verlaten. Vaak ziet men dat weduwen en wezen bijzonder gezegend worden. De mannen met de hoogste bedieningen en ambten in kerk en staat komen niet zelden uit de weeshuizen voort.³⁴

Wat past ons anders dan met geduld en lijdzaamheid te dragen wat de Heere ons in ons leven oplegt? Een christen kenmerkt zich door vergenoegdheid. Hoog zingt Van Niel de lof van deze vergenoegdheid. Hij noemt haar een 'kostelicken Balsem', een pilaar die de ziel schraagt in al haar lijden. "Dese deught behoudt de ziele dat zy onder de alderzwaerste kastijdinge niet en sal bezwijcken, ende wanneer haer eenen droevigen Herfst ende eenen kouden Winter over komt, ende dat de bladeren van

30. A.w. 51.

31. A.w. 54.

32. A.w. 130.

33. A.w. 130 w. 34. A.w. 140 v.

114

voorspoet afvallen; daer sal noch altijd het sap der vergenoeghsaemheydt in de wortel ende in het herte overblijven". Even later slaat de schrijver nog hogere tonen aan: "0 dele vergenoeghsaemheydt is een gouden Schilt, 't welck het herte tegens alle wederweertigheden wapent ende beschut; een borst-wapen daer op selfs alle de vyerige pijlen des Satans moeten afstuyten".³⁵

In dagen van droefheid weent ook de christen, maar hij houdt zich binnen de perken, zijn droefheid is een 'matelicke droefheydt'. Hij wapent zich tegen het lijden met geloof en godzaligheid. Zelfs heeft hij wanneer het lijden hem overkomt al van tevoren er op gerekend.³⁶

Toch is zijn berusten niet een zich neerleggen bij het onvermijdelijke. Want zijn geloof is niet een geloof in een noodlot maar in de levende God. Die God kent hij als oneindige Liefde en als Vader. Hij kan het leed dat deze God zelf hem opgelegd heeft weer op Hem terugwentelen. "Een Brouwer rolt en wentelt de ton met bier, maer de aerde draecht de last daervan".

De mens behoeft maar te rollen en God wil de last dragen, wil Van Niel hiermee zeggen. Hij voegt er dan ook aan toe: 'Doet evenso, wat voor moeijelickheydt ghy oock siet of hoort of u bevanckt, leght het op den Heere. Dit is dat de Apostel Petrus seght: Werpt alle bekommernissen op Hem, want Hy sorghet voor u. Het is Gots Ampt en eygen werck; Hy sorget voor uwe ziele, denckt dat ghy hebt eenen liefhebbenden, meweerdigh (= medelijdend) en teerhertigen Vader, die ons liefheeft ende gunstigh is, ende een vaderlicke genegentheyt ons toe draecht".³⁷

De schrik der goddelozen

Worden de goddelozen door God bezocht met kruis en tegenspoed, het valt hen als een molensteen op het hart. Zij weten niet waar zij het zoeken moeten. Nergens vinden zij troost, wat blijft anders over dan wanhoop?

Het meest sprekende voorbeeld hiervan vindt Van Niel in wat wij in het boek Daniel

lezen over koning Belsazar. Hij zat aan een grote maaltijd, temidden van allerlei machtige heren uit zijn rijk. Hij dronk samen met zijn vrouwen en bij-vrouwen wijn uit gouden en zilveren vaten. En toen ineens die hand, schrijvend op de kalk van de muur van het paleis die merkwaardige woorden die een oordeel van God bleken te bevatten.

35. A.w. 69, 74, 128, 129, 145 vv.

36. A.w. 138. 37. A.w. 126.

115

Grote schrik, zelfs ontsteltenis overviel de koning en nog in diezelfde nacht kwam een einde aan zijn leven.³⁸

Wat Gods oordeel betekent voor de goddelozen heeft Van Niel vooral beschreven in zijn 'Donderslagh der Godloosen'. De figuur van Belsazar komen wij ook daar tegen. Maar daarnaast ook voorbeelden van anderen die om een of andere zonde door God onmiddellijk gestraft werden. Breed schetst Van Niel daar de verschrikkingen en angsten die doorgemaakt worden in de hel. Na Christus' wederkomst zullen de goddelozen naar lichaam en ziel eeuwig lijden. Zelfs zal men smachten naar één druppel water.

Men mene echter niet dat Van Niel alleen maar de bedoeling gehad heeft angst te kweken. De voorstelling van de verschrikkingen der hel is bij hem geen doel op zichzelf, zij staat in dienst van iets anders dat er ver boven uit gaat. Wat de schrijver beoogt is *de mensen te leiden tot bekering, het verlaten van alle wegen der goddeloosheid, tot een leven in geloof en godzaligheid*. Tegen de wanhoop wordt door hem nadrukkelijk gewaarschuwd. Is er aan de ene kant het gevaar van de zorgeloosheid, aan de andere kant is er het gevaar van de wanhoop. De wanhoop heeft haar duizenden verslagen, zegt hij, evenwel, de zorgeloosheid haar tienduizenden. Vooral de zorgeloosheid gaat hij te lijf, zonder echter de wanhoop te sparen.³⁹

In zijn beschrijving van de pijnen der hel gaat Van Niel niet buiten hetgeen de Schrift zelf daarvan zegt. De worm die niet sterft en het vuur dat niet vergaat zijn Bijbelse gegevens. Ook weet Van Niel maat te houden, doet hij niet gelijk boetepredikers uit de middeleeuwen hebben gedaan, die hele schilderijen gaven van de angsten die in de hel geleden worden, tot in allerlei details toe, meer afgaande op hun fantasie dan op de Schrift.⁴⁰

Opvallend is in dit verband dat volgens Van Niel het allerergste van de hel niet bestaat in de lichamelijke pijn die geleden wordt maar in het missen van God. Wat in de hemel het hoogste is, namelijk het genieten van God en het verheerlijken van zijn Naam, wordt in de hel smartelijk gemist. De mens is daar een verwerpene; hij brandt daar onder de toom Gods; hij keert zich in machteloze woede tegen God, zonder uitzicht op enig verlossing; hij is een eeuwig verdoemde.

38. A.w. 3.

39. A.w. 368.

40. A. Niebergall, Die Geschichte der christlichen Predigt. Leiturgia II, Kassel 1955, 251 w; W. Moll, Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaders in de vijftiende eeuw. Deel L Amsterdam 1854, 26 vv, 157 v.

116

Tegenover deze verschrikking van de hel stelt Van Niel in zijn derde tractaat de 'hemelsche vreugde voor de geloovige zielen'.

Hier vooral komt Augustinus aan het woord, vaak in lange citaten. Zomin de zee te

vatten is in een schelp, zo min kan het kleine menselijke verstand bevatten wat de eeuwige gelukzaligheid is. Daar is eeuwig licht, eeuwige vreugde, daar is het eeuwig goed. Er is daar enkel jeugd, enkel liefde, enkel gezondheid, enkel juichen. De hemel is Gods stad, tempel en troon. Zij is een bruiloft, een paradijs, een erfenis. Zij is de heilige Stad. God wordt er gezien, maar dat niet alleen, men heeft er ook met Hem gemeenschap. Men verkondigt er eeuwig zijn lof!

De kastijding der vromen

In deze hemel komen wij niet anders dan langs een smalle weg en een enge poort. Hiertoe behoren kruis en tegenspoed. Zij moeten meer gewaardeerd worden als kastijdingen dan als straffen. Wij hebben ze nodig, zij zijn voor ons ten hoogste nuttig.⁴¹ Zij hebben niet minder dan zes voordelen. Zij dienen de christen ten eerste tot kennis der zonde. Immers niet zodra komt een christen in nood of zijn geweten begint te spreken. Het vergaat hem dan zoals het de broeders van Jozef verging toen zij voor de tweede keer in Egypte kwamen waar Jozef onderkoning was. Toen Jozef hen hard behandelde en op de proef stelde herinnerden zij zich weer het kwade dat zij hem vroeger aangedaan hadden. In de nood komen vergeten en zelfs verborgen zonden opnieuw of voor het eerst aan het licht. Voorspoed maakt de mens zorgeloos; wij denken dan niet aan onze innerlijke verdorvenheid, aan zonde en oordeel. Voorspoed brengt een mist voor onze ogen. Tegenspoed daarentegen brengt klaarheid. Tranen zijn verhelderend. Kastijdingen brengen tot inkeer.⁴²

In de tweede plaats, kruis en lijden dienen ook tot loutering en reiniging. IJzer dat niet gebruikt wordt gaat roesten. Stilstaande wateren gaan stinken. God moet ons bij tijden in de oven leggen. Goud en zilver worden gelouterd in het vuur. Zo raakt men schuim en vuil kwijt. Een overvloed van honing veroorzaakt gal; welvaart verbittert de mens. Om eens een vat te kunnen zijn in Gods eeuwig vaderhuis moeten wij eerst in het vuur der beproeving omgesmolten worden. Wanhoopt een arts aan het herstel van zijn patiënt, dan geeft hij hem verlos om te eten al wat hij wil, maar als er herstel mogelijk is zet hij hem op een dieet. Veronderstel dat God ons overgaf aan onszelf, wij waren reddeloos verloren.⁴³

41. Van Niel, Balsem 8, 101, 170.

42. A.w. 171 vv.

43. A.w. 45, 101, 177 v. 117

In de derde plaats, kruis en lijden dienen tot verlevendiging van het geloof. Nooit stond Abraham sterker in het geloof dan nadat hij Izaijk had moeten offeren. De kinderen Gods zijn op hun best als God ze hun gezondheid, familieleden of bezittingen heeft afgenomen. Dan stellen zij al hun vertrouwen op God alleen. In voorspoed bidden zij meer met de mond dan met het hart, meer uit gewoonte dan uit ijver. Ook daarin brengt het kruis verandering. In de winter zoekt het vee vanzelf de stal op; in de tegenspoed haasten de gelovigen zich tot God.⁴⁴

In de vierde plaats, kruis en lijden maken de christen los van deze wereld. Voorspoed en rijkdom maken de mens dartzel en zorgeloos, ieder kan het met zijn eigen ogen constateren. Niet zodra was voor Hiskia het gevaar geweken of hij begon te pochen op zijn macht. Pas in de gevangenis deed koning Manasse een gebed, tevoren leefde hij zorgeloos. Als God ons nooit kastijdde wij liepen allen de hel tegemoet. De aarde mag de gelovigen niet meer dan een herberg en pleisterplaats zijn en zichzelf moeten vreemdelingen en pelgrims blijven. Volgens de natuurkundigen wordt het bloed van de mens gezuiverd wanneer hij gebruik maakt van de peperwortel; zo wordt het leven

der gelovigen gezuiverd door Goddelijke kastijdingen van een te grote liefde tot de wereld en haar ijdelheden.⁴⁵

Fel hekelt Van Niel de zorgeloosheid en wereldsgezindheid die hij zelfs bij ambtsdragers heeft opgemerkt. Hij wil de goede niet te na komen, maar kent ouderlingen en diakenen "die haren mont daer toe soo gewent hebben, datse niet en kunnen nalaten, wanneer sy in eenige geselschappen zijn, om vuyle propoosten (= voorstellen) en kluchten voort te brengen, meynende dat het geselschap daer heel mede vermaeckt is, daer nochtans vele vroomen herten die sulcks hooren, een walge van hebben". En helaas, niet alleen bij ouderlingen en diakenen komt dat voor, ook wel bij predikanten. Zij houden van feestmalen, wijn drinken en allerlei gekkemijen. Alsof een mens, zegt Van Niel, zijn kostbare tijd op deze wijze zou mogen doorbrengen. Laten zij liever armen, verdrukten, weduwen en wezen opzoeken, maar daar ziet men ze niet. Bij de rijken komen zij graag, bij de armen traag.⁴⁶

44. A.w. 53, 117, 156, 173, 190v, 192, 203.

45. A.w. 97, 180, 192 vv, 197, 199, 206. 46. A.w. 32, 84, 86
118

In de vijfde plaats, kruis en lijden verwekken in de christen een verlangen naar de toekomstige eeuw. Zovelen zoeken de wereld te behagen en menen toch met volle zeilen de hemel in te gaan, maar wat zal het hun tegenvallen. Zelfs de gelovigen lopen gedurig gevaar zich hier op deze aarde een hemel te bereiden. Toen Petrus op de berg der Verheerlijking was kwam hij dadelijk met het voorstel drie tenten op te richten. God is echter wijs, Hij doet gelijk een hovenier die een boom wil verplanten, die maakt eerst de wortels los. Ach wisten wij hoezeer het kruis ons tot God leidt en welk een grote eer daarop volgt, wij liepen dat kruis vele mijlen tegemoet. In plaats van het kruis te schuwen zouden wij er naar moeten verlangen⁴⁷

In de zesde plaats, kruis en lijden maken ons gelijkvormig aan de Heere Jezus Christus. Steeds weer wordt door Van Niel op Hem gewezen, met name op zijn lijden en sterven. Door lijden is Hij gekomen tot heerlijkheid, die weg is er ook voor ons. Wij moeten aan Hem gelijk worden. Dat is voor een christen de hoogste eer die hem te beurt kan vallen.⁴⁸

Het medelijden

Christenen mogen niet onbarmhartig zijn, niet onverschillig staan tegenover het lijden dat anderen overkomt. Van Niel kan ze nog maar nauwelijks mensen noemen die zich vermaken in het leed van medemensen. Moeten wij niet wenen met de wenen? Hoe onmenselijk, niet op bezoek te willen komen bij iemand die in droefheid en nood daarom gevraagd heeft! Is een mens in nood dan zal een christen nooit mogen denken: "wat heb ick met hem te doen? ick en ken hem niet, hy is mij vreemt ende onbekent, hy en heeft my nooyt goet gedaen, maer wel quaet; sinckt hy of dryft hy, is hy in noot, is hy in lyden en benoutheyt, wat gaet my dat aen?" Veronderstel dat Christus ook zo gedacht zou hebben, dan waren wij nooit door Hem gered! ⁴⁹

Al wie een levend lid wil zijn van het lichaam van Christus zal pijn moeten gevoelen als een ander lid van datzelfde lichaam lijdt. De kerk is een lichaam en dat heeft ook praktische gevolgen. Zelfs voor heel de trant van ons dagelijks leven. Het mag niet voorkomen dat wijzelf lekker eten en drinken terwijl een ander honger lijdt, dat wijzelf ons steken in dure kleren terwijl anderen naakt zijn. Er zijn er, zo klaagt Van Niel, die een broek dragen die zo duur gekost heeft dat er wel zes mensen van zouden

kunnen gekleed worden. Er zijn er die in één nacht wel honderd ja soms wel duizend gulden verdobbelen, terwijl in diezelfde nacht elders een arm meisje uit nood haar eer verliest. Medelijden zal in daden getoond moeten worden. Pas dan is de balsem echt welriekend! 50

47. A.w. 204 v, 207.

48. A.w. 28, 32.

49. A.w. 104 v.

50. A.w. 106, 218. 119

Het vertrouwen op God

Voor het laatste gedeelte van zijn boek heeft Van Niel gewijd aan de nood van zonde en schuld. Waren er geen zonden dan waren er ook geen wonden. Alle leed in de wereld gaat terug op 's mensen val in het paradijs. Hier ligt dan ook zijn diepste nood.

Maar er is balsem. Gods genade in Jezus Christus. Geen verslagen zondaar behoeft daar ooit aan te wanhopen. Jezus Christus is onze toevlucht.

Wie tot Hem gaat doet geen sprong in het duister, want er is het licht der beloften Gods. Om zondaren aan te moedigen tot Christus te gaan geeft Van Niet een hele reeks troostgronden. Is er niet een eeuwige verkiezing; is er niet een verbond der genade? Is er niet de voorbede van Christus? Is er niet Gods eeuwige trouw? Zijn de beloften Gods soms onvast? 51 In álle nood staat de weg naar boven open. Vreest niet, roept de schrijver uit, aan het einde van zijn boek. Ja verblijdt u; verblijdt u in God! 52 Al is er een wereld vol leed, er is hemelse balsem. Zij is 'welriekend' en lertsterckend'. Zij bederft ook niet.

Wij leven in een andere tijd dan Van Niel. Hoe hardvochtig worden menigmaal de persoonlijke noden weggedrukt. Of men tracht te troosten met wat geen troost wezen kan. Modern is het te spreken over de lijdende God en het daar dan bij te laten. Ook Van Niel heeft geweten van Gods lijden maar dan niet alleen een lijden mét ons maar ook van een lijden vóór ons. God gaat in zijn lijden niet op, Hij staat er boven. Als een Vader die wijs en goed is, die zijn kinderen door lijden heiligt. Aan zijn wil zich te onderwerpen en op zijn hand te letten, geeft nog altijd de ware troost. En nog meer: het zien op Christus, die het eigenlijke kruis heeft gedragen.

Wie ooit met kruis en lijden in zijn leven wil klaar komen, kan dat alleen op de wijze die Van Niel, de leken-theoloog, ons heeft voorgehouden. Zijn balsem heeft hij gehaald uit Gods eigen apotheek. Daar is zij ook voor ons nog te halen. Van Niel mag daarbij gids en leidsman wezen.

51. A.w. 154, 158, 191, 230, 387.

52. A.w. 418.

**6. Gregorius Mees
en zijn
"Gouden Keten der Saligheyt" 1685
Uitgegalmd door gans Nederland**

Het is 30 mei 1680. Hemelvaartsdag. Het is pas half vijf in de morgen. Uit de Rotterdamse Oude Haven vaart een schuit. Niet minder dan 9 personen bevinden zich in deze vrij kleine boot. Er is een predikant bij, dat is te zien aan zijn kleding. Hij is een man met een vol gezicht, mooi en regelmatig, met schrandere ogen. Hij draagt geen pruik, wel lang haar, en onder zijn neus een klein snorretje. Hij is in de kracht van zijn leven, nog geen 50. Zijn vrouw ontbreekt; Maas, zij is overleden, nog maar drie en een halve maand geleden. Hij is dus weduwnaar. De jongelui en kinderen die zich aan boord bevinden zijn zijn kroost. Verder is er nog een huisvriend bij en een dienstbode. De predikant heet Gregorius Mees; sinds ruim 4 jaar staat hij in de Maasstad, tevoren stond hij in Groningen. Hij is een welsprekend man, bij weinigen zijn de kerken zo vol als bij hem. Van de 7 kinderen die hij heeft, beter gezegd: nog over heeft want een meisje van 8 jaar heeft hij onlangs verloren, bevinden zich er op dit moment 6 in het bootje. De oudste dochter Anna, is 17 jaar; op haar drijft het huishouden sinds het overlijden van haar moeder. De andere kinderen heten Allard, Jeremias, Rudolf, Willemien en Margriet. Een dochter, Talitha, is sinds ruim een jaar getrouwd; van haar man, Jacobus Phenix, is deze boot; zij en haar man zijn er thans niet bij.

Hoe komt dit gezelschap eigenlijk in die boot, en wat is het doel van de tocht? Het is gauw verteld, vader heeft een vrije dag, hij hoeft niet te preken; en Hemelvaartsdag is geen zondag. Al sinds lang hebben de kinderen bij hem aangehouden of hij niet eens een keertje met hen wilde uitgaan. Vooral Anna, op wie, zoals wij al hoorden, de last van het hele gezin drukte, had er erg op aangedrongen; na al de spanningen van de laatste maanden wilde zij wel eens wat anders.

Zij heeft de hele nacht bijna niet geslapen. Al om 4 uur stond zij naast het bed van haar vader. Eindelijk had haar vader toegegeven; zij zouden een tocht per boot en reiswagen maken. Eerst de Maas over en dan met de wagen naar Dordrecht. Daar hoopte men dan nog net op tijd voor de kerkdienst te zijn. De avond tevoren was alles geregeld; de wagen was besproken, en de boot lag klaar. De heer Melesdijck, een makelaar en vriend van het gezin, zou meegaan. De jongens, Allard, Jeremias en Rudolf zouden roeien en Melesdijck zou aan het roer gaan zitten.

De Maas was effen als een spiegel toen op die vroege morgen van de Hemelvaartsdag de schuit de Oude Haven uitvoer. Even had Mees zich wat verontrust gevoeld. Is de boot toch wel groot genoeg voor 9 personen? had hij Melesdijck gevraagd. Deze had toen de bezorgdheid van de predikant met een geruststellend gebaar afgewezen.

Zo stak men dan de Maas over. Men kwam tot aan de biezen van de overkant en men keek al uit naar een plaats om te landen. Anderhalf uur had men er over gedaan, het was intussen 6 uur geworden. Het weer was niet zo mooi meer als toen men uit de haven vertrokken was; het werd eigenlijk van ogenblik tot ogenblik slechter. Het overviel het gezelschap. Er kwam wind opzetten en die wind nam snel toe in kracht; hij groeide uit tot storm. Het water van de rivier klotste tegen de boot aan. De opgewektheid van even geleden sloeg om in bezorgdheid.

Vriend Melesdijck was de eerste die zijn kalmte verloor. Hij zat aan het roer maar vloog overeind, greep de riemen uit de handen van de jongens en begon zelf uit alle macht te roeien, pal tegen de stroom in. Mees zegt: Wij zijn vlak bij het tolhuis, laten

we proberen aan wal te komen. Melesdijck wil er niet van horen; hij wil terug, steekt opnieuw de rivier over. Nog ziet men niet direkt levensgevaar, althans de kinderen zien dat niet. Wat oostelijk afdrijvend komt de boot recht tegenover het Oude Hoofd. Melesdijck gooit haar dwars tegen de golven in om op deze landingsplaats aan te sturen. Dit was niet verstandig maar nóg zou alles goed gegaan zijn was hij niet opnieuw in paniek geraakt. Toen water sloeg over de rand van de boot vloog hij opnieuw overeind om te gaan hozen. Mees riep nog dat hij moest gaan zitten maar het was al te laat; de boot schept volop water en in een oogwenk zinkt zij weg.

Mensen op het Oude Hoofd zien dat er een ongeluk is gebeurd; anders lagen er allicht boten aan de wal, nu net niet één. Allard die zwemmen kan zou zich hebben kunnen redden maar hij werd vastgegrepen door Melesdijck die niet zwemmen kon, beide zonken zij weg in de diepten van de Maas. Jeremias, die 19 jaar is, redt zijn broer Rudolf, die 14 jaar is, door hem haastig een roeiriem toe te schuiven. Intussen komt een plezierjacht aanvaren. Het vaartuig bereikt het eerst Anna, haar wordt een haak toegestoken. Zij weigert die aan te grijpen en gilt boven de golven uit: red mijn vader! even later verdwijnt ook zij in de diepte. Mees zelf wordt met de haak aan boord getrokken, hij is half bewusteloos. Wat verderop liggen nog Rudolf met zijn roeispaan, Willemien, Margriet en de dienstbode met de dood te worstelen. Een in allerijl aanrukkend Spaans schip brengt hen redding, allen worden zij opgepikt. Pas als zij allen aan wal gekomen zijn begint Mees zijn bewustzijn terug te krijgen. De kinderen herstelden zich het eerst, met de dienstbode duurde het langer. Mees' oudste dochter Talitha en haar man vangen thuis de drenkelingen op.

Groot is de verslagenheid. Allereerst in de familie Mees; maar verder ook in heel Rotterdam en overal waar men ervan hoort. Weldra wordt het droevig geval bekend in heel Nederland, dank zij de Couranten. Mees zelf schreef later: De Courant heeft het 'uyt-gegalmt door gants Nederland'.

Het heeft de zwaargetroffen Mees in de eerste dagen en weken na de ramp niet ontbroken aan vele blijken van hartelijk meeleven en medelijden.

Zijn eerste zorg was of de lijken van zijn twee verdronken kinderen, van Allard en Anna, nog gevonden zouden worden of niet. Donderdag 6 juni, dus pas 8 dagen na het ongeval werd inderdaad het lijk van Allard gevonden. Mees bepaalde dat het na 2 dagen, dus op 8 juni, begraven zou worden. Hij vreesde toen dat dat van Anna wel voorgoed verdwenen zou zijn. Maar zie, net op de dag van de begrafenis van zijn zoon wordt het lijk van zijn verdronken dochter bij hem thuisgebracht. Zijn hart keerde zich om toen hij het zag. Toch heeft het hem goed gedaan dat hij zijn kinderen althans een behoorlijke begrafenis heeft kunnen bezorgen.²

Maandag 10 juni stond Mees weer voor het eerst voor de gemeente op de kansel. Hij preekte over Jes. 43:2 'Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u niet overstromen; wanneer gij door het vuur zult gaan, zult ge niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken'. Dinsdag de 18e juni gaf hij op deze preek een vervolg. De preken werden persklaar gemaakt en uitgegeven.³

Helaas bestond er voor dit laatste een bijzondere, minder prettige reden. In kranten, wagens, trekschuiten, in huis en buitenshuis overal werd het geval van de familie Mees besproken. En niet altijd met die gevoelens van deernis die men in zulk een situatie zou mogen verwachten.⁴ Ook Mees had zijn vijanden, en zij waren vinnig. Mees was niet een predikant zoals er zovele zijn, hij was een sterk markante figuur. Wijd en zijd stond hij bekend als ten eerste orthodox, als een leerling van Maresius,⁵

en Maresius was tijdens zijn leven een strijdbaar held geweest, als weinig anderen; als ten tweede Voetiaans en als ten derde oranje-gezind.

1. De gebeurtenis is door Mees zelf uitvoerig beschreven; men vindt haar bij G Mees Azn, Gregorius Mees en zijn gezin, Rotterdam 18792, 43-53.
2. G. Mees Azn, A.w. 53v.
3. G. Mees Azn, A.w. 55v.
4. G. Mees Azn, A.w. 55.
5. D. Nauta, Samuel Maresius, Amsterdam 1935, 400, 124

Hij had al heel wat achter de rug, deze markante dominee uit het wijde Groningerland, toen hem in Rotterdam het grote ongeval overkwam. Jarenlang had hij in de stad Groningen gestaan en vandaar allerwegen van zich doen spreken; nog met de kruitdamp om zijn oren was hij ruim 4 jaar geleden naar Rotterdam overgekomen.

Zo is het te verklaren dat thans na die bewuste Hemelvaartsdag allerlei praatjes over Mees de rondte doen. Zij zijn hem ook ter ore gekomen. Er wordt gefluisterd, neen hardop gezegd dat hij toch wel erg onvoorzichtig, ja roekeloos is geweest om met zijn hele gezin in zo'n klein bootje de grote rivier de Maas over te steken. Nog erger is echter een tweede verwijt dat hem gemaakt wordt. Het was Hemelvaartsdag toen het gebeurde; is dat een dag om uit te gaan? werd gevraagd. En dan nog wel een dominee? Had hij niet in de kerk moeten zitten? Is dat nu een man die het zo streng neemt?

Mees is er de persoon niet voor geweest om niet te antwoorden. Wat het eerste verwijt betreft, hij merkt op dat al ettelijke malen met boten van dezelfde afmetingen als die waarmee hij en zijn gezin gingen varen de Maas was overgestoken. Soms zaten er nog wel meer dan 9 mensen in zulk een boot. En wie had kunnen voorzien dat het zou gaan stormen? Toen men afvoer was de Maas effen en glad als een spiegel. Het was louter Gods voorzienigheid geweest dat het zulk noodweer werd met al de vreselijke gevolgen daarvan. Hieruit af te leiden, gelijk gedaan werd, dat Mees en de zijnen van God gehaat zijn; is een conclusie die hij ver van zich werpt.

En wat het tweede verwijt betreft, dus dat het op Hemelvaartsdag was, en dat hij in de kerk had moeten zitten, Mees antwoordt: Sinds wanneer is de Hemelvaartsdag een kerkelijke feestdag? Waar staat daar iets over in de Schrift of in onze kerkorden? Waarom zou ik op zo'n dag niet met mijn kinderen een tochtje mogen maken? Ik was vrij die dag van preken; bovendien, de bedoeling was in Dordt naar de kerk te gaan; dat had wat de tijd betreft best gekund. Eén keer per jaar met mijn kinderen uit te gaan, een tochtje te maken, ik kan niet inzien daar enig kwaad mee te hebben gedaan.⁶

Wij noemden Mees een leerling van Maresius. Hij was ook diens vriend. Hij had Maresius bijgestaan in de laatste dagen en uren van zijn leven. Hij kende Maresius als geen ander. Hij wist hoe achter deze felle man, deze geboren Fransman,⁷ die in Nederland zijn tweede vaderland had gevonden, een minzaam mens, ja een waar christen schuilging;⁸ een

6. G. Mees Azn, A.w. 56 vv.

7. Zie over Maresius afkomst D. Nauta, A.w. 59.

8. D. Nauta, A.w. 410. 125

dienaar van het Evangelie die de Heere Jezus Christus zelf maar ook zijn Woord en waarheid innig liefhad, en geen dwaling en ketterij kon dulden. Hij mocht dan

wel eens wat al te fel geweest zijn,⁹ b.v. in zijn strijd met de grote Voetius,¹⁰ een strijd die gelukkig was bijgelegd, wat hem daarin bezielde was steeds de zorg voor de zuiverheid van leer en leven.¹⁰

Nog na de dood van Maresius was Mees, uit liefde voor zijn meester, in een onverkwikkelijke strijd verwickeld geraakt. Maresius' ambtgenoot aan de hogeschool te Groningen, Jacobus Alting, had zich niet ontzien om hem na zijn dood nog te belasteren; en toen was Mees voor Maresius in de bres gesprongen.¹² Vandaar die kruitdamp waar wij het al over hadden.

Ook in zijn theologie heeft Mees veel van Maresius overgenomen. Waar hij Maresius citeert is het steeds met instemming. Het wordt tijd dat wij nog eens wat meer aandacht gaan besteden aan Mees zelf, zijn afkomst, zijn familie en wat er verder over zijn figuur te vermelden valt.

Predikant in de Stad van het Noorden

Gregorius Mees werd geboren 1 jan 1631. Hij was het derde kind van Jeremias Mees en Annechien Sygers. Ongeveer in de tijd dat hij aan de hogeschool te Groningen studeerde overleed zijn moeder. Zijn vader heeft hij langer mogen behouden, die trok in 1676 met hem mee naar Rotterdam, waar hij een paar jaar later overleed, in het gezin van zijn zoon.

Mees' grootvader, van wie wij de voornaam niet weten, was in 1596 omwille van de religie uit Aken verdreven waarna hij zich te Rotterdam gevestigd had. Aangezien de dood hem en zijn vrouw al spoedig uit het leven wegrukte kwamen de kinderen, dus ook Mees' vader in Groningen terecht. Daar woonden toen al Gereformeerden die de naam Mees droegen, waarschijnlijk waren daaronder broers van de overleden grootvader. Het is haast wel zeker dat de familie Mees niet van Duitse maar van Nederlandse afkomst is. Zij zal ten tijde van de geloofsvervolging alhier naar Aken gevlucht zijn; toen het hun daar te benauwd werd, zo hoorden wij al, keerden zij naar het vaderland terug, waar zich intussen de situatie ten gunste van de Gereformeerden gekeerd had.¹³

Gregorius Mees studeerde dus in Groningen, de stad waar hij geboren was. In 1665 werd hij toegelaten tot het ambt; een jaar later werd

9. D. Nauta, A.w. 408.

10. D. Nauta, A.w. 240-282.

11. D. Nauta, A.w. 413.

12. B.W. (Jacobus Alting) 1 124; G. Mees Azn, A.w. 34; P.H. Roessingh, Jacobus Alting. Groningen 1864, 35-79.

13. G. Mees Azn, A.w. 1 vv.

hij bevestigd als predikant in het Friese dorp Berlikum, boven Leeuwarden.

Hij betoonde zich een ijverig predikant, wist het aantal belijdende leden aanmerkelijk op te voeren. Hij kwam er ook tot een huwelijk; op 16 nov. van het jaar van zijn intrede, 1666, trouwde hij met Rudolpha Santvoort; een knappe en voortreffelijke vrouw.¹⁴ Het werd een goed huwelijk; toen Mees haar in 1680 door een ernstige ziekte verloor, dichtte zijn vriend Franciscus Ridderus, ook predikant te Rotterdam, deze regels:

*" 'k Zie Gregorius met reden/
Treurig na zijn Bedde treden/
Droevigh na sijn Tafel gaen/
Traen vol op de Preeck-stoel staen".*¹⁵

Mees stond te Berlikum niet langer dan een jaar. Toen werd er een beroep op hem gedaan vanuit zijn geboorteland, vanuit de Groningse gemeente Kantens. Hij nam het beroep aan. Zijn vrouw en een dochtertje, Talitha, geboren 9 maanden na zijn huwelijk, nam hij mee. Te Kantens kwamen de kinderen Allard en Jeremias erbij. Na 4 jaar de gemeente hier te hebben gediend nam Mees een beroep naar de stad Groningen aan. In mei 1661 werd hij er bevestigd.¹⁶

Het noorden van ons land telde maar één stad gelijk Groningen was. Men sprak van de Stad en de Ommelanden. Er woonden hier 16 à 18.000 mensen. Er waren 8 predikanten; in 1664 gaf de overheid verlof er een negende bij te beroepen.¹⁷

Mees stond hier 10 jaar toen het leek of hij een beroep zou krijgen; en nog wel naar de hoofdstad van het land, naar Amsterdam. De kerkenraad daar had het voornemen hem te beroepen. Evenwel, niet de kerkenraad alleen besliste bij een beroep; de stadsregering moest de goedkeuring geven.

Deze nu weigerde dit te doen. De regenten die in die tijd Amsterdam regeerden waren alles behalve oranje-gezind, en Mees was dat wel. Niet een Voetiaanse maar een Coccejaanse predikant wilden zij. Mees viel dus buiten de gratie.¹⁸ Het moet gezegd worden dat hij dat heel erg heeft betreurd; alles wijst er op dat hij een beroep naar Amsterdam waarlijk niet versmaad zou hebben. Hij heeft ook degenen die de heren te Amsterdam tegen hem hadden ingenomen dat zeer kwalijk genomen. In zijn "Toeeygeninge" van zijn "Hagars dienst onder de Vrye Sara"¹⁹ heeft hij daar hartige woorden over gezegd.

14. G. Mees Azn, A.w. 11.

15. G. Mees Azn, A.w. 42.

16. G. Mees Azn, A.w. 12 v.

17. G. Mees Azn, A.w. 13 v.

18. G. Mees Azn, A.w. 14 v.

19. De volledige titel luidt: Hagars dienst onder de vrye Sara; Verdedigende het voorrecht van Godts genade boven de Wet om tot Godt te naken; Nevens de oorsprongh, aerdt, order, kracht, eyenschappen, werckingen, oogemerck, vruchten etc. der Vermaningen, en aengeknoopte Beloften Godts. Over Jac. IV: vers 8. Door Gregorius Mees, Dienaer Jesu Christi in sijn Gemeente tot Groningen. Het boek werd uitgegeven te Groningen in 1673 bij Dominicus Lens, Drucker en Boeckverkooper in de kromme Elleboogh in Sint Jacob.

127

Vijf jaar later zou hij weer een beroep krijgen, en nu ging het door; maar het was niet vanuit Amsterdam doch vanuit Rotterdam. Het leek hem ver weg, naar een land van vreemdelingschap, schreef hij eens. Hij was bovendien door allerlei banden, onder andere familiebetrekkingen, sterk aan Groningen gebonden. Toch heeft hij het beroep naar Rotterdam aangenomen. Hij is er ook gebleven tot zijn dood, in 1694.²⁰ Hij heeft er dus een kleine 18 jaar mogen werken.

Een geslagen man

Dat de grote verliezen die Mees geleden heeft hem diep getroffen hebben spreekt voor zichzelf. Eerst zijn vrouw verloren en toen, een paar maanden later, twee van zijn kinderen. Terwijl hij al een kind in het graf had. Het was om nooit te vergeten. Op Allard, zijn oudste zoon, die hem nu ook ontvallen was, had hij veel van zijn verwachtingen gebouwd. Hijzelf schrijft: Ik had 'groot vertrouwen op hem, wegens sijn gewenschte leven, in alle nedrigheyt, neerstigheyt, soberheyt, Godsdienstigheyt,

en overlegh om aan niemant eenigh ongelijk te doen, en met eeren in Gods vreese door de werelt te komen; ick gedachte, hy soude mijn steunsel zijn in mijn ouderdom, en de pijlaer voor de welstant van myn huysgesin'.²¹

En wat Anna betreft, ook aan haar was hij zeer gehecht. Eigenlijk heeft Mees het maar moeilijk kunnen verwerken dat zij haar jonge leven voor hem, haar vader, gegeven had; immers zij had de haak niet gegrepen die haar was toegestoken, om maar haar vader een kans op behoud te geven. Liever had Mees zelf inplaats van zijn dochter de dood in de Maas gevonden. Hij heeft op dit beklag echter laten volgen: 'wat sal ick seggen: Hy is de Heere, hy doet wat goed is in sijne oogen'. Verder prijst hij zich gelukkig dat zijn vrouw die zo goed was heengegaan, in volle zekerheid des geloofs, dit alles niet meer heeft meegemaakt; het zou haar 'teedere Moeder-herte seer benauwt hebben'.²²

Met al wat hem overkomen was, is Mees tot zichzelf ingekeerd. Hij voelde zich schuldig. Neen, niet omdat hij op Hemelvaartsdag met zijn kinderen een dagje was uitgegaan; daarom in geen geval. Maar er waren andere dingen die hem dwars zaten. Hij had weleens gedacht of 7 kinderen

20. G. Mees Azn, A.w. 34 v.

21. G. Mees Azn, A.w. 58.

22. G. Mees Azn, A.w. 59v.

128

te hebben niet te veel was. Hij was weleens bezorgd geweest, té bezorgd over hun aller uiterlijke welvaart. En zie, nu had de Heere hem er twee afgenomen. Hij zegt: De Heere heeft ze 'by haer Moeder gebracht in haer Hemelsche Vaderlandt'.

En wat Mees óók dwars zat was dit, dat hij zijn hart weleens meer op zijn kinderen gezet had dan op de Heere. Bovendien, hij had Allard zijn oudste zoon verlof gegeven om om de drie weken 's zondagsarbeid te verrichten; heb ik hiermee, zegt Mees, niet teveel de tijdelijke welvaart van mijn zoon gesteld boven zijn geestelijke welvaart?

En dan: Ik had meer tijd moeten geven aan het onderwijs van mijn kinderen. Weliswaar was Mees zijn gezin steeds driemaal per dag voorgegaan in het dienen van God, maar hij vraagt zich thans af of hij toch niet nog meer had moeten doen tot hun zaligheid.²³

Niet langer dan ongeveer 2 jaren heeft Mees als weduwnaar kunnen leven; de 4 nog thuis zijnde kinderen hadden hun dagelijkse verzorging nodig. Begin 1682 is hij hertrouwd. De naam van zijn tweede vrouw was Maria de Meij. Hij trouwde met haar op huwelijksvoorwaarden maar hij regelde later alles zo dat zijn vrouw indien zij hem zou overleven niet tekort zou komen; zij schijnt trouwens vermogend te zijn geweest, terwijl hijzelf het niet was.²⁴

Voor zijn dood heeft Mees nog een van zijn kinderen ten grave zien dragen, zijn dochter Willemien die hem ontviel op de leeftijd van 19 jaar.²⁵

Hierna heeft Mees niets meer gepubliceerd. Tevoren verschenen er van hem regelmatig geschriften; zijn laatste werk was zijn "Gouden Keten der Saligheyt" (1685). Misschien heeft de dood van zijn dochter al zijn vroegere geestkracht gebroken; het was het vierde kind dat hij verloor. ²⁶ In de winter van 1693/94 voelde Mees zich erg zwak. Wel herstelde hij in het voorjaar weer wat maar de gedachte aan de dood bleef hem bij. Zijn preekwerk bleef hij voortzetten zolang hij kon. Zijn vriend en amtgenoot Ludolphus de With stond hem bij tot het laatst toe. Hij is het ook die de Lijkrede heeft gehouden. Dank zij deze rede is het een en ander van Mees' sterfbed

bekend. Mees was tot het laatst helder van geest. Hij was geheel vervuld van het heil dat hem wachtte. Hij sprak er zijn vreugde over uit straks te mogen rusten van zijn arbeid, hemelse vrede te mogen genieten na alle moeite en strijd op aarde, met Christus te mogen zijn. Hij steunde geheel, zegt de With op de gerechtigheid van Christus, door het geloof.

23. G. Mees Azn, Aw. 60v.

24. G. Mees Azn, A.w. 65.

25. G. Mees Azn, Aw. 67.

26. G. Mees Azn, A.w. 67. Een lijst van Mees' werken bij G. Mees Azn, A.w. 78 vv. 129

Hij zei: Ik weet in Wie ik geloofd heb en ik ben verzekerd dat Hij machtig is mijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren. Ik heb de goede strijd gestreden, ik heb het geloof behouden.²⁷

Op zijn sterfdag, 21 sept 1694, vroeg een van zijn familieleden hem of hij de genade Gods gevoelde en de vergeving der zonden, zijn antwoord op die vraag was: Ja, dat voel ik; Jezus zegt mij: Zoon, wees welgemoed, uw zonden zijn u vergeven. Kort daarop stierf hij, na nog zijn ziel Gode opgedragen te hebben. Zaterdag 25 sept werd hij begraven. Zijn vrouw overleefde hem nog enkele jaren; zij stierf in 1700. ²⁸

Een lichtpunt in al de verdrietigheden van zijn leven zal voor Mees geweest zijn dat zijn zoon Jeremias in 1690 bevestigd werd als predikant; zijn eerste gemeente was Gilze-Reijen; na een paar jaar vertrok hij naar Etten.²⁹

O die Libertijnen

Terugziende op Mees' leven heeft de With in zijn Lijkrede onder andere dit van hem gezegd: 'Regtzinnig was hy, en zeer bekommert over die Atheïstische en Libertijnse stellingen'.³⁰ Mees is een man geweest die zeer afkerig was van nieuwigheden: Coccejaanse, cartesische maar ook andere nieuwigheden. Hij geleek daarin op zijn meester Maresius. In de boeken die hij heeft nagelaten heeft hij hier herhaaldelijk blijken van gegeven. Maar het atheïsme ofwel het libertinisme, want die twee waren voor hem ongeveer gelijk, vond hij wel het ergste van alles.

Een man in wie dit libertinisme als het ware belichaamd was in die tijd was Joachim Oudaan;³¹ evenals Mees woonde hij in Rotterdam. Met hem is Mees in een hoogst onaangenaam conflict verwickeld geweest.³²

Wat was het geval? In dec. 1683 stierf plotseling de jonge Remonstrantse predikant Geeraardt Brandt.³³ De jonge Brandt stamde uit een roemrijk geslacht, waartoe verscheidene Remonstrantse predikanten hebben behoord. Sinds 1680 stond hij in de Remonstrantse gemeente te Rotterdam. Ongeveer 3 maanden voor zijn dood was hij begonnen publieke

27. G. Mees Azn, A.w. 68 v.

28. G. Mees Azn, A.w. 70 v.

29. G. Mees Azn, A.w. 72.

30. G. Mees Azn, A.w. 75.

31. J. Melles, Joachim Oudaan, Heraut der verdraagzaamheid 1628-1692, Utrecht 1958; en S. B. J. Zilverberg, Geloof en geweten in de 17e eeuw, Bussum 1971, 33.

32. J. Melles, A.w. 122 v. 33. J. N. K. van Aken, De Remonstrantsche Broederschap in verleden en heden, Arnhem 1947, 90.

130

theologische lessen te geven, elke vrijdagavond. Hij trok daarmee veel hoorders,

mensen van allerlei slag, en naar men beweert ook kerkenraadsleden van de Gereformeerde kerk.³⁴ Plotseling kwam daaraan een einde door zijn dood; hij bereikte de leeftijd van slechts 26 jaren.

Joachim Oudaan, een libertijns collegiant, die met Brandt zeer bevriend was, schreef voor de nabestaanden een 'Rouw-klage'. Zoiets was Oudaan wel toevertrouwd, want dichten kon hij.³⁵

Het is deze "Rouw-klage" geweest die Mees uit zijn tent gelokt heeft. Ook hij kon dichten. Op de wijze van een anoniem pamflet zond hij een gedicht de wereld in dat tot strekking had, dat men waarlijk de jonge Brandt niet zo overdreven behoefde te betreuren want dat hij niet alleen een Arminiaan maar ook een Sociniaan was geweest.³⁶

De vraag kan opgeworpen worden of Mees niet beter zou hebben gedaan met zijn gedicht openlijk met eigen naam te onderschrijven; maar men bedenke dat anonieme pamfletten in die tijd waarlijk niet tot de uitzonderingen behoorden. Het kan ook zijn dat Mees, zwaar beproefd en de strijd moe, een persoonlijke confrontatie met Oudaan heeft willen voorkomen, terwijl hij tegelijk het toch ook niet geraden heeft geacht om aan het geval geheel voorbij te gaan. Hoe het ook zij, het pamflet verscheen en op dezelfde dag nog werd het Oudaan 's avonds thuisbezorgd.³⁷

Onmiddellijk daarop zette Oudaan zich aan het schrijven van een dichterlijk verweer; hij was er de hele nacht druk mee; reeds de volgende morgen kon het in druk verschijnen; men ziet: men kon snel werken.

Oudaan heeft vermoed wie zijn tegenstander was. Hij trok fel tegen Mees van leer. Hij noemde hem een vogel (zinspelend op de naam 'Mees') waar hem weinig aan gelegen was. Verder noemde hij Mees een 'geest des afgronds' en een 'Blaasbalk van de Hel'.³⁸ Ondanks al dit fraaie heeft Oudaans jongste biograaf hem een 'Heraut der verdraagzaamheid'³⁹ genoemd; men moet zoiets nu maar eenmaal graag willen ...

34. J. N. K. van Aken, A.w. 91. Ook al eerder waren, met onderbrekingen, deze lessen gegeven: zie H. Y. Groenewegen, *Het Remonstrantisme te Rotterdam*, Rotterdam 1906, 86.

35. J. Melles, A.w. 123.

36. G. Mees Azn, A.w. 101. Vgl. W. J. Kllhler, *Remonstranten en Socianen*, De Remonstranten, Leiden 1919, 137-162.

37. J. Melles, A.w. 122.

38. G. Mees Azn, A.w. 102. Oudaan kon fel zijn, zie G B. Hylkema, *Reformateurs*, Haarlem 1902, 77.

39. De ondertitel van Melles' boek. 131

Laat men komen tot het eigenlijke punt van verschil. Waar het Mees om ging was de rechte leer en dat de gemeente daarbij zou blijven. Hij zou zich stellig niet ingelaten hebben met de dood van Geeraardt Brandt was deze niet een Remonstrants predikant geweest die in Rotterdam, waar Mees een der Gereformeerde predikanten was, zoveel opgang maakte, en zoals wij al hoorden naar alle waarschijnlijkheid ook Gereformeerde kerk(eraads)leden verleidde, en die door mannen als Oudaan tegen de Gereformeerde kerk werd uitgespeeld.

Oudaan daarentegen had ook een beginsel, te weten het beginsel van de beginselloosheid. Typerend voor hem zijn de versregels van het gedicht dat hij tegen Mees uitgaf, die als volgt luiden: 'Veracht Armin, en scheld Socyn; ik houwe, als Luther en Kalvyn, Voor Mannen, die zich vroom als Helden, als Wachters, op de muuren stelden'.⁴⁰ Ieder die deze regels op zich laat inwerken zal moeten toegeven

dat hier personen aan elkaar gekoppeld worden die zich op geen enkele wijze laten verenigen. Met 'Armyn' is door Oudaan bedoeld Arminius en met 'Socyn' is door hem bedoeld Socinus, de geestelijke vader der Socinianen. Zij beide vertegenwoordigen beginselen waar die van Luther en Calvijn regelrecht tegenover staan. Oudaan zelf hoorde thuis bij Arminius en Socinus, niet bij Luther en nog minder bij Calvijn. De namen van deze laatste twee te noemen en ze te kwalificeren als wachters op de muren kan nooit door Oudaan oprecht bedoeld zijn. Zijn verdraagzaamheid is maar schijn geweest. Had hij Calvijn werkelijk gewaardeerd dan zou hij niet zo uitgevaren zijn tegen Mees die dezelfde leer verkondigde als Calvijn.

Hier menen wij het geschikte punt bereikt te hebben onze mededelingen aangaande Mees persoonlijk af te breken en over te gaan tot een weergave van een van zijn geschriften, de "Keten der Saligheyt",⁴¹ waarin hij om te beginnen zijn leer aangaande een eeuwige verkiezing en verwerping heeft uiteengezet, anti-arminiaans, anti-sociniaans en anti- libertijns.

40. G. Mees Azn, A.w. 102.

41. De volledige titel luidt: De gouden keten der saligheyt van den H. Geest, door den Apostel Paulus t' samen geschakelt in het 28, 29 en 30 vers van het achtste Capittel tot de Romeynen, Ende nu in negen predicatien Schriftmatigh verklaert, Geloofmatigh uytgebreydt, en Zielmatigh toegepast, Aen des Heeren bloeyende Gemeente te Rotterdam, Door Gregorius Mees, Bedienaer des Heyligen Euangeliums aldaer. Wij gebruikten de latere onveranderde uitgave van de gebroeders Hüge te Rotterdam.

132

De lof der verkiezing

Sprekend over Rom 8:29-30 (de tekst van zijn verhandeling) zegt Mees ergens: 'De Oude plachten dese twee versen te noemen, Een Gouden Keten der Saligheyt; een keten, om dat Godts vrye genadenwerck daer in seer volkomentlijck, ordentlijck en onverbreecklijck 't samen geschakelt.,⁴² Onder de Ouden verstaat Mees hier kerkvaders als Augustinus en andere. In navolging van hen ziet Mees dus een heel nauwe relatie tussen de verschillende heilsweldaden die door Paulus in de genoemde verzen worden opgesomd. Laten wij ze even noemen. Er is allereerst een voornemen Gods, er is ten tweede een voorkennis Gods, er is ten derde een voorverordining (voorbesteding) Gods; vervolgens zijn er de roeping, de rechtvaardig- making en heiligmaking ofwel heerlijkmaking van de zondaar.

De eerste schakel in deze keten is dus Gods voornemen. Ons heil gaat terug tot in het eeuwig voornemen Gods. Hier ligt het eerste begin, de oorsprong van alle werken Gods. Eigenlijk is dat voornemen Gods 'de voornemende Godt selve' zegt Mees. Hijzelf staat aan het begin van al zijn werken. Het is een voornemen dat vastligt. God heeft het Zichzelf als een wet en regel voor al zijn werken voorgeschreven. Hij voert zijn voornemen onfeilbaar, onveranderlijk uit. Niets heeft God tot zijn voornemen bewogen dan alleen zijn eigen wijsheid, raad en wil. Het komt alles uit zijn eigen eeuwig wezen voort. Ook niet ons geloof heeft Hem ertoe bewogen. Zelfs Christus niet. Christus is wel de oorzaak van onze zaligheid, maar niet de oorzaak van onze verkiezing. Het gaat alles terug alleen op zijn eeuwig welbehagen. De bron van alle heil ligt in de eeuwige raad Gods.⁴³

De tweede schakel in deze keten is Gods voorkennis. Het is niet mogelijk hier

een tijdsorde aan te brengen, als zou dus Gods voorkennis chronologisch volgen op zijn eeuwig voornemen. Al kan men echter niet denken aan een tijdsvolgorde, men kan wel denken aan een andere, een logische orde. God zelf legt in zijn Woord, hier in Rom 8, deze logische orde, door zijn voorkennis te noemen ná zijn voornemen. De reden waarom Mees hier zoveel nadruk op heeft gelegd is om de arminiaanse dwaling te bestrijden, als zou heel Gods raad afhankelijk zijn van zijn voorkennis. De Arminianen of Remonstranten leerden immers: God heeft van tevoren gezien wie er geloven zouden en wie niet, en daarnaar heeft Hij toen bepaald wie er zalig zouden worden en wie niet. Neen, zegt nu Mees, Gods raad gaat aan zijn voorkennis vooraf. Bovendien, en dat is het tweede wat hij tegen de Arminianen aanvoert, Gods voorkennis is heel wat méér dan enkel een vooruitzien van wat er zou gaan gebeuren. Je kunt in dezen God niet vergelijken bij iemand die op een berg staat en dan ver beneden zich ziet hoe en waarheen de mensen zich bewegen.

42. Keten 132.

43. A.w. 133 v. 133

Neen, Gods voorkennis berust op zijn voornemen, op Zijn besluiten; zij is de tweede schakel in de keten der zaligheid.⁴⁴

De derde schakel is Gods voorbestemming. Zij is gericht op bepaalde personen, tevens op bepaalde middelen. Degenen die God van eeuwigheid heeft verkoren schenkt Hij naar zijn voorbestemming ook de middelen om tot de zaligheid te komen. Ten aanzien van de anderen, die God naar zijn vrij welbehagen heeft besloten in hun zonden te laten, onthoudt Hij naar Zijn voorbestemming de middelen, of onthoudt Hij althans de Geest.⁴⁵

Mees heeft heel goed geweten dat deze leer, welke men noemt de leer van de dubbele praedestinatatie, vele vijanden heeft. Hij noemt de jezuieten, de socinianen, de Remonstranten en enige Lutheranen. Zij allen, zegt hij, verheffen de natuurlijke krachten van de mens, spreken van een vrije wil die de mens nog zou hebben. Hij verwijt ze vervolgens dat zij deze 'vrye Wille' maken tot 'Oppervooght van de vrye genade Godts'.⁴⁶ Maar God is uw slaaf niet! roept hij dan uit. Denkt niet dat Zijn wil zich zou moeten voegen naar uw wil.⁴ is een absoluut Souvereyn en eenige Oppereheer van alles, die van niemant wetten ontfanght, noch ook schuldig is aan yemandt van sijn doen reden te geven'. Hij schenkt genade aan wie Hij wil. Wij zijn maar leem, zegt Mees met een beroep op Rom 9, Hij is de Pottenbakker.⁴⁸

Natuurlijk heeft Mees ook geweten welke Bijbeltekst men gewoonlijk tegen deze leer inbrengt, te weten 1 Tim 2:4, waar staat *dat God wil dat alle mensen zalig worden en tot kennis der zaligheid komen*. Doch op dit punt beslist de juiste exegese. Dat met de woorden 'alle mensen' door Paulus bedoeld zouden zijn alle mensen hoofd voor hoofd acht Mees duidelijk in strijd met het verband waarin deze woorden staan. In de voorafgaande verzen is gesproken over koningen en andere hooggeplaatsten. Met 'alle mensen' zijn dan ook bedoeld allerlei mensen. Bovendien, de wil Gods waar Paulus hier over spreekt is Gods wil zoals die zich aan ons voordoet in de verkondiging van het Evangelie, hetwelk een woord is voor allen die het horen; deze wil Gods valt niet zonder meer samen met Gods eeuwige raad. Gods eeuwige raad is ook niet onbepaald, zij geldt deze en die, dus bepaalde personen.⁴⁹

44. A.w. 133, 141.

45. A.w. 146 v.

46. A.w. 139.

47. A.w. 137.

48. A.w. 154.

49. A.w. 107.

134

Er zijn nog meer moeilijkheden waar Mees op ingaat.

Een ervan is deze of de prediking van het Evangelie, de roeping die daarvan uitgaat, de aanbidding van het heil, van Gods kant wel oprecht gemeend is. Immers, er is een eeuwig besluit Gods, waarin vastligt dat alleen de uitverkorenen het zullen aannemen en dat het heil alleen voor hen is.

Mees' antwoord hierop is dat er bij God geen sprake van kan zijn dat Hij niet zou menen wat Hij zegt. Wanneer het Evangelie gepreekt wordt heeft God de Zijnen, zijn uitverkorenen op het oog, maar die bevinden zich te midden van de massa. De anderen die niet uitverkoren zijn hebben God niets te verwijten; God legt niet het kwaad in hen, het zit al in hen; en als Hij met zijn Evangelie tot hen komt dan luisteren zij niet, dan wederstaan zij de Heilige Geest.⁵⁰

Een ander bezwaar dat steeds geopperd wordt tegen de leer der verkiezing en verwerping, en waar ook Mees op ingegaan is, is *of niet terecht door sommigen gezegd kan worden: het is toch tevergeefs al wat ik doe, want ben ik niet uitverkoren dan bereik ik er niets mee.*

Zulk een redenering heeft echter bij Mees alleen maar afschuw kunnen wekken; zij is, zegt hij, 'een smooch der helle, en vuyle ingevinge des Satans'.⁵¹ De mens heeft nimmer recht om zorgeloos te leven. Wel is het volkomen waar dat God zelf de eerste is; Hij is het die de mens van dood levend maakt. Evenwel, niet zodra is er leven in de mens of hij grijpt naar de middelen der genade, en hij houdt op zorgeloos te leven. Gebruikt ge de middelen, is er in u verlangen naar Gods heil, bekeert ge u en gelooft ge het Evangelie, dan is er leven in u, dan zijn er de tekenen van uw verkiezing. Hiertoe wordt ge dan ook geroepen.'

Zo heeft Mees de leer van verkiezing en verwerping zeker niet gebruikt om er de weg tot het heil mee te blokkeren; integendeel, deze leer stelde bij hem die weg juist open.

Er zijn vooral twee motieven geweest in hetgeen Mees heeft gezegd over de verkiezing.

Het eerste is al genoemd, het is het motief van de volstreckte soevereiniteit van God. De genade hangt niet af van ons, de genade is vrij. Alleen zo komt God aan zijn eer.

Het tweede motief is dat van de ware troost. De vastigheid van het heil ligt in God. De leer der verkiezing is allerminst 'een onnutte en troosteloze leere', neen zij is het juist die de ziel opent 'de eerste fonteyne van alle heyl'.⁵³

50. A.w. 111414.

51. A.w. 115.

52. A.w. 115 v.

53. A.w. 18. 135

Mees zelf heeft in de meest droeve omstandigheden van zijn leven er veel troost in gevonden. Al zegt hij dat niet met zoveel woorden het blijkt tussen de regels door. In het begin van zijn boek laat hij duidelijk uitkomen wat het verband is waarin door Paulus over Gods eeuwig voornemen gesproken wordt. Het ging er de apostel om de christenen te Rome te bemoedigen en te troosten. Zij leden verdrukkingen; er was onder hen een zuchten naar verlossing. En dan zegt Paulus: 'En wij weten dat degenen die God liefhebben alle dingen medewerken ten goede, namelijk die naar zijn

voornemen geroepen zijn" (vs 28). De verdrukkingen worden door Mees 'swaerigheden' genoemd; wij weten dat hij zelf er ruimschoots deel aan heeft gehad in zijn leven. En wat is dan de troost? Mees zegt: 'Dwers door alle swaerigheden' heen brengt de Heere ons 'nae sijn eeuwige raedt en vaste voornemen' tot de zaligheid.⁵⁴

Er is de gewisse, vaste hand van de eeuwig verkiezende God die de zijnen leidt, zoals Mees hier zegt, dwars door alle verdrukkingen heen, naar hun eeuwig heil. Stellig spreekt hier het hart van Mees zelf; dit was hem een geloofservaring. Geen wonder dat hij wat verderop zegt, dat wij dit alles weten, gelijk Paulus getuigt (En wij weten ... vs 28) ten eerste 'uyt godtlijke Openbaringen in het Woort', maar ten tweede ook 'uyt eggen bevindinge'.⁵⁵

Wech, wech met alle Lasteraers van de dierbare genade Godts . Met deze exclamatie heeft Mees op het oog allen die 'onder een schendelijck voorwentsel van de Raedt der godlijke onveranderlijckheydt' verzuimen te doen wat zij aan God schuldig zijn, niet gebruiken de middelen der genade.⁵⁶ Zij beweren: Ik kan de onveranderlijke raad Gods toch niet veranderen, als ik uitverkoren ben dan zal het wel goed komen, en dus leef ik maar naar eigen wil en lust. O roekeloos, zorgeloos mens! zegt Mees. Meent ge soms op de wegen van satan door God geroepen te zullen worden? Ge zult in de kerk moeten komen, onder de bediening van het Evangelie en onder de bediening van de sacramenten, want daar is 'de werckwinkel van de Heylige Geest'.⁵⁷ Treffend deze uitdrukking: werkwinkel van de Heilige Geest!

In de werckwinkel van de Heilige Geest

Wij zijn toegekomen aan een volgende schakel in de keten der zaligheid: *Gods roeping*.

'Die Hij tevoren gekend heeft, deze heeft Hij ook geroepen' zegt de tekst. God heeft meer gedaan dan alleen maar bepaalde mensen uitverkiezen, Hij heeft ook bepaald dat deze mensen in hun leven, hoe dan ook het Evangelie zullen horen, zich bekeren en geloven zullen.

54. A.w. 23.

55. A.w. 26.

56. A.w. 280.

57. A.w. 281.

136

Het gevolg hiervan is dat wij gebonden zijn aan de middelen. En dat niet alleen, maar ook dat het gebruik van deze middelen beloften in zich bergt. De mens wordt er door geroepen, tot geloof en bekering. Onze zaligheid hangt niet enkel van onze verkiezing af, ook van ons geloof en van onze bekering. Heel kras heeft Mees dit geformuleerd, zonder daarmee evenwel in tegenspraak te komen met zijn verkiezingsleer; hij zegt namelijk: 'Dies seggen wy ront uyt, niemant sal saligh worden, alleen om dat Godt hem van eeuwigheydt heeft voorgekent, maer om dat hy in Christus gelooft, voortbrengende vruchten der bekeeringe waerdigh'.⁵⁸

Hiermee wil natuurlijk niet gezegd zijn dat allen die het Woord horen en van Godswege geroepen worden tot het heil zalig worden. Ieder weet wel beter. Er zijn er ook die niet luisteren, Mees spreekt van verworpenen. Niet alle mensen, zegt hij, worden op gelijke wijze geroepen.

Hij noemt dan drie verschillende soorten van roeping.

Ten eerste, er is een Goddelijke roepstem tot de mens te beluisteren in heel de schepping. Aangezien de hemelen Gods eer vertellen en het uitspannel zijner handen

werk verkondigt (Ps 19) gaat er een zeer krachtige stem van God uit tot ieder mens. Deze roeping is algemeen, zij komt tot iedereen.⁵⁹ Evenwel, zij heeft geen kracht tot zaligheid; zie wat Paulus daarover zegt in Rom. 1. 60

Ten tweede, er is de roeping die tot ons komt in Wet en Evangelie, wanneer beide gepredikt worden. Ook zij is algemeen, te weten onder degenen die de prediking horen. Zelfs de verworpenen hebben profijt van haar. Er gaat van de prediking ook op hen een zonden-werende kracht uit; zij heeft al vele zondaren in bedwang gehouden, in toom gehouden.

Ten derde, er is de roeping door de Geest. Onder de prediking van het Woord Gods werkt de Heilige Geest in de harten der uitverkorenen. Hij maakt ze levend, vernieuwt ze, heiligt ze.⁶¹ Elders noemt Mees deze roeping een inwendige, in tegenstelling tot de uitwendige roeping die komt tot allen die onder het Woord Gods verkeren.⁶²

Niet dat het Mees' bedoeling is geweest deze twee tegenover elkaar te stellen en geheel uit elkaar te halen. Ook degenen die innerlijk door de Geest geroepen worden behoren tot de schare tot wie het Evangelie komt met een uitwendige roeping. Het is ook niet zo, dat Mees bedoeld zou hebben de uitwendige roeping, dat wil zeggen de prediking van het Evangelie, krachteloos te maken; allerminst, want het is juist onder die prediking dat 137

God onfeilbaar roept degenen die Hij verkoren heeft. Ieder die gelooft en zich bekeert behoeft er niet aan te twifelen waarlijk door God geroepen te zijn. Geenszins heeft Mees ook maar iets te kort willen doen aan de waarde van de prediking van het Evangelie.

Belangrijk is ook wat hij gezegd heeft over de wijze waarop iemand geroepen wordt. Eén bepaalde weg voorschrijven heeft hij beslist niet gewild. Niet alleen dát iemand geroepen wordt maar ook hóe hij geroepen wordt hangt af van het vrije welbehagen Gods. 'De Maniere waer op se (dat zijn de uitverkorenen) worden geroepen hanght aen 't vrye welbehagen Godts'.⁶³ Er zijn er die jong, er zijn er die pas op later leeftijd geroepen worden. Er zijn er die God 'met groote kracht en geweldige overredinge' roept, en dan noemt Mees namen als die van koning Manasse, de moordenaar aan het kruis en Saulus van Tarzen; hij voegt er aan toe: 'Hoe het hout harder en noestiger is, hoe de bijl scherper en de slach krachtiger moet zijn'.⁶⁴ Maar er zijn er ook die 'soetjes geleydet, en ongevoeligh van joncks op tot de Heere gebracht, en als in de schoot der Kercke lieflijk opgeqeect' worden. 'Dele en konnen soo naeuwkeurigh den tijdt en wijze van haer wedergeboorte niet onderscheyden, gelijk een plante die geduerigg aenwast, of Uyrwijser dat steeds omloopt, ronder het te konnen mercken, dan door vergelijkinge van eenige verloopene tijdt'.⁶⁵ Wij veronderstellen dat Mees bij deze regel ook gedacht zal hebben aan de kinderen die hij verloren had en van wie hij geloofde dat zij, na zo jammerlijk omgekomen te zijn, nu eeuwig bij hun moeder in het koninkrijk der hemelen waren.

Wel stelt Mees dat de Wet de zondaar moet vernederen en dat de Wet het hart moet verbrijzelen;⁶⁶ maar hij heeft er geen bekeringsmethode van gemaakt. Waar het hem op aankwam was hoe en wat de prediking uitwerkte. Het moest volgens hem in heel het innerlijke en het uiterlijke leven blijken of men waarlijk door de Geest Gods geroepen en beárbaid was. Op welke wijze en wanneer het was geschied, dat deed er volgens hem minder toe. Hij zegt dan ook: 'geeft uwe Ziele nooyt ruste in 't ondersoecken of oock de voorverordineringe Godts in u haer uytwerckinge heeft'.⁶⁷ Wij zouden extra willen onderstrepen het woord uytwerckinge! Mees heeft dan ook voor niemand de deur der genade willen dichtdoen. Het wordt door hem verworpen dat men ooit uit het een of het ander zou

58. A.w. 155. 63. A.w. 312.
 59. A.w. 281. 64. A.w. 313.
 60. A.w. 291 v. 65. A.w. 314.
 61. A.w. 292 vv. 66. A.w. 295.
 62. A.w. 107. 67. A.w. 159.
 138

kunnen besluiten tot de verworpenen te behoren; neen, want zolang men leeft is er nog hoop: 'voor de dood staet de deure der genade noch open'.⁶⁸

Schuldenboek en vrijbrief

'En die Hij geroepen heeft, deze heeft Hij ook gerechtvaardigd' zegt de tekst.

De rechtvaardigmaking wordt hier gekoppeld aan de roeping, zij is de volgende schakel in de keten des heils. God zet zijn werk in de zondaar voort.⁶⁹

Nadruk legt Mees op het juridische karakter van de rechtvaardigmaking. De zondaar wordt door God rechtvaardig verklaard.⁷⁰ God vertoont zich als een rechtvaardig Rechter, 'sittende eerst op den Throon der gerechtigheit', om recht te doen naar de Wet, maar voldaan zijnde, door het bloed van Christus stapt Hij over 'op den Throon der genaden'.⁷¹ De vierschaar waarin deze troon wordt opgericht is 's mensen geweten.⁷² In Christus stelt de zondaar zich voor Gods gericht;⁷³ hij zegt: O God, wees mij genadig! ⁷⁴ hij vraagt dus vrijspraak.⁷⁵

Jesus, de Voorspraak, treedt toe, en dan volgt de uitspraak van de Rechter, de zondaar ontvangt vergeving van zonden, terwijl hem toegerekend wordt de gerechtigheid van Christus.⁷⁶

Deze uitspraak wordt in het hart aangenomen door het geloof. Heeft Mees dit opgevat als een louter innerlijk gebeuren?

Toch niet, want hij zegt: 'onder de verkondiginge des H. Euangely' geschiedt het. Dus: onder het Woord; maar door de Geest.⁷⁷ Vandaar dat het bij hem ook niet een louter passief gebeuren is; er is, zegt hij, een uitgaan tot Christus, een omhelzen van Christus, een verschijnen voor het gericht Gods in Hem, een vragen om vrijspraak.⁷⁸

Er is Mees veel aan deze rechtvaardigmaking gelegen geweest. Hij brengt er Luthers optreden bij ter sprake. Hij heeft begrepen dat het in Luthers aflatstrijd ging om de leer der rechtvaardiging door het geloof.⁷⁹

68. A.w. 158.
 69. A.w. 344.
 70. A.w. 372.
 71. A.w. 372.
 72. A.w. 373.
 73. A.w. 382.
 74. A.w. 375.
 75. A.w. 382.
 76. A.w. 375 v.
 77. A.w. 378.
 78. A.w. 382.
 79. A.w. 349. 139

Zo gauw wordt weer een eigen gerechtigheid opgericht, zegt hij. Men heeft Christus dan alleen nog maar nodig als een nieuwe lap op eigen oude lompen. Maar Christus is niet gekomen om slechts aan te vullen wat ons ontbreekt. Het luistert hier erg nauw; een kleine stap buiten de rechte weg kan grote, heilloze gevolgen hebben."

Er zijn er zovelen die vertrouwen op hun deugden, hun burgerlijke eerbaarheid, hun godsdienstigheid.⁸¹ Wees toch voorzichtig, maant Mees. Slaet dickwils u schuldeboek op, om volgens Godts wet in uwe conscientie na te sien, dat gy vry meer dan tien duysent Talenten schuldig zijt, waer tegen gy niet een Penning hebt om te betalen'.⁸² Weet dat er een gedenkboek is voor Gods aangezicht waarin heel uw leven beschreven staat. Evenwel, hier zal men het niet bij mogen laten, gelukkig niet, Mees zegt: 'Voegt by het schuldboeck der Wet de vrybrief des H. Euangeliums', zo daalt er vrede in uw hart.⁸³

Dank zij Mees' helder zicht op de leer der rechtvaardiging door het geloof alleen heeft hij scherper dan menig ander gezien wat de betekenis is geweest van de Reformatie. Wij noemden al wat hij opmerkte aangaande Luthers aflaatstrijd. Doch er is meer. Opvallend is zijn oordeel over Thomas à Kempis, een figuur die over het algemeen bij de Gereformeerden in de 17e eeuw, zij het wel met reserves, zeer gewaardeerd werd. Ergens in zijn boek beschrijft Mees drie soorten van christenen op wie hij het niet erg begrepen heeft.

Ten eerste, wereldse christenen. Zij hebben van het christendom alleen de naam; zij leven naar het vlees; zij dienen volop de zonden en de wereld.⁸⁴

Ten tweede, kerkse christenen die God alleen dienen zolang er voor hen voordeel in zit. Levert het hen eer en voordeel op dan zijn zij trouw, maar verandert deze situatie dan vallen zij af. Hun liefde tot God is honden-liefde; als een hond maar een brok vlees krijgt is hij dankbaar, als het op is keert hij zich om en loopt hij weg.⁸⁵

Ten derde, de 'werck-christenen'. Zij hebben God lief niet om Hemzelf maar omdat zij behagen scheppen in hun eigen werk. Zij verliezen zich in allerlei bespiegelingen van zichzelf: hun gedachten en de roerselen van hun ziel. Zij zoeken een weg naar God, van zichzelf uit; zij werken zichzelf op tot in zijn nabijheid. Een middelaar komt er niet aan te pas. Christus' voldoening voor onze zonden komt er ook niet aan te pas. Er wordt

80. A.w. 349 v.

81. A.w. 395.

82. A.w. 396.

83. A.w. 397.

84. A.w. 89

85. A.w. 90.

140

gedaan alsof er nooit een val van de mens in het paradijs heeft plaatsgevonden. Zij lijkt mooi, deze godsdienst, deze devotie, deze mystiek, doch zij is "een loose bedriegerye des Satans, een schoon geverwde strick van de Helle".⁸⁶

Niet alleen Seneca en andere heidenen heeft Mees gerekend tot deze 'werck-christenen' maar ook Thomas à Kempis, en Tauler, die hij beide met name noemt.⁸⁷ Wij herhalen, dank zij zijn heldere kijk op de betekenis van de leer der rechtvaardiging en daarmee op de betekenis van de Reformatie, heeft Mees ook scherp gezien, scherper dan vele anderen,⁸⁸ waar het bij Thomas à Kempis, Tauler en andere middeleeuwse devoten en mystici aan geschort heeft.

Een ware paradijsvogel

Wij komen tot de laatste schakel in de keten der zaligheid. "En die Hij gerechtvaardigd heeft, deze heeft Hij ook verheerlijkt", zegt de tekst.

Deze schakel mag wat de volgorde betreft, zegt Mees, de laatste zijn, in waarde is zij de eerste, 'want sij is het eenige oogwit van alle andere'.⁸⁹

Onder de heerlijkmaking begrijpt Mees ook de heiligmaking. Zij voltrekt zich in de mens niet in eens, gelijk de rechtvaardigmaking, maar geschiedt trapsgewijs.⁹⁰ De rechtvaardigmaking is in alle kinderen Gods gelijk; zowel in hen die een zwak geloof hebben als in hen die een sterk geloof hebben; hoewel een sterker geloof een krachtiger toepassing geniet. Mees herinnert hierbij aan wat er geschiedde in de woestijn, toen de Israëlieten die gebeten waren op de koperen slang moesten zien. Allen die dat deden vonden genezing. Of men sterk van gezicht of zwak van gezicht was deed er niet toe; allen vonden genezing. Zo verkrijgen allen die op Christus zien vergeving van zonden, ook de zwakgelovigen. In Christus zijn zelfs de kleinsten in het geloof rechtvaardig voor God. Wat de heiligmaking betreft ligt echter de zaak heel anders. Er is een meer en een minder; er is ook een trapsgewijs vorderen; tot in de volkomen heerlijkmaking toe.⁹¹ De laatste en hoogste trap zal pas worden bereikt met de wederkomst van Christus,

86. A.w. 91.

87. Aw. 91.

88. Wilhelmus á Brakel, Redelyke Godtsdienst, Deel I, Rotterdam 17134, 1081 zegt van Tauler en Thomas á Kempis dat zij weinig weten te zeggen van de Heere Jezus 'als het rantsoen en de gerechtigheyt, en hoe die door een waerachtigh geloove te gebruyken tot rechtvaardighmakinage', niettemin noemt hij Thomas á Kempis' Navolging van Christus een uitnemend tractaat.

89. Keten 409.

90. Aw. 412.

91. A.w. 414. 141

wanneer de opstanding des vleses zal plaatsvinden.⁹² Dan wacht het dragen van een kroon en eeuwige heerlijkheid. Een christen is een ware paradijsvogel; dan is hij binnen.⁹³

Het is tenslotte vooral een aspect van de heiligmaking, die tevens de heerlijkmaking is, dat wij nog even nadrukkelijk naar voren willen brengen, omdat er door Mees zoveel treffende dingen over gezegd zijn; wij bedoelen het aspect van de eenheid, van de ware broederschap die er is tussen alle kinderen Gods.

In de door Mees behandelde tekstwoorden komen ook voor de woorden: 'Opdat Hij de Eerstgeborene zij onder vele broederen'. Tussen Christus en de wedergeborenen, zegt Mees, bestaat een geestelijke broederschap; deze strekt zich ook uit tot de wedergeborenen ofwel gelovigen onderling.⁹⁴ In vergelijking tot de wereld is deze broederschap maar klein; doch allen bij elkaar genomen zijn het er velen. Het Huis des Vaders is, naar Jezus' Woord, een Huis dat vol zal worden, vol gasten. Johannes zag een schare die niemand tellen kan.⁹⁵

In verband met wat de Schrift leert ten aanzien van deze broederschap zet Mees zich af tegen twee misvattingen.

De eerste is die der mennonieten. Zij willen een broederschap zonder vlek of rimpel.⁹⁶ Menno zelf heeft dit geleerd, al is het door Claes Claesz wel wat afgezwakt.⁹⁷ Jezus echter leert dat in het net van het Evangelie niet alleen goede maar ook kwade vissen zich bevinden; en dat op de akker van de uiterlijke kerk goed zaad en onkruid gezaaid wordt. Gelovigen zullen zich niet mogen afzonderen van anderen; wij allen hebben nog vele zonden.⁹⁸

De tweede misvatting is die der papisten. Zij hebben hun broederschappen, waar zij prat op gaan. Hoevele orden zijn er niet in het pausdom? In die allen volgt men de regels en de voorschriften van de stichters, Van Franciscus, van Dominicus, enz. Men

vindt er een aaneenrijging van allerlei beuzelingen. De kleren die gedragen worden moeten zus of zo zijn, van die bepaalde stof en van die bepaalde kleur. Er zijn talloze wetten van wat men wel en van wat men niet eten mag. De kruin moet zus of zo geschoren zijn. En in dit alles stelt men zijn godsdienst. Zou een kartuizer een kap van een benedictijn opzetten, hij zou in zijn eigen orde

92. A.w. 464.

93. A.w. 488.

94. A.w. 217.

95. A.w. 222 v.

96. A.w. 248.

97. A.w. 248. Zie over Claes Claesz Men. Enc. I 617.

98. A.w. 249 v.

142 143

voor een afvallige worden gehouden. Kan men dat een ware broederschap noemen? In de monnikenorden zijn niet alleen heel verschillende soorten, met heel verschillende plichten, regels, kerken, kloosters, altaren en heiligen maar ook zijn zij allen afgezonderd van het geheel van het lichaam der kerk; zij zijn secten. Wat al een najver tussen al deze orden; nu eens vanwege een grotere toeloop, dan wegens het bezit van grotere heiligen. Zelfs ten aanzien van de gronden van de godsdienst gaan de monnikenorden uiteen. Christus' kerk is evenwel één. De ware broederschap eist liefde tot allen, maar de monniken beperken haar tot de muren van eigen klooster.⁹⁹ Vooral op de bedelmonniken heeft Mees het voorzien; hij noemt ze 'onnutte ballasten der aerde', die 'leven van 't sweet en arbeydt van andere', en luye lesdighgangers'.¹" Van de ware broederschap is bij hen niets te bespeuren, zij bieden er slechts een karikatuur van.

De ware broederschap heeft haar oorsprong in Gods eeuwige raad; zij is van Goddelijke afkomst.¹⁰¹ Er is in deze broederschap een nauwe band, een krachtige roeping Gods brengt allen samen.¹⁰² Er is een broederlijke liefde, een band des vredes. Elk heeft in deze broederschap zijn vaste plaats, zijn eigen ambt. Al heeft men weinig gaven toch kan men er lid van zijn. De weldaden van deze broederschap komen elk lid ten goede.¹⁰³ Deze broederschap heeft grenzen, God zelf bepaalt deze grenzen. Zij vallen niet samen met die van de zichtbare kerk, want daarin zijn ook valse broeden.¹⁰⁴

Wij eindigen met enkele van Mees' vermaningen ten aanzien van deze broederschap. Heb deze broederschap hartelijk lief, zij is Gods gezin.¹⁰⁵ Laat de hele broederschap u dierbaar zijn. Acht u gelukkig dat u er bij moogt behoren. Laat u er niet van afrukken. Omhels de Heere Jezus Christus met geloof en liefde, Hij is onze oudste Broeder, de Eerstgeborene. Zoek alle goederen en voorrechten van deze broederschap te genieten in gemeenschap met deze Eerstgeborene. Betoon in deze broederschap een oprecht broeder te zijn.¹⁰⁶ Sta uw medebroeders met raad en daad bij; verblijd u in hun welstand; acht hen hoger dan alle anderen in deze wereld; lijd met hen mee in tegenspoed; als zij gebrek hebben kom hen te hulp; bewijs hen liefde zonder aanzien des persoon. Dan zal deze broederschap u verkwikken in al uw noden en zorgen. *Vrede zij de broederen . . .1*" Amen.

99. A.w. 251 vv.

100. A.w. 255.

101. A.w. 234.

102. A.w. 237.

103. A.w. 239 vv.

104. A.w. 246 v.

105. A.w. 233.

106. A.w. 260 vv. 107. A.w. 268 v.

7. FLORENTIUS COSTERUS en zijn 'Cleestelyke Mensch' 1687

Een trouw predikant

Op 26 december van het jaar 1677 werd te Obdam in Noord-Holland in de Gereformeerde kerk aldaar bevestigd ds Antonius Deynoot. Als bevestiger trad in deze dienst op een predikant uit een naburige gemeente, ds Florentius Costerus uit Hoorn. De tekst waarmee Costerus zijn collega bevestigde en daarmee aan zijn nieuwe gemeente verbond was 1 Timotheus 4:16 'Hebt acht op uzelf en op de leer'.

De preek is bewaard gebleven en later uitgegeven zodat wij nog kunnen nagaan wat door Costerus in deze dienst is gezegd. Volgens het opschrift dat de preek meekreeg heeft Costerus in deze dienst zijn ambtsbroeder willen voorhouden het beeld van 'de getrouwe predicant'.¹

Daarin komt het in het kort op het volgende neer. Een predikant moet een man zijn die voor alle dingen de Heilige Schrift door en door kent. Hij moet ook rechtzinnig zijn, zich in zijn prediking houden aan de regel des geloofs. Hij moet zelf doen en beleven wat hij anderen voorhoudt. Hij moet steeds zijn eigen hart, zijn leven en zijn geweten toetsen aan het Woord Gods. Wat hij preekt moet door hemzelf heengaan, het mag niet zijn een opzeggen van een van buiten geleerd lesje. Hij moet er in zijn werk van uitgaan dat hij er is voor anderen. Hij moet eenvoudig en verstaanbaar preken, zodat iedereen het volgen en begrijpen kan. Hij moet in de preek acht geven op de noden en behoeften van de gemeente; hij moet ieder die onder zijn gehoor zit zijn of haar bescheiden deel geven.

In dit beeld, zoals Costerus het ontworpen heeft voor zijn nieuwe collega te Obdam, is met weinig moeite ook Costerus zelf te herkennen. Dat door hemzelf is heengegaan wat hij anderen leerde is weliswaar na bijna drie eeuwen niet meer te bewijzen - het is trouwens nooit van iemand te bewijzen - maar niets verhindert ons het veilig aan te nemen. Dat hij een man is geweest die de Heilige Schrift door en door kende is wèl te bewijzen, men hoeft niet meer dan een preek van hem te lezen en men zal ervan overtuigd zijn. Dat hij een rechtzinnig predikant is geweest is boven alle verdenking verheven. Dat hij eenvoudig en verstaanbaar heeft gepreekt is onmiskenbaar.

Er zouden nog meer goede kwaliteiten van deze predikant op te sommen zijn, maar wij wachten ermee, want in de loop van ons verhaal zullen zij vanzelf naar voren treden.

1. Titel van Costerus' tractaten; te vinden in de bundel *Nederlands Vloek en Zegen*, Deventer 1739. Ook de andere tractaten die genoemd worden vindt men hier.

146

Zijn portret

Costerus is een der predikanten uit de 17e eeuw van wie wij een portret bezitten.² Daar eens goed naar te kijken kan ons veel leren omtrent de man zelf, zijn uiterlijk, zijn karakter en persoonlijkheid.

Achter de rug van zijn afbeelding staan zware perkamenten en leren banden; hij bevindt zich dus in zijn studeerkamer, een kamer die welvoorzien is van boeken, een bewijs dat hij een liefhebber van lezen en studeren was. Tijdgenoten hebben hem meer dan eens geprezen als een veelbelesen en geleerd man.³ Zijn rechterhand rust op een Bijbel. Zowel de bijbel als de hand die er op ligt liggen open. Dit gebaar wijst op uitleggen. Costerus heeft in de eerste plaats een uitlegger, een dienaar van de Schrift, het Woord Gods, willen wezen. Maar bij het uitleggen van de Schrift heeft volgens

Costerus behoort het toepassen van de Schrift. Dat is tot uitdrukking gebracht in het gebaar waarmee de linkerhand is afgebeeld. Die wijst namelijk vermanend in de richting van degenen die dit portret bekijken. Costerus' prediking was vermanend; het aandringen op een heilig, godzalig leven nam daarin een grote plaats in. Costerus is in dit vermanen echter allerminst opdringerig geweest, het gebaar van zijn linkerhand is niet fel, veeleer bescheiden.

Wat zijn kleding betreft wij zien Costerus afgebeeld in een wijde mantel met ruime mouwen, met daaronder een rok met een hele rij knoopjes. Het was de klederdracht die men bij predikanten in die tijd steeds tegenkwam. Onder de kin zien wij een brede witte bef. Alles bij elkaar maakt deze kleding de indruk van deftigheid en waardigheid. Het behoorde tot het predikantenbeeld van die dagen, hij moest deftig en waardig zijn.

Costerus heeft een pruik gedragen. Aan weerszijden van zijn hoofd ziet men lange lokken haar golven, tot op de schouders toe. Het dragen van pruiken was in die dagen algemeen, ook onder de predikanten. Maar in die tijd was het anders dan in onze tijd een symbool van voornaamheid en waardigheid.

2. Te vinden in Costerus, *De Geestelycke Mensch in zyn begin, voortgang en uyt-einde*. Wij gebruiken de 6e druk Rotterdam 1739.

3. Winandus van Nieuwstadt noemt hem in zijn Lofdicht op de Geestelycke Mensch 'vol van geleertheyd, geest en kragt'. 147

Het hoofd van Costerus is eivormig, van boven breed en hoog- gewelfd, een bewijs van intelligentie; de vormen en lijnen zijn regelmatig; de ogen zijn groot, zacht en vriendelijk; de neus wat fors, de mond wat smal. In alles het beeld van een gelijkmatig karakter. De uitdrukking van het gezicht is ernstig maar niet somber. Wij krijgen de indruk: een zacht maar geenszins een week man.

Al deze karaktereigenschappen zijn ook uit Costerus' geschriften waar te maken. Een paar gegevens daaromtrent laten wij hier volgen.

In zijn boek *'De Geestelyke Mensch'* komen voorin niet minder dan vier Lofdichten voor. Twee daarvan zijn van plaatselijke collega's, een van Winandus van Nieuwstadt en een van Martinus van Harlingen. Dit wijst er op dat Costerus met deze collega's op goede voet heeft geleefd. Verder, al nemen wij in aanmerking de gewone hoogdravendheid in de stijl van de Lofdichten van die dagen toch klinkt er onmiskenbaar een warme toon in door.⁴ Hetzelfde geldt van een Lofdicht van Regnerus Brouwer, ook een collega maar niet uit Hoorn doch uit Groot-Schermer.⁵ Blijkbaar is Costerus ook met deze collega bevriend geweest.

Zinvol is het in dit verband te memoreren wat Costerus zelf eens in een preek gezegd heeft aangaande de manier waarop predikanten als collega's met elkaar dienen om te gaan. De preek ging over 1 Corinthe 3:22 'Hetzij Paulus, hetzij Apollos, hetzij Cefas, hetzij de wereld, hetzij leven, hetzij dood, hetzij tegenwoordige, hetzij toekomstige dingen, zij zijn allen uwe'.

In de toepassing in deze preek legt Costerus er nadruk op, dat gelijk de apostelen het eigendom waren van de gemeente te Corinthe zo heden ten dage de dienaren des Woords eveneens het eigendom zijn van hun gemeenten. Laat de gemeente, zegt hij, dankbaar zijn voor de predikanten die zij heeft; laat zij haar getrouwe leraren in waarde houden.

Anderzijds, en daarmee keert Costerus zich tot zichzelf en zijn collega's, deze leraren zullen zich angstvallig er voor moeten hoeden ooit partijen en scheuringen in de gemeente te veroorzaken. Niet de minste aanleiding mag er door hen toe gegeven worden dat de gemeenteleden onderling verdeeld raken. Vrome en verstandige

leraren, zo verzekert hij, zijn op dit punt zeer gewetensvol. Ook al hebben zij de gelegenheid om veel mensen achter zich te trekken en daarmee in de gemeente een eigen partij te vormen, zij doen

4. Van Nieuwstadt noemt hem 'waarde Man en Vader'; Martinus van Harlingen zegt: 'Leef lang, myn Jonathan'.

5. Hij zegt in zijn Lofdicht 'Hier wil Godzaligheid niet voor Geleertheyd zwichten'.

148

dat toch niet. Zij verkiezen liever door bepaalde heethoofden daarom bekritiseerd te worden dan op deze wijze de gemeente te verscheuren. De gemeente van haar kant zal zich echter hier ook niet voor mogen lenen. Het is nu eenmaal in alle dingen zo dat er altijd zoveel hoofden zoveel zinnen bestaan. In de kerk houdt de een het met deze dominee en de ander met die. De ene dominee wordt soms hemelhoog bejubeld terwijl de ander op zijn ergst genomen wordt verguisd. Dat deugt echter niet. Af te keuren is het dat als er een nieuwe predikant komt velen dan terstond hoog met hem weglopen en alle andere predikanten minachten. Vooral het vrouwelijk geslacht heeft daar sterk de neiging toe. De ene dominee is begaafder dan de andere, maar daarom mag men de persoon en arbeid van minder begaafden nog niet verachten. Op deze wijze kan men de Geest des Heeren uitblussen.⁶

6. Geestelycke Mensch 575vv. 149

Wij merken hierbij op: een predikant die er blijk van geeft zulk een open oog te hebben gehad voor de verleiding en het gevaar van partijvorming in de gemeente, zal daar in de praktijk stellig zelf rekening mee hebben gehouden. Het kan niet anders: de collega's in Hoorn hebben aan Costerus een eerlijk, bescheiden en goed collega gehad. Wij hebben Costerus ook een gelijkmatig man genoemd. Niet alleen uit zijn portret is dat af te leiden maar evenzeer uit het feit dat hij in zijn preken zich meer dan eens onomwonden gekeerd heeft tegen allerlei uitersten. Wij willen niet vooruit grijpen op wat verderop nog ter sprake zal komen maar delen nu vast . mede, dat hij zowel het overdreven subjectivisme van de geestdrijvers als alle geesteloze letterknechterij van anderen heeft afgewezen. Dat hij geen man van uitersten was blijkt ook uit de houding die hij aangenomen heeft tegenover de Coccejanen. Hijzelf was een uitgesproken Voetiaan, en meer dan eens heeft hij dan ook, vaak zonder hun naam te noemen, de Coccejanen bestreden, doch nergens op een wijze die voor deze broeders aanstotelijk kan worden geacht; hij wilde in geen geval de broederhand met hen verbreken. Genoeg dit alles om ons een eerste indruk te geven van de man met wie wij ons hier bezighouden.

Zijn levensloop

Costerus' geboortjaar is onbekend maar het ligt rond 1630. In 1651 is hij te Utrecht aan de universiteit aldaar ingeschreven als theologisch student. Hij moet daar de hoogleraren Voetius en Hoornbeek hebben gehoord en zal veel aan hen te danken hebben gehad. In 1654 werd hij tot het predikambt toegelaten. Hij kreeg een beroep naar Wognum, een plaatsje niet ver van Hoorn. Het is niet uitgesloten dat hij in die plaats ook was geboren. Hij bleef er ongeveer 2 jaar, kreeg toen een beroep naar Hoorn, hetwelk hij ook aannam. Hij is er gebleven tot zijn dood toe, wat betekent dat hij deze gemeente niet minder dan 47 jaren heeft gediend, hij stierf nl. in oktober 1703.⁷

Er is in de 17e eeuw nog een predikant geweest die de naam Costerus droeg, maar wij weten wel ongeveer met zekerheid dat hij niet behoort heeft tot de familie van de

Costerus die wij hier bespreken.⁸

Er bleven van Costerus verscheidene preken bewaard, die opgenomen zijn in een tweetal bundels. De volledige titel van de ene bundel is: 'De geestelycke mensch in zyn begin, voortgang en uyt-eynde' en die van de andere luidt: "Nederlandts Vloek en Zegen en desselfs Re-unie'. Verder is ons omtrent de auteur en zijn werk niets bekend. Een eigenaardigheid bij Costerus is dat hij de christen bij voorkeur heeft aangeduid als 'de geestelijke mens'. Hijzelf heeft daar een verklaring van gegeven, waarop wij nog zullen terugkomen,

Costerus over vloek en zegen

Alleen al over Costerus' bundel getiteld 'Nederlandts Vloek en Zegen' zou heel wat te zeggen zijn, maar wij willen ons beperken.

Zij bestaat voor het grootste deel uit tijdpreken die in heel verschillende jaren en dus ook in heel verschillende perioden van de geschiedenis van ons volk gehouden zijn. Toch hebben al deze preken een en hetzelfde thema dat steeds terugkeert. God is een God van oordeel en genade, van gericht en zegeningen, en dat is af te lezen uit de gebeurtenissen van alledag. Costerus heeft zich in deze visie sterk laten leiden door bepaalde Oudtestamentische Bijbelboeken, onder andere Richteren en 1 Samuel.

Er waren heel wat gebeurtenissen die Costerus aanleiding gaven te spreken over Gods straffende hand, zijn oordeel, zijn vloek. Zo was er de oorlog met Engeland die vooral ter zee is uitgestreden.⁹

7. N.B.Wb.s.v. Te Hoorn kreeg Costerus tweemaal een beroep, een naar Utrecht en een naar Haarlem - zie de Lofdichten.

8. Wij hebben het oog op Johannes Costerus, de schrijver van De Propheet Maleáchi in XXXVI Leerredenen, Delft 1721. Dat hij geen familie is geweest van Florentius Costerus menen wij te kunnen opmaken uit de Opdracht van dit boek aan Bernard Costerus te Woerden; deze Opdracht werd geschreven door Isaacus Hiode.

9. Nederlandts Vloek en Zegen in desselfs Re-unie 17.

150

In 1666 staken de Engelsen 150 van onze koopvaardijsschepen in de brand, de meeste van deze schepen kwamen uit Hoorn, geen wonder dat deze ramp ook Costerus diep getroffen heeft.¹⁰ Er was ook de oorlog met Zweden waar onze Oostzeehandel zwaar onder geleden heeft.¹¹ In 1672 kwamen wij zelfs terecht in een oorlog tegen een viervoudige vijand: Engeland, Frankrijk, Whister en Keulen. Het was een spannende tijd, ook Costerus heeft haar intensief beleefd.¹²

Verder was er de zeeroverij, waar heel wat mensen en schepen het slachtoffer van werden.¹³ In critieke jaren sneuvelde onze grote zeeheld Maarten Harpentsz Tromp.¹⁴

Bij tijden gingen er zware stormen en onweders over ons land, b.v. in 1654 en in 1660. Maar het ergst van alles was het onweer van augustus 1673, waar ook andere predikanten aandacht aan hebben geschonken. Kerken en torens werden tijdens dit onweer door de bliksem getroffen en brandden af.

Costerus verhaalt hoe in deze grote nood kinderen hun ouders beterschap beloofden en losbollen en andere grote zondaren tot een openlijke belijdenis van hun zonden kwamen.¹⁵ En dan waren er ook nog de dijkdoorbraken.

In 1675 stond het hele land rond Hoorn onder water; hele dorpen waren weggespoeld; het vee was door de boeren die vluchtten moesten voor een appel of een ei verkocht, straatarm keerden zij later tot hun bezittingen terug.¹⁶

In 1654 brak er een grote brand uit in Den Rijk, niet minder dan 430 huizen en

pakhuizen gingen in de vlammen op.¹⁷

Er waren ook de grilligheden van het Hollandse klimaat die veel schade opleverden. In 1675 wou het maar geen lente worden, nog in juni viel er sneeuw en hagel.¹⁸

Er waren jaren dat het land werd omgewoeld door veldmuizen; er waren ook jaren dat het arme vee werd geteisterd door mond- en klauwzeer."

En nog erger dan dit alles waren de zware ziekten die soms uitbraken onder de mensen: hevige koortsen, maar vooral de pest. In 1655, 1663 en 1665 stierven er duizenden aan deze vreselijke ziekte, ook Hoorn werd zwaar getroffen."

Al deze gebeurtenissen hebben Costerus aanleiding gegeven te spreken over de oordelen Gods en aan te dringen op waarachtige bekering tot God.

10. A.w.25.

11. A.w.20.

12. A.w. 27vv.

13. A.w. 21; Nieuwe Vloek 97.

14. Nederlandts Vloek 18.

15. A.w. 40v.

16. Nieuwe Vloek 11 lvv.

17. Nederlandts Vloek 19; Vgl. Simon Simonides, Vrienden-Raedt, Gegeven aen de besochte Gemeynthe van de Ryp, Rotterdam 1654.

18. Nieuwe Vloek 98.

19. A.w. 98; Nederlandts Vloek 16,18.

20. Nederlandts Vloek 19,22,25. 151

Doch niet alleen over vloek heeft hij gesproken ook over zegen. Nadat in 1672 ons land van vier kanten tegelijk was aangevallen had het er op geleken dat er geen redden aan zou zijn, maar zie Holland en Zeeland hadden zich gehandhaafd en de rest werd in de volgende jaren teruggewonnen. Het kwam tot een 're-unie' van de Verenigde Nederlanden.²¹ Er waren nog veel meer zegeningen te noemen en Costerus heeft ze ook indefdaad genoemd. Zelfs in het jaar dat het er op leek dat het nooit zo slecht zou worden viel uiteindelijk de oogst voor de boeren toch nog mee. Het is gebleken dat God geen lust heeft tot slaan, dat er bij Hem uitreddingen zijn, veel barmhartigheid.²²

Wonderen van de Allerhoogste

Niet alleen in de gebeurtenissen in eigen tijd heeft Costerus de hand des Heeren gezien ook in de geschiedenis van ons volk. De kennis van deze geschiedenis heeft hij zijn gemeenteleden ten hoogste aanbevolen. Zelf was hij goed thuis in de grote historische werken van Van Meteren, Bor, P. C. Hooft, Hugo de Groot, Strada en andere. Hij vond daarin de 'wonderen van de Allerhoogste', 'Naest de heylige Schriftuere', zegt hij, 'sijn onse Nederlandtsche Historien ons de noodigste om de wegen des Heeren die hy over onse Vaders en ons gehouden heeft en noch houdt te kennen en heyliglijck te gedencken'.²³

Wonderen heeft de Heere aan ons vaderland gedaan! roept hij in een van zijn tijdredenen uit; en hij gaat dan verhalen hoe erbarmelijk het er met ons land heeft voorgestaan in de 16e eeuw. Wij waren een verdrukt, een arm en een verlaten volk. Niet alleen werden door de koning van Spanje onze rechten vertreden maar bovendien werden duizenden om de religie gedood. Niemand wou ons in bescherming nemen, Engeland niet en Frankrijk ook niet.²⁴

Maar zie, 'midden in de machteloosheyt en uysterste veriegentheyt en verlatentheyt heeft de Heere wonderen gedaen tot onser verlassinge'.²⁵

Costerus herinnert dan aan de inname van den Briel in 1572 door de Geuzen; menselijk bekeken was het een louter toevallige gebeurtenis de wind had de Geuzen er

heen gedreven, maar in werkelijkheid was er de reddende hand van God in.²⁶ Hierna hadden ook andere

21. *Nederlandts Breuke geheelt* 38; *Nieuwe Zegen* 163. 22, *Nieuwe Zegen* 169v.

23. *Nederlandts Vloek* 113.

24. A.w. 70.

25. A.w. 73.

26. A.w. 73. Vgl. J.C.A.de Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden 1568 -1572*, Amsterdam 1972,98 'Het is geen wonder dat de calvinistische geschiedschrijvers juist in deze episode Gods ingrijpen in de nederlandse geschiedenis meenden te kunnen bespeuren'.

152

steden zich voor de Prins van Oranje verklaard: Vlissingen, Enkhuizen en ook Hoorn!

27

Eerst had Alva er om gelachen en er zelfs de spot mee gedreven, maar het duurde niet lang of hem bleek de ernst van het geval. Costerus laat niet na ook te vermelden wat de Spaanse vloot, onder Bossu, op de Zuiderzee is overkomen, zij werd daar door de geuzen verslagen.²⁸

De faam van deze overwinning leefde nog altijd voort in de Zuiderzeesteden en dus ook in Hoorn, in de jaren dat Costerus daar predikant was. Nu eens was het 't water, dan de vorst en soms de regen of wat anders wat God gebruikte om ons te helpen in de strijd tegen de Spanjaarden, die overmachtige vijand. Het is meermalen gebeurd dat de Spanjaarden uitriepen: God is geus geworden! of: God is een Lutheraan geworden! Weer en wind noemden zij soms de soldaten van de geuzen.² Welk een zonde deze machtige daden des Heeren te vergeten. Van Hem zij onze verwachting, van Hem alleen. Ook als volk hebben wij Hem te dienen en te vrezen.

Costerus over Willem III

Op 27 oktober 1688 is er ook te Hoorn evenals elders, op last van de Heren-Staten-Generaal, een biddag gehouden. Willem III stond in die dagen op het punt met een vloot over te steken naar Engeland. Onder koning Jacobus II, die Roomsgezind was, werden de Protestanten in Engeland niet alleen achteruit gezet maar zelfs vervolgd.³⁰ Er waren bovendien contacten van Jacobus II met Lodewijk XIV, de Roomse koning van Frankrijk. Het lag in de bedoeling van de beide vorsten de Verenigde Nederlanden ten val te brengen en de Roomse religie hier en elders te herstellen.³¹ In ons land circuleerde een brief die door de Protestanten in Engeland geschreven was aan Willem III, die gehuwd was met een zuster van de Engelse koning, waarin hem gesmeekt werd toch hulp te bieden. In zijn preek op die bewuste biddag heeft Costerus zijn gemeente uit die brief een groot stuk voorgelezen. Het gaat niet om handel, geld of eer, zei Costerus maar om de religie. Het gaat om het behoud van het Protestantisme in Engeland maar ook in eigen land en elders.³²

27. A.w. 75.

28. A.w. 77.

29. A.w. 92.

30. Vgl. E.C.Woodward, *Geschiedenis van Engeland*, Utrecht 1967, 140.

31. Zie G.Groen van Prinsterer, *Handboek van de Geschiedenis van het Vaderland*, Amsterdam 18956, 367v; en N.Japikse, *De Geschiedenis van het Huis van Oranje Nassau Deel 1*, Den Haag 1948,314w.

32. Willem III naar Engeland 299, 355vv. 153

Costerus heeft dus niet geschuwd ook politiek openlijk kleur te bekennen. Het is

namelijk een feit dat lang niet iedereen in de Republiek ingenomen is geweest met deze onderneming van de Prins. Costerus zelf kende, zoals hij zegt, lieden die er geen lor om gaven of Engeland paaps zou worden of niet, het enige wat hun interesseerde was de negotie. Zelfs waren er die openlijk de expeditie van de Prins afkeurden. Hiertoe behoorden in de eerste plaats de Rooms en in ons land; heimelijk sympathiseerden zij met Jacobus 11.33

Het was ongeveer een half jaar later, n.l. op 30 maar 1689, dat Costerus opnieuw een preek hield waarin de figuur van Willem III ter sprake komt. Niet alleen was 's Prinsen expeditie geslaagd maar bovendien had hij het gebracht tot koning van Engeland. Van harte verheugde Costerus zich daarover. Beschermmer van het geloof noemde hij de Prins. Hij bad hem alle goeds toe.34

Uit dit alles moge blijken hoezeer deze predikant heeft meegeleefd met het wel en wee van zijn volk. Al schreef hij een boek over 'de geestelijke mens', dat betekent niet dat hij stond buiten het gebeuren van zijn tijd. Integendeel, hij stond daar middenin. Hij bekende daarin ook kleur, sprak zich uit voor een onderneming als de expeditie van Oranje in 1688.

Maar het was niet de negotie of enig ander werelds belang wat hem daartoe dreef, maar de religie! Ten diepste: de zorg voor Christus' kerk.

Costerus over de geschiedenis der kerk

Ook in de kerkgeschiedenis is Costerus geïnteresseerd geweest. Dat blijkt uit de namen en feiten die hij noemt maar ook uit de literatuur die hij aanhaalt en de bronnen die hij vermeldt. Opvallend is de grote plaats die daarin door hem gegeven is aan het Martelarenboek.

Wanneer, zoals een enkele keer het geval is, Costerus een overzicht geeft van heel de geschiedenis van Christus' kerk begint hij met een vermelding van de 10 zware vervolgingen die de oudste christenen te lijden hebben gehad van de romeinse keizers.35 Met Constantijn de Grote hielden de vervolgingen op, maar Costerus legt er de nadruk op, dat toen een nieuwe strijd ontbrandde met het optreden van Afius, de ketter die Christus' godheid loochende.36

33. A.w. 368; G.Groen van Prinsterer, A.w. 370.

34. Willem III koning van Engeland 402.

35. De Kerck in Verdrukkinge 231.

36. A.w. 232.

Athanasius die het orthodoxe geloof verdedigde werd niet minder dan vijfmaal om zijn geloofsovertuiging verbannen.37 Ook in de eeuwen daarna was er gedurig strijd. In de beeldenstrijd kregen de voorstanders van de verering der beelden de overhand. De bisschop van Rome 'heeft gaandeweg meer macht aan zich getrokken, de dwaling werd geloofd en de waarheid scheen onder te gaan.38

Een apart hoofdstuk zou te schrijven zijn over wat Costerus allemaal gezegd heeft over de Waldenzen.

Hij slaat ze hoog aan. Wij lezen: 'Het is te verwonderen dat sy uyt die duysternis voortkomende terstont soo veel light hadden'.39 Maar Rome heeft deze mensen niet geduld, zij werden uitgemaakt voor ketteren, hun goederen werden verbeurd verklaard, hun huizen omvergehaald en zijzelf werden overgegeven aan de wereldlijke rechter om ze te doden.40

Met ere vermeldt Costerus ook Wyclif en Joh. Hus en hun optreden in Engeland en

Bohemen. Zij zouden de zuivere leer van het Evangelie hebben verkondigd.⁴¹ Doch niettegenstaande hun optreden nam de duisternis in het pausdom steeds toe. Totdat de Heere God Maarten Luther verwekte. Costerus schetst hoeveel haat en nijd hij van de kant der Roomse geestelijken heeft ondervonden. Van stukje tot beetje zijn Luthers ogen, zegt hij, opgegaan voor de dwalingen van het pausdom. Aanvankelijk geloofde hij nog in een vagevuur en andere Roomse verzinsels, maar God gaf hem steeds meer licht.⁴²

Luther bleef trouwens niet de enige die als Hervormer optrad. Naast hem noemt Costerus ook Zwingli en Karlstad.⁴³

Over bijna alle landen van Europa is er in Costerus' preken wel wat te vinden, zowel over hun verleden als over wat er geschiedde in Costerus' eigen tijd. In zijn tijdpreken heeft hij zijn gemeente uitvoerig geïnformeerd omtrent de toestand van Christus' kerk in al deze landen. Zo bespreekt hij de Reformatie in Engeland en noemt hij de namen van de vorsten Hendrik VIII, Eduard VI, Maria en Elizabeth en van de theologen Thomas Cranmer en Hugo Latimer.⁴⁴

Uitvoerig staat hij stil bij wat in Frankrijk de Hugenoten is overkomen. De opheffing van het Edict van Nantes, waarbij aan

37. A.w. 233.

38. A.w. 234.

39. A.w. 236.

40. A.w. 238v.

41. Nederlands Vloek 62.

42. A.w. 64.

43. A.w. 64.

44. De Kercke in verdrukkinge 244. 155

de Hugenoten vrijheid van godsdienst was toegezegd, door Lodewijk XIV heeft ook hem hoog gezeten.⁴⁵ Andere landen die ter sprake komen zijn Bohemen, Silezië, Moravië, Ierland, Italië, Hongarije en Zevenbergen. In al deze landen ontstak de Heere God het licht van het Evangelie maar de krachten der duisternis waren groot. Overal was de weg der kerk er een van bloed en tranen.⁴⁶

Persoonlijk had Costerus eens contact gehad met Hongaarse predikanten, onze grote luitenant-admiraal Michiel de Ruyter had ze gered, nadat hij te Napels hoorde van hun droevig lot, zij waren n.l. verkocht als galei-slaven.⁴⁷ Ook dit persoonlijk contact zal er stellig toe hebben bij gedragen dat Costerus een diep besef heeft gehad van het kruis en de vervolging welke het deel zijn van Christus' kerk op aarde.

Costerus over eigen land en kerk

Vergeleken bij de kerk in andere Europese landen maakte de Gereformeerde Kerk in de Nederlanden in de 17e eeuw een tijdperk van rust en vrede door. Gereformeerde predikanten als Costerus hebben daar steeds hun gemeente op gewezen. Echter allermint om hun hoorders in slaap te wiegen; veeleer om ze op te wekken tot dankbaarheid en het betonen van die dankbaarheid in een leven van vreze Gods en goede werken. 'Ten valt niet altyt zo gemakkelyk' horen wij Costerus zeggen, 'ende ten is niet altyt zo veylig Christus te belyden als wel nu onder ons'.⁴⁸ Hij wil zeggen: doet het dan ook! benut de tijd!

Als het beste wat ons volk had mogen behouden noemt hij het Evangelie en dat dit in vrijheid mag worden gepreekt en beleden. Wij behoeven thans niet meer gelijk onze voorouders in bossen en in weilanden samen te komen om God te dienen. Steeds weer hebben het Roomse Hof en de paapse koningen en vorsten getracht het

'Gereformeerde wezen' uit te roeien maar het is door Gods goedheid tot heden toe niet gelukt.⁴⁹

Intussen, Costerus weet dat ook de kerk in Nederland niet onaangevochten is gebleven. Hij herinnert soms aan de Remonstrantse twisten aan het begin van de eeuw. In 1604, zegt hij, begon het vuur te branden. Arminius sprak toen zijn twijfel uit aangaande de verkiezing gelijk die door de Gereformeerde kerk wordt beleden. Die twijfel was er al eerder bij hem, alleen hij had ze nog nooit zo duidelijk uitgesproken. In plaats van bij de studenten de boeken van Calvijn aan te bevelen liet hij

45. A.w. 260-279.

46. A.w. 245, 247, 254.

47. A.w. 259.

48. Geestelycke Mensch 89. 49. A.w. 89.

156

zich er minachtend over uit. De boeken der jezuieten en ook die van Castello daarentegen beval hij wel aan. Er waren studenten die hier oren naar hadden, het leek wat nieuws, het kwam tot een eigen partijvorming, Remonstranten werden zij genoemd. Binding aan de belijdenis noemden deze Remonstranten gewetensdwang. Het hele vaderland brachten zij in rep en roer. Ook de gemeenten raakten door hen in verwarring. De luister van de Gereformeerde kerk in ons vaderland ging door hun optreden ten onder.

Sektariërs buiten deze kerk begonnen haar te bespotten om haar innerlijke verdeeldheid. Buitenlandse vijanden kregen hoop dat onze staat aan deze verdeeldheid ten onder zou gaan. Het leek er werkelijk op of de Reformatie in ons land een ontijdig eind zou vinden. Gelukkig is dat echter toch niet gebeurd. God zelf neigde het hart van onze stadhouder, prins Maurits, tot de goede zaak. Al eerder waren er mannen opgestaan zowel in de regering als in de kerk die de Remonstranten tegen gingen. Na vele jaren en ontelbare moeilijkheden kwam eindelijk te Dordrecht een Nationale Synode bijeen. Hier werd de nieuwe leer der Remonstranten veroordeeld, werden zijzelf uit de kerk geweerd en werd de leer der Reformatie bekrachtigd. Vrede en rust keerden in de kerk én in de staat terug. God heeft grote dingen gedaan! 50

Zoals wij al opmerkten, ook de Coccejanen zijn door Costerus bestreden. Evenwel, anders dan de Remonstranten. Met name worden zij nergens genoemd, maar wel is soms heel duidelijk dat hij in bepaalde gevallen hen op het oog heeft. Enkele van deze gevallen willen wij noemen.

Costerus' boek over de 'Geestelycke Mensch' begint met een 'Opdragt en Toeygening aan den geestelyken Lezer'. Hierin komen wij de volgende woorden tegen: 'Ten smaakt tegenwoordig niet, of daar moet juist gehandelt worden van de Huys-houginge Gods in sijn Kerk, voor, en onder, en na de wet, en van het beloop der tyden en hare verdeeling, en van de gebreken van de Oude, en van de voorregten van het Nieuwe Testament, en van de bekeeringe der Joden, met den aan-kleven van dien. Ja veele doen niet anders, dan datse haar selven en andere ophouden met het uyt-leggen, en toepassen van de Propheeten, waar in sy haar selven ook soo behagen, datse de minste tegenspraak niet kunnen verdragen, even als of het geheele gewigt van het Christendom daar in gelegen was; dat noemt men Wysheyt, en sulke mannen hebben de naam van Wyse, Geleerde Mannen, die magtig sijn in de schriften; die het soo niet en verstaan, die maakt men uyt voor Weet-nieten, voor School-jongens, die de oude lesjes van hare Meesters slegts op-volgen, en de H. Schriftuur niet en verstaan'.

Het is onmiskenbaar dat Costerus hier de preekwijze der Coccejanen

50. Nederlands Vloek 65v. 157

op het oog heeft.

Twee dingen worden daarin door hem bekritiseerd; in de eerste plaats dat zij zo eenzijdig is, men heeft het bijna altijd over de profetieën in het Oude Testament en hun vervulling in het Nieuwe Testament, waarbij dan ook nog aan het geloofsleven der vaders in het Oude Testament tekort wordt gedaan; en in de tweede plaats, dat de dominees die deze preekwijze aanhangen zo arrogant zijn, zij doen alsof zij alleen geleerd zijn en alle andere predikanten maar domoren zijn.

Wat verderop in dezelfde 'Op-dragt en Toe-eygening' wordt nog een derde bezwaar tegen de Coccejaanse preekwijze ingebracht, n.l. dat zij zo weinig biedt voor het heil der zielen. Het is niet zo eenvoudig, zegt Costerus, om te zeggen: deze of die Oudtestamentische profetie is onder het Nieuwe Testament toen en daar vervuld, het zijn vaak maar gissingen, speculaties. En afgezien daarvan wat heeft de gemeente er aan? Wat geeft dat aan de zielenstaat?'

Het oogmerk der predikanten moet zijn zielen te vangen, mensen in de hemel te brengen. Ingewikkelde exegetische problemen horen eerder op de academien thuis dan op de preekstoel. Het mag er een dominee niet om te doen zijn dat de mensen zeggen: Wat is die man toch geleerd! Het gaat om iets anders, om het heil der zielen. Hier constateren wij bij Costerus die typisch praktische inslag die de kracht geweest is der predikanten welke kwamen uit de school van Voetius.

Ook in Costerus' boek over de 'Geestelycke Mensch' zélf komen wij een paar keer zinspelingen op de Coccejaanse prediking tegen. Eerst in een preek over Paulus' woorden: 'en de hoop beschaamt niet' (Rom. 5:5).

Weer geven wij de schrijver zelf het woord: 'Hedendaags wordt er zeer veel gesproken van een toekomstige heerlyke staat van Christi Kerk en Koninkryk hier op aarden, en dat niet met bescheydenheyt en zedigheyt, een ieder zyn gevoelen zeggende, latende ondertusschen een ander zyn oordeel en bedenkinge vry, maar zo sterk en driftig en met zulken verzekeringe alsof het een Hooftstuk van ons algemeen Christelyk Geloof ware; houden andere, die zulks niet ten eersten kunnen aannemen by na voor ongelovige, ten minsten voor plumpe Weet-nieten'.

Costerus dient hen dan van de volgende repliek: 'Wie gy zyt, gaat niet te verre, zeg niet te veel, ziet toe, dat gy in uw hope niet beschaamt wordt'.⁵¹ Ook hier dringt hij bij de Coccejanen dus aan op matiging. Hij wil hen gaarne in hun waarde laten, als zij dan omgekeerd anderen, die hun standpunt niet delen, ook in hun waarde laten. De Coccejanen waren Costerus te drijfverig.

De laatste keer dat in Costerus' boek wat gezegd wordt aan het adres

51. Geestelycke Mensch 506; Vgl. Gottlob Schrenk, Gottesreich und Bund im afteren Protestantismus, Vornehmlich bei Johannes Coccejus, Darmstadt 1967 (' Gütersloh 1923), 209 vv.

van de Coccejanen is in een preek over Job 19:25, een tekst die volgens Costerus' uitleg spreekt over de verwachting van de opstanding der doden. Hij betuigt daar allereerst dat de gelovigen onder het Oude Verbond niet slechts deel hebben gehad aan de beloften die zagen op het aardse Kanaän maar ook aan Gods beloften aangaande geestelijke goederen. Hij roert hiermee aan een punt dat tussen Voetianen en Coccejanen in discussie was. Wij moeten toezien, zegt hij dan vervolgens, 'dat wy niet al te slegten gevoelen hebben van de staat der Geloovigen in het Oude Testament,

en dat wy niet al te slegt van haar spreken. Wy weten wel dat de uytwendige bedeeleing der genade onder haar schraalder en duysterder is geweest, ingewikkelt en bewimpelt met vele schaduwen en voorbeelden, datse door de menigte van de ceremoniele wetten zeer bezet en bestipt waren en strenger van den Heere zyn behandelt als de Geloovige van het Nieuwe Testament... nogtans wat de zaak zelfs aangaat, die hebenze gehadt. Het is derhalven een harde en aanstotelike manier van spreken, wanneer men zegt: De Israëlitē hebben wel genoten groote tydlike goederen, maar voor de laatste dagen zyn haar niet mede gedeelt de waaragtige en blyvende goederen, en de Zaligheyt zelfs is haar metter daat niet geopenbaart'.⁵²

Waarschijnlijk citeert Costerus hier een of andere Coccejaanse predikant, maar hij vindt diens uitspraak hoogst gevaarlijk, immers hij voegt er aan toe: 'zoo ze (d.i. deze woorden) niet onregtzinnig zyn (hebben zij) ten minste veel uytlegginge van nooden, eerze met de regtzinnige belydenisse der Ouden kunnen worden overeen gebragt'.⁵³

Het gevoelen der Coccejanen ten aanzien van de voorrechten der gelovigen onder het Oude Testament bewoog zich dus volgens Costerus op de rand der ketterij. Zelf vertegenwoordigde hij in deze materie onvervalst de gevoelens van Voetius en de Voetiaanse theologen. Toch valt op, de irenische manier waarop Costerus de Coccejanen bestreden heeft. Het is reeds veelzeggend dat hij het woord Coccejanen zelf nergens gebruikt; maar er komt bij dat hij voornamelijk de mánier van hun optreden heeft aangevallen. Overigens, zijn eigen standpunt heeft hij niet onder stoelen of banken gestoken. Costerus zelf was beslist geen Coccejaan. Hij vond dat de Coccejaanse zienswijze op het Oude Testament maar een hoogst gevaarlijke was, een zienswijze die zich bevindt op de rand van de ketterij.

52. Geestelycke Mensch 698.

53. A.w. 698. 159

Inklevende genade

Wij komen nu tot een eigenlijke beschrijving van Costerus' Geestelyke Mensch'. Deze mens laat hij aanvangen met de wedergeboorte. Al in de 'Opdracht' van zijn boek heet het 'Gy sult seggen, Wie is dan Geestlyk, en wie moet daar voor gehouden werden? Ik antwoord, Een iegelyk die door de Geest Gods Wedergeboren en vernieuwt is, en door deselve na Gods wil in de wegen des Heeren geleydt wort'. Geheel en in al zijn delen wordt de mens vernieuwd. Tevoren was hij verdorven in zijn verstand, in zijn wil, in zijn hartstochten en in al zijn daden; de wedergeboorte brengt in hem een algehele verandering en ommekeer. Al wat hij doet doet hij nu 'uyt een inwendig Geestelik beginsel', uit een rein hart, uit een goed geweten, uit een ongeveinsd geloof en met "een Geestelik ooge-merk".

In het boek zelf keren al deze elementen terug. De wedergeboorte is 'een andere nieuwe geboorte', want 'de eerste geboorte moet nog eens herdaan worden'.⁵⁴

Daarna volgt deze definitie van de wedergeboorte: Zij 'is een genadig werk Gods, waardoor hy de verdorven mensch daadelik verandert, ende overzet uyt den staat der zonde in de staat der genade, ende des geestelyken levens, om voortaan Gode te leven'.⁵⁵

De gevallen mens mist het beeld Gods, en zo vindt God hem als Hij hem opzoekt. Zijn verstand is verblind, zijn wil is bedorven en zijn hartstochten zijn ongeregeld. Dit alles neemt God in de wedergeboorte weg. Hij plant in de mens het licht der kennis, ende een geschiktheit ende hebbelikeit van heyligheyt en gerechticheyt'. Er komt in de mens 'een zaad Gods' (1 Joh 3:9). Het nieuwe leven in de mens bestaat niet in enige voorbijgaande daden maar in 'een inklevende genade'.⁵⁶

Costerus verstaat hieronder niet anders dan het beeld Gods, ofwel het nieuwe schepsel, de nieuwe mens, de inwendige mens, de Goddelijke natuur, de Geest.⁵⁷

Er is Costerus veel aan gelegen geweest dat men een echt gééstelijke opvatting van de wedergeboorte heeft. 'Grove gedagten' zegt hij moet men hier uitsluiten. Hiertoe rekent hij ook de opvatting als zou de mens door de wedergeboorte in zijn wezen veranderd worden. Neen, de mens blijft mens; 'die out is wordt niet jong, ende die jong is wordt daar door niet ouder'.

'De natuurlyke krachten, Verstant, Wille, Memorie, blyven in haar natuurlyk wezen: De natuurlyke complexie ofte het temperament van 's menschen bloet en humeuren blyft mede dezelfde, immers de Wedergeboorte neemt die niet weg; Is iemandt van gestalte lugtig en vrolyk, de Wedergeboorte verandert dat niet in zwaarmoedigheyt; Is een ander phlegmatyk en melankolyk ofte zwaar van temperament, de Wedergeboorte maakt daar in geen veranderinge, maar laat hem zodanig'.

54. A.w. 4.

55. A.w. 5.

56. A. w. 5.

57. A.w. 6.

160

De verandering die in de mens plaatsvindt is er een in 'deugdelyke hoedanigheden, van doot tot geestelyk leven, van de zonde tot heyligheyt, van het beelt des Duyvels tot het beelt Gods'.⁵⁸

Wij menen dat Costerus hiermee een zuivere, een Bijbelse beschrijving van de wedergeboorte heeft gegeven. De tegenstelling is er bij hem een tussen zonde en genade en niet tussen schepping en genade geweest. Dit blijkt ook daar waar hij beschrijft de manier waarop de wedergeboorte plaatsvindt,

wij geven de hele passage weer: 'De zondaar wordt gerukt en getrokken van de zonde daar hy aan vast gelymt was; Hy wordt getrokken uyt de Poel der elende, in dewelke hy verzonken lag; Hy wordt getrokken uyt de macht en de klauwen des Satans, die hem gevangen hield tot zynen wille. Niet dat de mensch van den Heere getrokken wort gelyk men een onredelyk dier by de Ooren trekt; Of dat hy gesleept wordt als een Steen ofte als een plomp stuk houts; Gantsch'niet; De Heere bewerkt de mensch na zynen aard; Gelyk hy begaaft is met verstant en wille, dat hy zoetelyk en nochtans krachtig tot Christus getrokken en overgebracht wordt; Hy wordt van onverstandig verstandig gemaakt, zo dat hy de zake vat zo alze moet gevat worden, ende derhalve met oordeel doet 't gene hy doet; Hy wordt van onwillig gewillig gemaakt, zo dat hy gerne doet 't geene hy doet, hy doet niet liever dan dat. '⁵⁹

Elders zegt Costerus: God werkt in de mens niet als in een stok, blok of steen maar als in 'een redenvattig schepsel', zodat het met zijn 'redelijke natuur' overeenkomt.⁶⁰

Zou de Schepper 'die yeder natuur geschapen heeft, die 's menschen Herte geformeert heeft niet weten in elk schepsel soo sijn werk te doen, dat het met yeders aart overeenkomt? Soud' Hy dan niet weten de mensch als een mensch te behandelen, sijn beelt in hem te brengen ronder hem te ontmenschen, ofte sijne geschapene nature weg te nemen?'⁶¹

Costerus heeft zich in dit betoog naar twee kanten afgezet.

In de eerste plaats naar de kant van de Remonstranten. Deze lieten de verandering in de mens opgaan in zijn daden; neen, zegt Costerus, het hele hart wordt veranderd, er komt een zaad der wedergeboorte in de mens, een ingestorte genade.

In de tweede plaats naar de kant van extreme lieden ter rechterzijde, die met hun opvatting van de wedergeboorte de schepping zelf aantastten. Ook op een onbijbelse en on-Gereformeerde wijze kan gesproken worden over 's mensen doodstaat; n.l. zo dat het de schijn krijgt

58. A.w. 4.

59. A.w. 21.

60. A.w. 36.

61. A.w. 37. 161

of wij slechts stokken en blokken zijn; met bovendien het gevaar dat men de stand der wedergeboorte gaat afmeten aan allerlei uiterlijke verschijnselen. Om een voorbeeld te geven: is iemand opgewekt van aard dan zou hij niet wedergeboren zijn; omgekeerd, is iemand geneigd tot klagen dan gaat hij er voor door. Dat Costerus werkelijk zulke lieden op het oog heeft gehad blijkt uit wat verderop in zijn boek volgt: 'Niemand zy zo dwaas, dat hy navolge dat hedendaagze gemaakte gelaat, waar mede zo veele Huychelaars haar tegenwoordig behelpen, en waar aan, 't welk ons jammert, zo vele vrome Zielen haar schuldig maaken; namelyk, dat ze haar gewennen, aan een louter gemaakt gelaat; Datze het Hoofd laten hangen als een Bieze, het aangezichte mismaaken, haar spraak en taal, die haar de Schepper gegeven heeft, of 't enemaal inhouden, zo dat men haar niet en kan verstaan, of wonderlyk veranderen ja bederven, even als of zulke buygingen en neygingen van de stem Heyliger waren als andere, voegende dan daar by eygen gezochte spreekwyzen, waar aanze haar zelve kenbaar maaken. Och! Waar toe vervalt den mensch niet al, wanneer hy zyn eygen gedachten aanbid, en wyzer wil zyn, als Godt hem heeft geleert? ".62

Ook al in de 'Opdracht' van zijn boek had Costerus hartige woorden gericht aan dit soort lieden. Er zijn er, zegt hij daar, die hun geestelijkheid zoeken in een somber gezicht, in bepaalde gebaren, in het laten hangen van hun hoofd, in het vouwen der handen, in het opslaan der ogen, in hun manier van praten, n.l. heel zacht praten en praten met bepaalde stembuigingen. En vooral als iemand aparte gezegdes heeft wordt dat terstond door sommigen gehouden voor een kenmerk van geestelijkheid. Er wordt van zulke lieden grote ophef gemaakt, men spreekt van echte geestelijke mensen, van geheiligde zielen. Ach, laat u toch niet misleiden; het is allemaal geveinsdheid!

Om tot de wedergeboorte zelf terug te keren, Costerus heeft haar, zoals vanzelf spreekt voor hoogst noodzakelijk gehouden. Wij laten hemzelf hierover aan het woord. Niemand be-erft het Koninkryke der Hemelen dan die Wedergeboren is; Eerst moet de Enge weg van de Wedergeboorte gepasseert zyn, eer men kan komen tot het ruyme bezit van het Hemelsche Konink".63

Bekommerde zielen vragen zichzelf soms af of ze wel wedergeboren zijn. 'Ik hoor zo veel spreken van deze Wedergeboorte ende van de Veranderinge die zy maakt in de mensch; Ik hoor ook hoe nootzaakelyk zy is, ik ben er van overtuigt: maar als ik tot my selven ga, ik moet

62. A.w. 47.

63. A.w. 9.

162

bekennen, dat ik van zulken veranderinge in myn persoon niet en weet'.64

Costerus' antwoord is: Wij moeten onderscheid maken tussen degenen die in hun jonge jaren wedergeboren zijn en degenen die dat pas zijn op latere leeftijd. Degenen

die in hun jonge jaren zijn wedergeboren en daarin 'allengskens opgevoet' zijn, die kunnen haar niet aanwijzen, zij hebben er niets van bemerkt, het komt bij hen alleen in de vruchten openbaar.⁶⁵

Soms geven zij al in hun kinderjaren er bepaalde blijken van, b.v. door graag naar de kerk te gaan en bepaalde zonden als vloeken te verafschuwen en te laten. In hen groeit het leven der genade met de jaren mee op.

Anders is het echter met hen die pas in hun later leven tot verandering komen; zij maken een geestelijke crisis door, worden door God getrokken uit deze wereld en uit de zonde; zij kennen, zij het in verschillende mate, de angsten en de smarten van deze nieuwe geboorte.⁶⁶

Nu, wat de vruchten der wedergeboorte zijn. Costerus noemt de volgende: smart over de zonde, een willen leven voor God, een begeerte naar geestelijk voedsel, liefde tot God en liefde tot de gelovigen.⁶⁷

Zit een gelovige 'in een Schuyt of op een Wagen, hoort hy daar iemand een gemoedelike reden, of een woordt, dat na de Geest smaakt, spreken, hy ziet terstont om, wie dat het is, hy krygt een goed gevoelen van hem, hy acht hem, hy bemint hem: Komt hy in een slecht hutje, vint hy daar een mensch, daar hy wat goets in ziet, die in eenvoudigheid des herten innerlyk van den Heere spreekt, hy ziet hem terstont met liefde aan, hy verblyt zich daar in, dat de Heere over al de zyne heeft, ja het kan hem de tranen uyt de oogen tappen, zoo dat hy zich bedwingen moet'.⁶⁸

Elders maakt Costerus deze treffende opmerking: 'Die de Geest Godts in haar binnenste hebben die worden verheven boven haar natuur' Geesteloze mensen volgen de blinde driften der natuur, zij eten, zij drinken, zij slapen, enz; zij volgen blindelings de verkeerde lusten van het vlees; maar die de Geest hebben worden van 'een hooger Geest' gedreven; zij hebben wat anders op het oog dan alleen maar deze aarde, deze wereld en haar ijdelheden; hun geest 'zweeft in de hoogte', zij zien op God; God is hun vreugde.⁶⁹

64. A.w. 12.

65. A.w. 12.

66. A.w. 13.

67. A.w. 14v.

68. A.w. 16.

69. A.w. 67v. 163

Bekering tot God

Aan de stokbewaarder te Filippi heeft Costerus laten zien wat verstaan moet worden onder de bekering van de mens, De geestelijke mens is een mens die bekeerd is. Aangezien heel de wereld een 'sicken-huys' is hebben wij allen God de ware Heelmeester nodig.⁷⁰

Om tot bekering te komen moeten wij gebruik maken van de middelen, die deze hemelse Heelmeester ons schenkt. Men zal moeten beginnen met het Woord Gods te geloven. Wij zullen ons moeten houden aan 's Heeren instellingen; dat wil zeggen het Woord Gods horen, lezen en overdenken, de sacramenten gebruiken. Wij moeten de Wet gebruiken, te weten om door haar van onze verdoemlijkheid en onmacht overtuigd te worden. Heeft de Wet ons daarvan overtuigd dan moeten wij ons keren tot het Evangelie. Onze ziel moet rust zoeken bij Jezus Christus, de Gekruisigde. Intussen moet ons gebed zijn dat de Geest ons te hulp komt.⁷¹

Er zijn er helaas die al te gemakkelijk ervan uitgaan dat zij het geloof hebben. Er is in

hen nooit iets van een waar berouw, nooit iets van een ware verslagenheid des harten. Zij zijn te gemakkelijk aan hun geloof gekomen; zij zullen zichzelf moeten onderzoeken of zij wel het ware geloof hebben.⁷²

Ook wat de bekering betreft is God niet aan een bepaalde tijd geboeiden. Zelfs op het sterfbed kan iemand nog tot bekering komen. Iemand kan kwalijk hebben geleefd en plotseling sterven, b.v. in de strijd of op zee door schipbreuk of anderszins, maar dan nóg zal men voorzichtig moeten zijn in zijn oordeel. Ook zulk een zondaar kan God nog op het laatste moment veranderd en in genade aangenomen hebben. Niet dat wij het er op aan mogen laten komen, maar oordelen mag men niet.⁷³

In de bekering gaat God niet met alle mensen dezelfde weg. 'De Heere hout met alle zondaars niet eenerley cours'. God is vrij en werkt vrij. Lydia's bekering was zachter dan die van de stokbewaarder. Het is met een bekering als met een geboorte, 'het eene Kint komt veel pynlyker en smertelyker ter Werelt als het andere. De gevallen zyn zeer verscheyden'.⁷⁴

Zo houdt Costerus de weg naar Christus open. Sommige bekommerde zielen, zegt hij, menen dat zij eerst dit en dat allemaal moeten hebben voor zij tot Christus mogen gaan en in Hem mogen geloven. Och wat zouden wij ooit kunnen meebrengen als wij tot Christus komen!

70. A.w. 82.

71. A.w. 146v.

72. A.w. 148.

73. A.w. 120. 74. A.w. 121.

164

'O, neen, Zoo haast wy onze zonden gevoelen, daar over bedroeft en verlegen zyn, en dat alles eenvoudig en oprecht als voor de Heere, zo moeten wy tegen die overtuysing en dat gevoelen de Heere Jezus als onze eenige en volkomen Verlosser aangrypen ende op onze verslagene Zielen toepassen'.⁷⁵

De strijd tussen vlees en geest

Wie met Christus door het geloof verenigd is en door Hem met God verzoend en gerechtvaardigd is komt in de strijd, de strijd tussen de oude en de nieuwe mens, de strijd tussen vlees en geest.

De vereniging met Christus brengt met zich mee een kruisiging. De oude mens en zijn lusten worden gekruisigd. In burgerlijke mensen die alleen een burgerlijk goed leven leiden is de verdorven natuur wel wat gebreideld, maar zij worden niet gekruisigd. Anderen zijn er die wel' gekruisigd worden, maar niet door Christus doch alleen maar door hun eigen vlees. Zij behoren misschien tot de gierigen; welnu, wie gierig is ontzegt zich het een en ander, dat is een kruisiging maar niet een kruisiging met Christus. Er zijn er ook die uit ouderdom, uit zwakte of uit andere dergelijke motieven de zonden laten, maar daarom zijn zij nog niet met Christus gekruisigd, want dat is heel wat anders. Tot de ware kruisiging met Christus behoort een smartelijk gevoel want kruisigen doet pijn; onze verdorvenheden laten zich niet anders dan met geweld ten onderbrengen, en dat doet pijn.⁷⁶

Tegenover dit met Christus gekruisigd worden en sterven staat een leven in Christus. Wie door het geloof met Christus gemeenschap heeft die leeft.⁷⁷ Het is een leven dat ook openbaar komt, er zijn tekenen van.⁷⁸ Het is met een waar christen gelijk het met ons vaderland is nadat de Rooms en van hier verdreven zijn. Ons land was tevoren paaps, dat is het nu niet meer; niet dat ons land geheel van 'papery' gezuiverd is,

integendeel, steeds steken de papisten opnieuw het hoofd op en toch: het pausdom heeft in ons vaderland niet meer de overhand. Zo hebben in een waar christen de zonden niet meer de overhand, al zijn zij er nog wel."

In zijn geestelijke strijd wordt de gelovige ondersteund, de Heilige Geest komt hem te hulp, sterkt hem. Vooral in het gebed is dat merkbaar.⁸⁰

75. A.w. 145.

76. A.w. 197vv.

77. A.w. 207.

78. A.w. 210.

79. A.w. 218.

80. A.w. 293. 165

Over het algemeen weten de gelovigen wel wat zij bidden moeten en tot Wie zij bidden moeten, op welke wijze en tot welk doel, maar als het op de praktijk aankomt dan schieten zij tekort. Zij zijn dan soms zo verward dat zij niet weten waar zij beginnen moeten, of zij weten niet wat goed en wat kwaad is, of zij voor of tegen zichzelf bidden; of de aandacht ontbreekt of de overgave.⁸¹

Laten wij het bidden niet gering achten. Velen gaan er zo los en licht mee om. Zij prevelen haastig een paar woorden en menen dat zij dan gebeden hebben. De blinde papisten lezen hun Getijden, hun Paternosters en Ave-Maria's, bij het tellen van kralen, zelfs terwijl een ander met hen praat, en als het afgelopen is menen zij hun werk gedaan te hebben, maar is dat bidden? Vlot een gebed uitspreken is ook nog niet alles wat er gedaan moet worden, het is maar de schors van het gebed; eigen ziel in nederigheid en gevoeligheid voor de Heere openleggen, in de Geest bidden, met geloof de Heere omhelzen, dat is het ware bidden, het is een zwaar werk, daartoe hebben wij hoger kracht nodig.⁸²

Op welke wijze dan de Geest ons hierin helpt?

Hijzelf bidt voor ons. Men moet dit echter niet misverstaan. Er is niet bedoeld dat Hij het bidden geheel van ons overneemt. Men moet denken aan wat een schoolmeester soms doet, hij zegt iets zijn leerling voor en die moet het hem dan nazeggen; of hij neemt de hand van de leerling in eigen hand en helpt hem met het schrijven. Zo doet nu ook de Geest. Hij dicteert ons het gebed, geeft het ons in. Het is de mens zelf die bidt maar de Geest werkt het in hem. Anders gezegd, de Geest stort ons de kracht en genade in waardoor wij bekwaam worden om te bidden.

Ook wekt Hij ons tot het bidden op. Hij laat ons zien wat ons ontbreekt zodat wij het gaan begeren. Hij geeft ons ook de ware gebedsgestalte.⁸³ Conclusie: Wij zullen de Geest te hulp moeten roepen; intussen, wij zullen zelf onze plicht moeten doen. Wij zullen niet mogen blijven stilzitten en wachten tot de Geest begint, gelijk de quakers en de geestdrijvers doen.⁸⁴

Costerus noemt hier de quakers en de geestdrijvers. Ook elders keert hij zich tegen hen. Zijn pleiten voor een geestelijk mens heeft hem allerm minst doen overslaan naar de kant van de geestdrijverij, een oud of een nieuw spiritualisme. Soms werpt hij quakers, geestdrijvers en andere fanatiekelingen allen op een hoop. Zij verwerpen alle orde, zegt hij, menen

81. A.w. 304vv.

82. A.w. 309.

83. A.w. 312.

84. A.w. 314. Zie wat de quakers betreft Leven uit het innerlijk licht, Getuigenis-

sen van Quakers, Utrecht 1952, 154w.

166

boven alle orde te staan.⁸⁵ Het verwijt dat de geestdrijvers steeds te horen hebben gekregen, ook bij andere schrijvers, vindt men eveneens bij Costerus: zij spreken verachtelijk over Gods Woord en over de prediking daarvan; zij noemen Gods Woord een dode letter, zij roemen in een inwendig licht. Zij scheiden hetgeen God samengevoegd heeft, te weten Woord en Geest.⁸⁶ Al in de 'Opdracht' van zijn boek heet het: Oude en nieuwe geestdrijvers menen dat zij geestelijk zijn omdat zij het Woord en de uiterlijke bediening ervan verachten en omdat zij zich beroepen op een inwendig licht; in werkelijkheid zijn zij natuurlijke mensen.

Opvallend, gezien de kwestie die daarover was in die tijd, is hetgeen Costerus opmerkt aangaande het gebruik maken van formulieren bij het gebed. Sommigen, zegt hij, stellen de geestelijkheid van een christen hierin dat hij in de godsdienst alle voorschriften en regels verwerpt en al wat hij doet uit de Geest doet. Zij eisen dat een predikant nooit een formulier gebruikt, bij het bidden niet en ook niet bij de bediening van de doop en van het Avondmaal; hij mag alleen zeggen wat zijn hart hem ingeeft. Zij spreken terstond van een sleurdienst. Ook deze lieden dwalen zeer. Ik weet zeer wel dat formulieren kunnen misbruikt worden en dat er een gevaar van sleurdienst is, maar het gaat mij te ver in het vrije bidden een kenmerk van het geestelijke te zoeken. Meent men dan soms dat degene die zonder formulier bidt altijd geestelijk bidt? Wanneer iemand in zijn gebed er van alles bij sleept en geheel verward is, is dat dan geestelijk bidden? En mag men alles wat naar een voorschrift gedaan wordt terstond zwart maken als geesteloze sleurdienst? Zou niet iemand een goed formulier, als b.v. het Gebed voor de predicatie, dat door velen gebeden wordt, met aandacht, in het geloof en uit het binnenste van zijn hart kunnen bidden? Mag men zeggen dat dat geesteloos is? Met het zingen van een Psalm is het toch ook zo dat men woorden van een ander overneemt.⁸⁷

Het is haast wel zeker dat Costerus hier gedacht heeft aan mannen als Koelman en Lodensteijn, van wie bekend is dat zij tegen het gebruik van formulieren waren.⁸⁸

Het betekent intussen niet dat Costerus een altijd alleen maar formulieren bidden zou hebben bepleit. Niet altijd moeten wij ons binden

85. Nederlands Vloek 96.

86. Geestelycke Mensch 155; Vgl. G.L. van Daifsen, Het inwaartsch licht bij de Quakers, Zeist 1940, 68vv, 241.

87. Opdracht van de Geestelycke Mensch.

88. Zie wat Koelman betreft A.F. Krull, Jacobus Koelman, Amsterdam 1972 (1901), passim; wat Lodenstein betreft P. Proost Jzn, Jodocus van Lodenstein, Amsterdam 1880, 155vv.

167

aan formulieren, zegt hij. Ik verwerp het gebruiken van formulieren niet, want ook formulieren kunnen in de Geest gebeden worden. Zegt iemand: mijn ervaring is dat het bidden van een formulier de Geest uitblust, - hij spreekt voor zichzelf, maar hij mag daar geen algemeen geldende conclusie uit trekken. Evenwel, niet altijd moet men een formulier bidden; want dan wordt het bidden eentonig en bovendien dan kan men het niet voegen naar de staat en de gelegenheid waar in men op dat ogenblik zich bevindt. Een kind loopt eerst langs stoelen en banken, later loopt het alleen. Het is erg als men nimmer buiten een van buiten geleerd gebed kan.⁸⁹

Costerus is wel duidelijk een man van regel en orde geweest, evenwel zonder te

vervallen in het geesteloze. Het blijkt ook daar waar hij het heeft over de independenten. Hij noemt ze rechtzinnige en deftige mannen, maar hij neemt ze kwalijk dat zij niet willen weten van kerkenraden, classes en synoden en dat zij alle kerkelijke orde verwerpen. Zij zeggen: Wat synoden en wat reglementen! Costerus zei dit in een preek, gehouden in een kerkelijke vergadering, waar boven staat: 'De Kerk in eere en ordre'.⁹⁰

Droeve en blijde dagen

Het christenleven is afwisselend, nu eens droefheid, dan blijdschap. De droefheid van de christen heeft haar oorzaak in allerlei kruis en leed; maar vooral in de beschuldigingen van het geweten en in de kwellingen van de duivel.⁹¹ Wat het laatste betreft, de duivel werpt vreemde en wonderlijke gedachten in het hart; hij kan ook op onze fantasie, op onze inbeelding inwerken.⁹² Glas weet men soms zo te slijpen dat de mens als hij zichzelf er in ziet voor zijn eigen tronie schrikt.⁹³ Dergelijke schrikbeelden kan ook de duivel veroorzaken. Ook kan God zijn aangezicht verbergen, dan zien wij Hem niet en zijn wij bedroefd.⁹⁴ Maar laten wij leren onze droefheid te matigen.⁹⁵ In de Schrift vindt ge een welvoorzene apotheek, maak daar gebruik van.⁹⁶ Wat de duivel betreft, disputeer niet met hem, hij is een 'oudt disputant'; zeg tegen hem: Ik ben een zondaar, dat weet ik, maar ik geloof dat het bloed van de Heere Jezus reinigt van alle zonden, daar verlaat ik mij op.⁹⁷ Christenen kunnen zelfs in ver-

89. Geestelycke Mensch 316v.

90. Kerck in eere 96v.

91. Geestelycke Mensch 345.

92. A.w. 346.

93. A.w. 347.

94. A.w. 348.

95. A.w. 351.

96. A.w. 353. 97. A.w. 355vv.

168

drukking roemen.⁹⁸ Aan verdrukkingen ontkomen zij nooit geheel.⁹⁹ Zij hebben ze ook nodig. Ziet iemand een troep jongens die erg baldadig zijn, hij loopt ze voorbij; maar ziet hij onder hen een van zijn kinderen, dan neemt hij zijn zoon bij de arm en hij geeft hem straf; zo doet nu ook de hemelse Vader.¹⁰⁰ Word niet moedeloos in tijd val), beproeving.¹⁰¹ Laat Christus uw roem zijn, uw hoogste roem, ook in tijden van verdrukking.¹⁰²

Alles is uwe

Geen mens is zo rijk als een christen. Alles is uwe, zegt de apostel Paulus (1 Kor 3:22). Zo zijn de leraars het eigendom van de gemeente, dus der christenen. De gemeente is er niet om hen, zij zijn er om de gemeente. Zij mogen niet staan op hun eigen gemak, hun vermaak, hun voordeel; hun levensdoel moet zijn mensen tot Christus te brengen. Hun eigenbelang moet wijken voor het belang van de kerk.¹⁰³

Ook de wereld is het eigendom der christenen.¹⁰⁴ Goddelozen hebben wel een 'borgerlik regt' in deze wereld maar de ware christenen hebben een 'geheyligt regt' op al wat in de wereld is.¹⁰⁵ Anders gezegd, zij hebben een 'hooger regt' dat geestelijk en hemels is.¹⁰⁶ Van het weinige dat zij hebben kunnen zij zeggen: het is het mijne! Zij zijn er ook tevreden mee; terwijl de kinderen dezer wereld nooit genoeg hebben.¹⁰⁷ Wij mogen onbeschroomd gebruik maken van wat de goede God ons gegeven heeft, n.l. om het te gebruiken. Niet gelijk de onredelijke dieren doen die alleen de natuur volgen; wij zullen er 's Heeren goedheid in moeten zien en proeven. Is de wereld van ons, dan zullen wij ons moeten gedragen als haar wettige heren en eigenaren; wij

mogen geen slaven van ons goed worden, wij moeten meester blijven. Wie er niet zelf van durft te leven en er zijn behoeftige medemens niet mee te hulp wil komen - wat heeft hij aan de wereld? Niet wij moeten de wereld dienen maar de wereld moet ons dienen. Men mag wel smakelijk eten en drinken en zich goed kleden, goed wonen en meer hebben dan men eigenlijk nodig heeft, maar

98. A.w. 411.

99. A.w. 413.

100. A.w. 415.

101. A.w. 428.

102. A.w. 431.

103. A.w. 572vv.

104. A.w. 585.

105. A.w. 586.

106. A.w. 586.

107. A.w. 588. 169

zet iemand er zijn hart op, dat is verkeerd, dat is slaafs. Lijden anderen gebrek, kom ze gaarne te hulp; zij hebben er recht op; wij zijn maar rehtmeesters.1138

Onze verwachting

De geestelijke mens heeft ook verwachting.109 Gelovigen zijn in hun geloof niet blind, zij weten wat zij geloven en hopen, zij leven niet in het onzekere; zij hebben een zekerheid die anderen niet kennen. Zij zijn verzekerd van de waarheid van het Evangelie, zij nemen die waarheid ook aan, dank zij "een inklevende verzekeringe" hoewel met tweestrijd en schroom.' 10 Het is niet waar dat de gelovigen alleen maar door een 'buitengewone openbaring', zoals Trente leert, tot zekerheid kunnen komen. Wat een troosteloze leer is dat! 11

Wij moeten letten op de beloften Gods en daaraan vasthouden.112

Het geloof en de hoop richten zich ten laatste van alles op de opstanding des vleses.113 Plato en andere heidenen hebben wel enig begrip gehad van de onsterfelijkheid der ziel maar van de opstanding der doden begrepen zij niets.114

Wat een troost biedt deze verwachting. Mefiboset zal niet meer kreupel zijn en Bartimeus zal niet meer blind zijn.115

Zo staat dan nu de Geestelijke Mens zoals Costerus hem uitgebeeld heeft voor ons; wie hem toetst aan wat de Heilige Schrift leert aangaande de christen zal niet kunnen ontkennen dat hij getrouw en naar waarheid beschreven en voorgesteld is. Het zal er op aankomen dat wij kunnen zeggen: Ik ben die Geestelijke Mens!

108. A.w. 590v.

109. A.w. 691.

110. A.w. 703.

111. A.w. 706v.

112. A.w. 713.

113. A.w. 738.

114. A.w. 743v.

115. A.w. 749.

8. JOANNES VOLLENHOVE.

en zijn 'Heerlykheit der Rechtvaardigen' 1706

Een kerkdienst in de Hofstad

'O Koninklyke Prinses, die tot vertrek van hier gereet, ons van hier noch, veellicht nu voor het leste, komt eren met uwe tegenwoordigheid, Vergun my, bidde ik, dat ik u noch eens aanmoedige tot het grote werk, waartoe gy bereit zyt, en ik mynen zegenwensch, als den gemeenen wensch van deze kerke, van onzen Haag, en van al dit vaderlant voor de ooren dezer gansche vergaderinge uitstorte...'.¹

De oren voor wie deze bemoedigende woorden bestemd waren, waren die van Prinses Maria, echtgenote van stadhouder Willem III. De plaats waar zij werden uitgesproken was de Grote Kerk te 's Gravenhage.

Het was 19 febr. 1689. Haar gewoonte getrouw was Prinses Maria opgegaan naar Gods huis. Het waren spannende dagen. Enkele maanden was het nog maar geleden dat haar gemaal, Willem III, met een legerafdeling was overgestoken naar haar geboorteland Engeland; dat was geweest in nov. 1688. In Engeland regeerde een broer van Maria, Jacobus II, maar zijn regering was niet langer te dulden geweest. Maria zelf, die eerst achtergebleven was, zou nu binnenkort haar man volgen.

Thans, op deze zondagmorgen, is zij nog een keer in de kerk. Voorganger is Joannes Vollenhove, sinds 1665 Haags predikant. Openlijk heeft hij in deze dienst de Prinses toegesproken; en hij heeft dat gedaan hartelijk én vrijmoedig, gelijk van een trouw dienaar van het Woord Gods verwacht mocht worden.

Het speet Vollenhove wel dat straks niet alleen de Prins maar ook de Prinses zich niet meer zouden bevinden in de Hollandse Hofstad. Straks zijn wij, zegt hij, 'van uwe zo aangename als minzame tegenwoordigheid' beroofd. Hij voegt er echter aan toe, tevergeefs zouden wij hierover klagen, want het gaat om 'Engelants verlossinge' en 'de behoudenis

1. De Heerlykheit der Rechtvaardigen, met de zekerste toevlugt tot de hoogste Rechtvaardigheid, breder verthoont in XIV Predikaatsien, door Joannes Vollenhove 545. Wij gebruiken de tweede druk van 1723, uitgegeven bij Joan Arnold Langerak te Leiden. De eerste druk dateert van 1706. Er verscheen in 1742 te Amsterdam nog een derde druk, welke gelijk is aan de tweede. De eerste druk die bij Abraham de Hondt te 's Gravenhage verscheen bevat nog niet de later toegevoegde gelegenhedspreken.

der kerke', waar wij steeds om gebeden hebben; het moet zo wezen 'naar Godts hoog bestier' en daarom roepen wij u een hartelijk vaarwel toe. Wij hopen dat u een vroom gebruik zult willen maken van al de 'zielnutte lessen, die gy in Godts huys hier met zo veel yvers zo dikmaal gezocht hebt'.² Wel duizend zegenwensen, zegt Vollenhove, zullen u van hier volgen en blyven vergezellen.

Leef ook straks in Engeland 'gelyk gy gezint en gewoon zyt te leven'. Blijf de vrome Ruth gelijk, die in heel Bethlehem voor een deugdzaame vrouw werd gehouden. 'Eer en verhef Christus' ryk in uw erf-ryk'. O Maria, volg na de heilige Maria's, Jezus' discipelinnen. Leef lang als 'een doorluchtige en godtvruchtige Vorstin, op den hoogen erftroon die door koninklyke deugden niet minder dan door geboorte u toekomt'; om als "een oprechte Beschermster des geloofs' het ware geloof te behoeden. Wees welgemoed, ook al moet ge de last van 'dry kronen' dragen, want de Heere is met u. Ik weet, want ik heb het uit uw eigen mond gehoord, dat ge Gods gunst hoger acht dan alle aardse schatten. De Heere zij u nabij!

Een tweede kerkdienst in de Hofstad

Het is 6 jaar later. Weet staat in de Grote Kerk te 's Gravenhage dezelfde predikant, Joannes Vollenhove, op de kansel. Hij ziet er bedrukt uit, blijkbaar is er iets gebeurd wat hem erg heeft aangegrepen. En dat zal wel waar wezen ook, Maria, echtgenote van Willem III, sinds enige jaren koningin van Engeland is overleden. Dezelfde vorstin, die Vollenhove, nu 6 jaar geleden, vanaf deze kansel zo bemoedigend heeft toegesproken.

Er was heel wat gebeurd. 's Prinsen onderneming was geslaagd, Engeland was voor het Protestantisme behouden; en niet alleen Engeland, ook de Republiek. Willem III was tot koning gekroond. In het vaderland hadden velen dat als een eer beschouwd; al vonden zij het niet prettig dat den Haag nu niet meer 's Prinsen enige residentie was.

Toen de treurmare van Maria's dood zich ook in den Haag, gelijk in heel het vaderland had verbreid had men in de Hofstad Vollenhove voor de aangewezen man gehouden om een lijkrede uit te spreken. Niemand onder de Haagse predikanten had de vorstin persoonlijk zo goed gekend als hij.

Deze lijkrede is uitgegeven; zij had tot titel: 'Tabitha doot en onsterfelyk, Vertoont in een Lykpredikaatsie over Hand.XI.36 -39.'

Wij willen uit deze preek het een en ander citeren, omdat zij zulk een fraai licht werpt op de persoon en het leven van Maria.

2. A.w. 545.

3. A.w. 546. 4. A.w. 547.

173

Onze vorstin was een andere, een tweede Tabitha, een ware weldoenster. Zij is nu ten hoogste gelukkig; maar wij hebben een zwaar verlies geleden.⁵ Zes jaar geleden was zij hier voor het laatst in de kerk; ik heb haar toen nog mogen toespreken.⁶ Als kind groeide zij aan het hof op in de weelde; men was er niet bepaald godsdienstig; zij werd er gelukkig niet door bedorven. Toen zij naar Holland kwam was zij vergezeld van dr. Floyd, thans is hij bisschop, en die verzekerde mij toen al, dat zij een oprechte en vrome Prinses was, die in de kringen van het hof moedig haar geloof had beleden en daar al heel wat strijd voor had moeten doorstaan. Dit is bevestigd door wat ik later uit haar eigen mond heb vernomen. Met grote ernst heeft zij betuigd dat zij het gevoel had God nooit genoeg te kunnen danken voor de genade, dat Hij haar verlicht had met de kennis van zijn waarheid en bij de zuiverheid van het geloof bewaard had.⁷

Van haar moeder, zei ze, had zij daarin geen steun kunnen ontvangen, want die was haar al vroeg ontvallen; en van haar vader had zij hierin niets dan tegenwerking ondervonden. Over haar vader was zij zeer bedroefd; niet alleen omdat hij dwaalde maar ook omdat hij het pausdom in zijn rijk trachtte in te voeren⁸; louter tot eigen glorie, niet tot welzijn van het rijk. Zij is zeer met het wel en wee van haar vaderland blijven meeleven en hield ons predikanten, hier in den Haag, van de situatie daar steeds op de hoogte.⁹

Zij was allermintst heerszuchtig.¹⁰ Wel was zij moedig. In een tijd van gevaar reed zij zonder enige vrees te paard door de straten van Londen en monsterde zij het krijgsvolk. Zij was een ware beschermster van het geloof.¹¹ Zij was ook minzaam; zij was toegankelijk voor het volk; met de noden die men had kon men bij haar terecht.

Zij was ook altijd in actie; zij verbeuzelde haar tijd niet. Zij wilde altijd wat doen, nuttig zijn voor anderen.² Als gewichtige staatszaken het vereisten offerde zij zelfs haar nachtrust er voor op. Zij was goed thuis in de aardrijkskunde en in de geschiedenis. In haar vrije tijd borduurde zij;

5. Tabitha doot 159. Deze preek staat in het later toegevoegde deel
 6. A.w. 181.
 7. A.w. 183. Zij kwam in 1677 naar Holland als meisje van 15 jaar, haar man Willem III was 10 jaar ouder. N.Japikse, De Geschiedenis van het Huis van Oranje- Nassau, Deel I, Den Haag 1948,297.
 8. A.w. 184.
 9. A.w. 185.
 10. A.w. 184.
 11. A.w. 186.
 12. A.w. 187.
 174

maar dan liet zij zich intussen goede boeken voorlezen; zij wilde nooit ledig zijn.¹³ Zij was nederig en sober van aard; zij hield niet van pronken, met kleren en juwelen. Zij was liever in de kerk dan aan het hof. Zij deed ook aan persoonlijke oefeningen in de godsvrucht. Ik weet dat zij bad om wijsheid om het volk te regeren. Van een ooggetuige, een hofdame, weet ik, dat zij zo vaak in de bijbel las dat zij hele stukken ervan van buiten kende. Nooit ontbrak zij aan het Avondmaal; en steeds bereidde zij zich ernstig daar op voor. Geen avond ging voorbij of zij las in de Heilige Schrift of in een stichtelijk boek. En 's morgens vroeg mocht niemand van het hofpersoneel haar storen in haar dienen van God. Zelfs in het kortst van de dagen, wanneer anderen thuis bleven vanwege de kou, zat zij ook doordeweeks hier in de kerk in de vroegdiensten. Vele 'Haagsche joffrouwen en mevrouwen' lagen dan nog lui op bed of waren druk met een 'spiegel' en 'poejerdoos'.¹⁴

Ik weet dat zij vaak aalmoezen uitdeelde, al deed zij het zo stil mogelijk; zij deed het 'met een mededogend gemoet', als een andere Dorcas. Er zouden heel wat armen op deze dag van kunnen getuigen; onder andere 'ons gequetste of zieke bootsvolk heeft het gevoelt in den jare 1690, van geneesmiddelen in Engeland door haar voorzien, en verquikt met spijs, die het anders selden of nooit plag te krijgen'; en zij niet alleen, want ook 'de weduwen der gesneuvelden in den zeestryt' heeft zij met geschenken getroost. Veel heeft zij gedaan door een daadwerkelijk hulpbetoon voor arme geloofsgenoten in Engeland, in Piemont, in Duitsland en overal in Europa; onder andere voor arme vluchtelingen. Zij is een 'voedstervrouwe der kerke' geweest.¹⁵ Zoals zij geleefd heeft, zo is zij ook gestorven. 'Toen d' Aartsbisschop van Kantelberg hare Majesteit heel droevig quam waarschuwen, dat de uiterste noot voor handen was, quam haar kloekmoedig antwoord met een vrolyk gelaat hier op uit, datze door bekeeringe tot sterven zich lang bereit hebbende, nu allereerst dit niet behoefde te leren, en Godt gedient hebbende, de doot, overlang al te gemoet gezien, in 't minste niet vreesde'. Zij wist in Wie zij geloofd had, zij kon welgemoed sterven. Zij ging haar hoogste feest- en kroondag tegemoet.¹⁶

13. A.w. 188. Zie over Maria's persoon en godsvrucht N. Japikse, A.w. 297vv.
 14. A.w. 188v.
 15. A.w. 190.
 16. A.w. 192. 175

Een derde kerkdienst in de Hofstad

Zeven jaren later. Weer staat Joannes Vollenhove op de kansel van de Grote kerk te 's Gravenhage. Weer is de stemming gedrukt. Weer moet een dode worden herdacht. Mij, zegt Vollenhove, als oudste predikant van de hofstad heeft men opgedragen om

hem, de vorst die ons ontvallen is, te herdenken. De tekst van de preek was 2 Sam 3:38, waar het gaat over de dood van Abner. De preek is uitgegeven onder de titel: 'Een groot Vorst ons Israel ontvallen door de doot van den Doorluchtigsten, Grootmachtigsten Vorst Willem den Derden'.

De kerk was vol, Vollenhove spreekt van een groot gehoor. 17 Wij hoorden van de onverwachtse dood van de koning, onze erfstadhouder. Er was niemand die het geheel onberoerd liet. Enkele dagen aaneen heeft de doodsklok om hem geluid en het waren evenzovele slagen op onze ziel.18

Wij herdenken hem hier in dezelfde kerk waar hij zo vaak onder het gehoor van het Woord Gods zat en waar hij deelnam aan het heilig Avondmaal.19 Hij achtte de kerkdiensten altijd hoog, kwam naarstig naar Gods huis." Op het Avondmaal bereidde hij zich steeds ernstig voor. Toen een ouderling en ik hem eens bezochten in verband met het Avondmaal bleek ons dat.21

Hij was een man van onberispelijke levenswandel. De heer van der Hoolk, destijds lid van de Staten-Generaal, heeft op verzoek van zijn grootmoeder, Prinses Amalia, het leven van Eduard VI beschreven, opdat het hem tot een voorbeeld zou dienen; dat is niet tevergeefs geweest. Hij bevorderde aan het hof en in het leger de tucht. Hij heeft getracht in Engeland en Schotland kerkelijke geschillen te voorkomen.22

Hij ijverde tegen de ongodisterij. Hij nam het op voor de vervolgdgen in Piemont, in Frankrijk en in de Paltz.23 Hij sprong voor de waarheid in de bres toen zij in Engeland gevaar liep. Tevoren, in 1672 had hij al het vaderland gered.24 Hij streed moedig tegen koning Jacobus, zijn schoonvader, die te keer ging als een andere Saulus.25 In 1688 redde hij het Protestantisme.26 Meer dan al zijn voorgangers heeft hij recht op de titel van 'beschermer van het geloof'.27

17. Groot Vorst 208. Deze preek staat in het later toegevoegde deel.

18. A.w. 222.

19. A.w. 208.

20. A.w. 223.

21. A.w. 224.

22. A.w. 224. Zie voor Willem M's kerkpolitiek in Engeland A.A. van Schelven Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd, Deel II, Amsterdam 1951, 300vv.

23. A.w. 223.

24. A.w. 224.

25. A.w. 225.

26. A.w. 226. 27. A.w. 224.

176

Al zijn krachten heeft onze vorst besteed aan het Gemenebest. Hij heeft zich weinig ontspanning gegund; slechts zelden ging hij op de jacht.28 Zo was het tot het laatst van zijn leven toe. Nu draagt hij de kroon des levens.29 Laat niemand klagen over Gods bestuur; ook op prinses kan men niet bouwen; bouwen kan men alleen op God.30

Een roemvol predikant

De man die wij nu al enkele malen aan het woord hebben gelaten, Joannes Vollenhove, was in zijn tijd zeker niet een der weinig bekende predikanten. Zijn biografie heeft van hem gezegd: 'In hem bezat onze kerk een voorganger als weinigen in zijn dagen geëerd, tot aan het einde van zijn meer dan vijftigjarige ambtsbediening door de buitengewone belangstelling van zijn gemeente gedragen, en om zijn persoon en zijn gaven meermalen in classicale en provinciale vergaderingen met de leiding

belast'.³¹

goed hij thuis was in de hofkring is al gebleken. Er zijn meermalen persoonlijke contacten geweest tussen hem en Willem III en zijn echtgenote, de latere koningin Maria van Engeland. Hij is hun vertrouwensman geweest; hem informeerden zij omtrent de toestanden in Engeland; van hem vroegen zij raad en verwachtten zij steun, niet in het minst op kerkelijk en geestelijk gebied.

Vollenhove was afkomstig uit het gelijknamige Overijsselse stadje, toen nog gelegen aan de Zuiderzee. Hier werd hij geboren 2 juni 1631. Zijn vader Arnoldus Vollenhove is daar eerst advocaat en later burgemeester geweest. Hij was gehuwd met Geertruy Alten, die eveneens uit een welgestelde familie kwam. In huis werd de vreze des Heeren in acht genomen. Jong moest Joannes zijn moeder missen. Hij had 2 broers en 4 zusters.

Zijn middelbare opleiding ontving hij op de Latijnse School te Kampen. In 1648 werd hij theologisch student te Utrecht. Hier doceerde sinds 1636 Voetius, Vollenhove maakte persoonlijk met hem kennis. Naast Voetius was Hoornbeek een docent aan wie Vollenhove veel te danken heeft gehad.

Reeds te Utrecht waren Vollenhove en Willem Sluyter, die daar toen ook studeerde, hartelijke vrienden; zij zijn vrienden gebleven.

28. A.w. 228.

29. A.w. 229.

30. A.w. 234v.

31. E.J.W. Posthumus Meyjes, Joannes Vollenhove, Een Ilaagsch dichter-predikant uit onze gouden eeuw, 's Gravenhage 1921, 7. En ook E. J. W. Posthumus Meyjes, Kerkelijk 's Gravenhage in vroeger eeuw, 's Gravenhage 1918, 54. 177

Vollenhove heeft ook nog enige tijd te Groningen gestudeerd; hij volgde daar de colleges van Maresius, voor wie hij hoge achting heeft behouden.

In 1654 kwam hij klaar met de studie, in maart van datzelfde jaar deed hij zijn intrede in de gemeente te Vledder, in Drenthe. In deze kleine gemeente vond hij tijd om verder te studeren wat hij ook gedaan heeft; bovendien oefende hij zich er in de dicht- en letterkunde. Na anderhalf jaar vertrok hij uit Vledder. Nov. 1655 deed hij intrede te Zwolle. Daar stonden in die tijd 4 predikanten. Hier huwde hij 3 maart 1657 met Gesina Haeke, een dochter van de Zwolse burgemeester. Er werden uit dit huwelijk niet minder dan 15 kinderen geboren.³²

In juli 1665 werd Vollenhove beroepen te 's Gravenhage. In 1658 had hij voor Leeuwarden bedankt, maar dit beroep nam hij aan. 18 Aug. 1665 preekte hij in de Grote Kerk van Zwolle afscheid.³³ De preek ging over Hand 18:18 -21; zij verscheen onder de titel 'Afscheit, genomen van de Gemeente te Zwol'. Wij willen er enkele dingen uit aanhalen.

'Ben ik ooit, zegt Vollenhove met een kloppend en sidderend hart de preekstoel opgegaan, dan is het nu.³⁹ Het is mij een vreugde geweest in uw midden te mogen verkeren; met de collega's heb ik steeds een vreedzame omgang gehad.³⁵ Ik hoop dat er straks in mijn plaats 2 predikanten zullen worden beroepen, de gemeente heeft het nodig.³⁶ Waar ik op reken is in ieder geval niet rust en gemak; een predikant die Zwolle verwisselt voor Den Haag weet dat hij veel werk zal vinden. Hier heb ik weleens wat gevonden wat mij niet aanstond en dat ik getracht heb te verbeteren, daar zal ik nog veel meer vinden; ik hoop dat de Heere mij sterken zal.³⁷ Laat ik mijn vertrek naar Den Haag hiermee mogen verontschuldigen dat ik meen dat ik daar, in zo'n grote stad, meer mensen tot zegen zal kunnen zijn.³⁸ Ik heb mijn besluit niet

lichtvaardig genomen maar na rijp overleg en gebed.³⁹ God roept zijn dienaren niet door een stem uit de hemel, maar door middel van mensen. Eens heb ik mij aan de Heere overgegeven om voor altijd zijn dienaar te zijn. Ons oogmerk moet het zijn om Hem en zijn huis te dienen met zoveel vrucht als maar enigszins mogelijk is. Als zich een kans daartoe aandient, zoals voor mij nu het geval is, mogen wij ons aan geen gemeente, hoeveel wij er ook van houden, gebonden achten.

32. E.J.W. Posthumus Meyjes, Joannes Vollenhove 10-23. Haar portret is te vinden in W.M.R. Vollenhoven, Het geslacht van Vollenhoven, Brussel 1917, 28.

33. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 31.

34. Afscheit van Zwol 5. Deze preek staat in het later toegevoegde deel.

35. A.w. 15.

36. A.w. 38.

37. A.w. 43.

38. A.w. 48.

39. A.w. 49.

178

De meeste kansen lijken er te zijn in de grootste gemeenten. Houdt dit niet voor een werelds motief; eer en voordeel doen er weinig toe. Ik ben overtuigd van de wettigheid van mijn roeping en Gods leiding daarin. De classis hier en de classis daar hebben mijn motieven voor wettig verklaard. En zo ga ik dus nu.⁴⁰

Men kan deze motivering van Vollenhove voor het aannemen van zijn beroep naar Den Haag beoordelen zoals men wil; men kan de vraag stellen of zijn redenering dat men bij de beslissing van een beroep vooral letten moet op het aantal mensen dat men bereikt, wel altijd opgaat; het neemt niet weg dat men hem een eerlijk man zal moeten noemen; hij heeft het zijn gemeente waarvan hij afscheid nam niet anders voorgesteld, laten wij zeggen vromer voorgesteld dan het in werkelijkheid was.

Aan het slot van zijn preek heeft hij even met dankbaarheid terug gezien op de zegen die op zijn arbeid in Zwolle hem geschonken was. Sommigen van u herinneren het zich nog wel, zegt hij, dat, toen ik hier kwam, het aantal Avondmaalgangers zo gering was dat zij gemakkelijk in het koor van deze kerk konden; nu vullen zij twee kerken. De kudde is tot enkele duizenden aangegroeid en ge komt leraars tekort."

Wees niet verdrietig om mijn heengaan, het mag geen verlies heten. 'Waarom zie ik u hier over bedroeft? waarom zie ik uwe nedergeslagene aangezichten, uwe oogen nat van tranen?' De Heere blijft met u. Laat het Woord in uw hart blijven, vergeet het niet.⁴²

In 's Gravenhage heeft Vollenhove gestaan tot aan zijn emeritaat in 1705, in totaal dus 40 jaren. Tweemaal kreeg hij een beroep naar een andere gemeente; in 1670 naar Leiden en later naar Amsterdam; hij vond geen vrijmoedigheid een van deze beroepen aan te nemen.⁴³

In 1674 viel hem een eervolle onderscheiding te beurt; hij mocht als gezantschapsprediker in het gevolg van een buitengewone ambassade, door de Staten-Generaal voor een Zeevaarts-verdrag naar Engeland gezonden, meereizen. Zo leerde hij Engeland door eigen ondervinding kennen; van mei tot november van dat jaar was hij in London. Hij had er omgang met mannen van wetenschap. Een gevolg hiervan is geweest dat hij een jaar later, in 1675, door de universiteit van Oxford onderscheiden werd met een eredoctoraat in de theologie; een onderscheiding die slechts zelden Nederlanders te beurt viel.⁴⁴

40. A.w. 51v.
 41. A.w. 78.
 42. A.w. 79v.
 43. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 45.
 44. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 47vv. 179

Huiselijk leed is de ouderwordende Vollenhove niet bespaard gebleven. Al in 1666, een jaar na zijn intrede in Den Haag, verloor hij een van zijn kinderen, een jongen. Het kind logeerde bij zijn opa in Zwolle en overleed aldaar." In 1680 verloor Vollenhove zijn oudste zoon; deze was toen al volwassen en⁴⁵ had een goede overheidsbetrekking in Overijssel. Een half jaar daarna verloor hij zijn vrouw, 21 juli 1681; zij stierf plotseling na eerst enigermate hersteld te zijn van een zware ziekte.⁴⁶ Ruim 2 jaar later, op 7 november 1683, hertrouwde Vollenhove; de naam van zijn tweede vrouw was Katharina Rozeboom.⁴⁷ Ruim 7 jaar later moest hij ook haar missen, zij overleed 21 febr. 1691.⁴⁸

Na ongeveer 40 jaren de Haagse gemeente te hebben gediend zag Vollenhove zich genoodzaakt zijn ambt neer te leggen.⁴⁹ 6 Mei 1705 nam hij officieel afscheid. De preek ging over 1 Petr 1:25a 'Maar het Woord des Heeren blijft in de eeuwigheid'. De titel van de preek, die later uitgegeven werd, is hiermee in overeenstemming: 'Eewige bestendigheid van Godts Woort'.

Vollenhove heeft zelf in deze preek een verklaring gegeven van het feit dat hij met emeritaat ging. Hij was inmiddels 74 jaar oud geworden; toch was niet de ouderdom op zich de oorzaak van zijn heengaan. Ook was die oorzaak niet te zoeken in een verminderde belangstelling van de kant van de gemeente voor zijn preken; integendeel, hijzelf kon getuigen, dat het hem nooit aan gehoor had ontbroken."

Wij laten hemzelf vertellen wat wèl de oorzaak is geweest: Een 'onverwacht ongeval'. Wat was er dan gebeurd? 'Een musketschoot, al te naby en al te sterk van geluit' heeft 'myn gehoor gekrenkt en met dat gehoor het rechte geluit myner sprake, in 't prediken vooral nootwendig, my benomen'.

Het was niet pas gebeurd, het was al een jaar of 5 of 6 geleden. Vollenhove had zich ermee gewend tot de artsen; alle mogelijke raad om ervan te genezen had hij opgevolgd; ook met preken hield hij vol, al ging het steeds bezwaarlijker. 'Noch heb ik sedert wel vyf of zes jaren lang in alle kerkdiensten volhardt, dikmaal de predikstoel hier ter stede en elders niet optredende zonder met meer dan gewone bekommernisse en benaawtheit tot Godt om bystant te zuchten'. Op de duur kon het echter niet langer 'Maar dit quaat heeft door 't verloop myner hoge jaren zulx toegenomen, als geheughenis en gedachten

45. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 42.
 46. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 62.
 47. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 66.
 48. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 71.
 49. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 83.
 50. Ewige bestendigheid 298. Deze preek staat in het later toegevoegde deel.
 180

op den predikstoel bequam te beroeren, dat ik gedwongen en geperst ben, geperst zegge ik, met gunstige toestemming onzer hoge magten, uit den gewonen dienst te scheiden'. Het is een ongeval, een 'schichtig ongeval' noemt hij het, geweest dat Vollenhove ertoe heeft gedwongen met emeritaat te gaan. Zijn begeerte was het niet; zeker niet; hij had nooit anders gedacht en ook nooit anders verlangd dan zijn dienst

tegelijk, zoals hij zegt, met zijn leven te beëindigen.⁵¹ Ge ziet, zegt hij, ook uw leraars zijn gelijk gras.⁵² Evenwel, het Woord Gods blijft. Zijn laatste vermaningen waren: Weest toch trouw onder het horen van het Woord; bewaart het Woord; onderwerpt u aan het Woord; gehoorzaamt het Woord.⁵³ De Heere zegene u allen.⁵⁴ Vollenhove heeft na dit Afscheid niet lang meer geleefd. Begin maart 1708 voelde hij zijn krachten zeer verminderen. Tot het einde toe mocht hij volkomen helderheid van geest behouden. 14 Maart 1708 ontsliep hij zacht en kalm; de 21e werd hij in de Grote Kerk begraven.⁵⁵ Voorgoed zweeg de 'Haagse Guldenmond'" zoals hij weleens genoemd is, maar nog lang is hij blijven spreken via het boek dat hij heeft nagelaten.

De vriendenkring

Vollenhove is niet alleen prediker geweest ook dichter. Alle dominees in die tijd rijmde weleens wat, getuige de vele Lofdichten, maar daarmee waren zij nog niet dichters, en zeker niet dichters van formaat. Vollenhove is dat wel geweest, al is het natuurlijk mogelijk dat over de waarde van zijn dichtwerken heel verschillend geoordeeld wordt.⁵⁷ Mede dank zij het beoefenen van deze kunst had Vollenhove een uitgebreide vriendenkring. Wij kunnen er de grote Constantijn Huygens toe rekenen.⁵⁸ En al was Vondel niet een vriend van Vollenhove, hij kende en waardeerde hem wel.⁵⁹ Andere vrienden waren Willem Sluiter, predikant te Eibergen,

51. A.w. 274v.

52. A.w. 278.

53. A.w. 286vv.

54. A.w. 299.

55. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 88v.

56. E.J.W. Posthumus Meyjes, A.w. 7.

57. K.F. Proost, Letterkunde, Overijssel, Deventer 1931,1030 acht Vollenhove als dichter 'noemenswaardig'. H. Entjes, Literatuur in Overijssel, Geschiedenis van Overijssel, Deventer 1970,258 zegt dat Vollenhove veelbelovend is begonnen maar de belofte van zijn jeugd niet heeft waargemaakt.

58. Huygens schreef in Vollenhove's boek een Lofdicht dat hij ondertekende met Constanter. Volgens J.A.Worp, Constantijn Huygens, Baarn 1914,34 is deze wijze van ondertekenen een jeugdgewoonte van Huygens geweest.

59. B. Glasius, Godgeleerd Nederland, Deel III, 's Hertogenbosch 1859,542 181

die eens geruime tijd bij Vollenhove in Den Haag logeerde en die hij trouwens al kende vanaf de studiejaren te Utrecht;⁶⁰ en Arnold Moonen, eerst predikant te Hardenberg en toen te Deventer, een veelzijdig en begaafd man.⁶¹

Ook de 17e eeuw heeft verscheidene predikanten-dichters gehad, allereerst Revius, maar ook Lodenstein en de zojuist genoemde, en een overigens vergeten man als Franciscus Martinius, predikant te Epe in Gelderland.⁶² Men las wederkerig elkaars dichtwerken en correspondeerde er over. Het gezamenlijk beoefenen van een en dezelfde kunst legde nauwe vriendschapsbanden.

Doch ook buiten deze kring heeft Vollenhove zijn vrienden gehad. Het blijkt uit de Lofdichten die in zijn werken voorkomen, en omgekeerd uit de Lofdichten die door hem geschreven werden in hun werken. Wij noemen enkele namen: Simon Simonides, Cornelius Bosch en Guilelmus Saldenus, allen collega's van Vollenhove in Den Haag; en H. Velingius, predikant te Leiden. Zo is Vollenhove een man geweest die midden onder de mensen leefde, die in de gemeente gezien was, zelfs zeer gezien, en die ook door collega's en vrienden gewaardeerd werd. Geen wonder dat het enige boek dat hij naliet, bestaande uit een aantal preken, die door hem in verschillende jaren van zijn

ambtsbediening zijn gehouden, de titel meekreeg van "De Heerlykheit der Rechtvaardigen". In hemzelf en in zijn vrienden is iets van die heerlijkheid zichtbaar geworden.

Een Goddelijke heerlijkheid

Vollenhove heeft de titel van zijn boek ontleend aan de eerste twee preken die in de bundel zijn opgenomen; al mag gezegd worden dat verschillende gezichtspunten die in deze twee preken voorkomen in de latere preken terugkeren en soms zelfs een bredere uitwerking krijgen.

Eerst zet Vollenhove, in de eerste preek, uiteen wie onder de ware rechtvaardigen moeten worden verstaan. 'De rechtvaardige is voortreffelijker dan zijn naaste' zegt de tekst die behandelt wordt (Spreuk 12:26), wie is deze rechtvaardige? Het antwoord luidt: Er is hier niet iemand bedoeld die rechtvaardig is door eigen werken, door wat hij in eigen kracht gepresteerd heeft, dus iemand die aan de eis der Wet zou hebben voldaan; want zulken zijn er nergens te vinden. Er is bedoeld iemand die door Christus met God verzoend is en door Hem gerechtvaardigd is. Hiermee is

60. C. Blokland, Willem Sluiter 1627 -1673, Assen 1963,14 (en passim)

61. J. Lindeboom, Arnold Moonen 1624 -1711, Amsterdam 1958,34.

62. Vollenhove heeft Martinius' werken gekend, zie J.CSlee, Franciscus Martinius, Deventer 1904,4;106.

182

echter nog niet alles gezegd, er moet nog wat op volgen. Er moet aan toegevoegd worden dat zulk een zondaar, door God zelf gerechtvaardigd zijnde, ook rechtvaardigheid betracht, rechtvaardigheid doet, de rechtvaardigheid behartigt en beoefent, en daarin ook tracht te vorderen. De rechtvaardigen waar het in de tekst over gaat bezitten een tweërlei rechtvaardigheid, een toegerekende en een 'inklevende' gerechtigheid, een rechtvaardigheid die buiten en voor hen is en een rechtvaardigheid die in hen is. De grond van het behouden worden ligt niet in de inklevende maar in de toegerekende rechtvaardigheid, dus in de gerechtigheid van Christus, maar aangezien er geen genade is zonder dankbaarheid en er geen geloof is zonder werken, is toch ook die andere, die tweede rechtvaardigheid heilsnoodzakelijk .63

En nu dan over de heerlijkheid van deze rechtvaardigen. Men zal niet moeten denken aan een aardse en uitwendige heerlijkheid. De ware rechtvaardigen worden door de wereld vaak verongelijkt en veracht, bespot en gesmaad. Geen aardse maar een hemelse heerlijkheid is bedoeld; geen uitwendige maar een innerlijke heerlijkheid; men kan haar zelfs een Goddelijke heerlijkheid noemen.64

Wij zullen op de voet volgen wat verder over deze heerlijkheid door Vollenhove gezegd wordt.

Hij wijst allereerst op de afkomst en de hoge geboorte van de rechtvaardigen. Rechtvaardigen zijn kinderen Abrahams, kinderen des verbonds, kinderen der belofte, kinderen des vredes, kinderen des lichts, kinderen des koninkrijks, bruiloftskinderen. Zij zijn niet uit de wil van het vlees, uit de wil van de man geboren, maar uit God. Zij zijn zonen en dochteren van God de Allerhoogste, kinderen Gods. Een rechtvaardige te zijn door het geloof heeft Mozes verkozen boven een zoon te zijn van de dochter van de farao. En David verkoos liever een kind van God te zijn dan een schoonzoon te zijn van koning Saul. Een kind van God te zijn is meer dan alle hoogheid in deze wereld te bezitten.65

In de tweede plaats wijst Vollenhove op de familie waartoe elk rechtvaardige behoort en waar hij deel van uitmaakt. Die familie is van geestelijke, Goddelijke aard. Zij is prinselijk, zij is van adel, zij is rijk. 'Vraagt men naar zyne moeder, 't is de heylige kerk, Jeruzalem, dat boven is, een gekroonde en grote koningin'.

Vollenhove verwijst naar Psalm 45. 'En wat heeft hy voor broeders? Om van alle heiligen hier op aarde te zwygen, allemaal kinderen Godts door het gelove in Christus Jesus, en ter

63. Heerlykheit 4vv.

64. A.w. 10v.

65. A.w. 13v.

183

zelve ere met hem verheven: boven in den hemel is Christus zyn outste Broeder'.⁶⁶

In de derde plaats wijst Vollenhove op de macht en heerschappij die aan ieder rechtvaardige gegeven zijn. Eens zullen alle rechtvaardigen met Christus als koningen heersen in alle eeuwigheid; ja nu al is het koninklijk hun gegeven. Iedere gelovige ziel, eens gehuwd met Christus, de hemelse Salomo, heeft recht op de Rijks-kroon. Zo zijn de rechtvaardigen dus koningen; zij zijn tot koningen gezalfd; reeds nu heersen zij met en door Christus.⁶⁷

Maar behalve koningen zijn zij ook priesters; ook daartoe zijn zij gezalfd. Hun priesterlijke waardigheid doet niet onder voor hun koninklijke waardigheid. Groot is deze eer en heerlijkheid. Zij hebben het recht gekregen om offers te brengen, te bidden en te doen al wat behoort tot de taak van de priester.⁶⁸

In de vierde plaats wijst Vollenhove er op dat de rechtvaardigen ook van een lijfwacht zijn voorzien. Tienduizenden engelen staan de rechtvaardigen ten dienste. Zij zijn een hemelse lijfwacht rondom hen. Denk b.v. aan wat Daniel in de leeuwenkuil en aan wat Petrus in de kerker overkwam, zij kregen hulp van engelen.⁶⁹

In de vijfde plaats wijst Vollenhove op het feit dat de rechtvaardigen geheel schuldenvrij zijn. Christus heeft hen van alle zonden en scheid bevrijd. Zelfs hebben zij nu recht, een Goddelijk recht op al Gods goederen' De schatten van de hemel, opgesloten in de beide Testamenten, het Oude en het Nieuwe, komen hun toe. De rechtvaardigen hebben ook recht op de hemel, dat schoon paleis. En hier op aarde hebben zij Gods gemeente, een sterke stad, het huis van de levende God. Ja, God zelf is hun deel. Zij kunnen zeggen: *De Heere is mijn deel in eeuwigheid*; zij zijn Gods gunstgenoten.⁷⁰

In de zesde plaats wijst Vollenhove er op dat de rechtvaardigen o'nk Gods vrienden zijn. Aan hen openbaart God zijn voornemens, zijn geheimenissen. Zij hebben ontvangen de zalving van de Heilige Geest; zij zijn dus ook profeten; zij weten alle dingen.⁷¹

Tenslotte wijst Vollenhove er nog op dat de rechtvaardigen het in alle opzichten goed en rijk hebben. Zij genieten de kostelijkste spijzen de

66. A.w. 14.

67. A.w. 15v.

68. A.w. 17v.

69. A.w. 18.

70. A.w. 19vv.

71. A.w. 24.

184

men maar bedenken kan; zij dragen de meest kostbare kleren, de klederen des heils, gewassen in Christus' bloed, ware bruiloftsklederen. Zij zijn begiftigd met hemelse wijsheid, hebben een verlicht verstand. Zij hebben een innerlijke schoonheid, want Gods beeld is in hen vernieuwd, zij zijn herschapen in ware rechtvaardigheid en heiligheid. Er is in hen moed, er is in hen kracht, er zijn in hen allerlei deugden.⁷²

En deze lof geldt niet slechts enkele rechtvaardigen maar alle rechtvaardigen. Ook de kleine, de beginnelingen. Dus niet alleen een Mozes en niet alleen een Elia, om slechts deze namen te noemen maar alle rechtvaardigen, want Gods gunst is oneindig groot!

73

De wereld verheft rijken en edelen; zij veracht de rechtvaardigen; zij vergist zich. De rechtvaardige is voortreffelijker dan zijn naaste. In de Schrift worden de rechtvaardigen geroemd; om hun godsvrucht, om hun deugd, om al wat zij van God uit genade om niet ontvangen hebben.⁷⁴

Als licht op de middag

Tot de heerlijkheid der rechtvaardigen behoort ook, dat God het steeds voor hen opneemt, dat God voor hen strijdt. Wie de rechtvaardigen verongelijkt, tast daarmee ook God zelf aan. Zij zijn Gods oogappel. 'Waar men vromen te na spreekt of anders verongelykt, daar lydt Godt opspraak en onrecht in zyne uitverkorenen'.⁷⁵ Deze smaad kan God niet dulden. Daarom heeft een man als David' gebeden: Red mij door uw gerechtigheid! Dat God dit doen zal wordt beloofd onder andere in de tekst die in deze preek behandeld wordt: 'En Hij zal uw gerechtigheid voortbrengen als het licht en uw recht als de middag' ((Ps 37:6). Niet dat wij op eer en voordeel zouden mogen zien, en met dat doel voor ogen de Heere zouden mogen dienen, gelijk helaas maar al te velen doen.⁷⁶ Maar God voldoet aan wat geëist wordt door zijn gerechtigheid, omdat deze gerechtigheid in zichzelf heerlijk is. Hijzelf is gerechtigheid en daarom wordt zij door Hem beoefend.⁷⁷ Als een rechtvaardig en barmhartig Rechter kan Hij niet anders dan het opnemen voor de verdrukte onschuld. Alle martelaren, ja heel de kerk heeft de eeuwen door tot God geroepen om recht en het is een bede die Hij verhoort.⁷⁸

72. A.w. 25v.

73. A.w. 28vv.

74. A.w. 33v.

75. A.w. 107.

76. A.w. 94v.

77. A.w. 102. 78. A.w. 105v.

185

Elders komt Vollenhove hier nog eens op terug. Dat is in de preek waarin behandeld wordt wat er staat in Openb. 6:9-10, waar wij lezen van de zielen onder het altaar, die met grote stem roepen, dat God hun bloed zal wreken van, degenen die op de aarde wonen. Het betreft hier de zielen van martelaren, die zoals er staat om het Woord Gods gedood zijn. Er is geen sprake van zegt Vollenhove dat dit gebed hun zou worden ingegeven door een zondige wraakzucht. Wat zij doen is enkel het stellen van de rechtmatige eis om recht. Zij doen dit uit ijver voor Gods eer en uit liefde tot de kerk.⁷⁹ Nog is de martelaren-strijd hier op aarde niet volstreden.⁸⁰ Al menigmaal is

de kerk bloedig vervolgd.⁸¹ Eens zal God al deze bloedschulden wreken.⁸² De straf is nog steeds uitgesteld; veler martelaren bloed is nog niet gewroken; maar komen zal het zeker. Vollenhove vermaant: Laat deze wraak aan God over. Heb niet te grote haast, want dat zou verkeerd zijn.⁸³ In het lijden moet men niet klagen, men moet geduldig zijn. Men moet niet ongelovig God de tijd willen voorschrijven.⁸⁴ Eens zal uw licht schijnen als op de middag." Zie op de uitkomst, hoop op God.⁸⁶ Het grootste licht komt hiernamaals, te weten na de Dag des Oordeels.⁸⁷ Dan wacht u volmaakte heerlijkheid.⁸⁸

Een weg die recht is

Tot de heerlijkheid der rechtvaardigen behoort vervolgens dat het recht doen, met andere woorden het leven naar Gods wil, hun een oorzaak van blijdschap is. Letterlijk staat het zo in de Spreuken (21:15a): 'Het is de rechtvaardige een blijdschap recht te doen'. Velen zegt Vollenhove zijn er die de weg naar de hemel voor allesbehalve aantrekkelijk houden, zij houden die weg voor lastig en naargeestig. 'Men strooit uit dat het leven van een vroom Christen vol ramp en verdriet is, en godvruchtigheid een overzware last; als anders niet bequaam dan droefheit, zwaarmoedigheid en mistroostigheid te baren'. Niet weinig is het kwaad dat hierdoor gesticht wordt 'Veel menschen die 't Christendom belyden, wort de lust en moedt, om dat wel te beleven, hierdoor benomen'.

79. A.w. 468v.

80. A.w. 477.

81. A.w. 483.

82. A.w. 492.

83. A.w. 514v.

84. A.w. 516v.

85. A.w. 101.

86. A.w. 143.

87. A.w. 147.

88. A.w. 150.

186

Zij schrikken terug voor de dienst van God; er is hen zoveel kwaad over verteld. Doch het is laster, er is helemaal geen reden toe.⁸⁹ Een rechtvaardige doet recht en dat is hem tot blijdschap. Hij ervaart daarin Gods gunst; en Gods gunst is een bron van ware blijdschap. Bovendien, hij ervaart ook in het recht doen zelf vreugde." Och, dat toch ieder deze vreugde begeerde! ⁹¹ Maar Vollenhove weet dat dat lang niet zo is. Hij kent er genoeg die heel de godsdienst houden voor iets lastigs. Zij zouden wat graag van de zondag af willen. Zij hebben geen begeerte naar het Woord Gods, naar de prediking. De gehoorzaamheid aan Gods geboden houden zij voor een last, voor een zwaar juk. De naastenliefde kan hen niet bekoren.⁹² Zij zoeken hun vermaak veel liever in de wereld. Welk een dwaasheid! want de vreugde van deze wereld is maar schijn.⁹³

Het is waar, ook de vromen missen weleens de ware lust en begeerte om God te dienen. Zij klagen daar dan ook over. En toch blijft staan wat er staat in de tekst.⁹⁴ Men zal er echter mee moeten rekenen dat niet alle kinderen Gods even ver gevorderd zijn in het leven der genade. Er zijn er die nog maar aan het begin staan en er zijn er die tot enige wasdom zijn gekomen. Het dienen van de Heere, daar zal de mens ook aan moeten wennen, dat zal hij moeten leren. En bovendien, er zijn in het leven van elk rechtvaardige goede en minder goede tijden. In een tijd van hoge nood, of van veel lijden, of van zware aanvechting, of van harde beproeving, wanneer het geloof en de

godsvrucht als door vuur gelouterd worden, zit satan niet stil; hij maakt van die gelegenheid gebruik' en smyt dorens en stenen op den weg der gerechtigheit', n.l. om de mens op te houden, hem te verhinderen voort te gaan, hem in verwarring te brengen, hem te verbijsteren; en al kan hij de ziel van de rechtvaardige niet van Gods genade en een goed geweten beroven, hij kan wel de troost en de vreugde die anders daarin genoten worden wegnemen.⁹⁵ Hoewel, zelfs in zulke tijden is de ware blijdschap niet geheel uitgeblust; de droefheid over wat zij missen is voor de rechtvaardigen een 'heilige droefheit', ja zelfs een 'zalige droefheit'.⁹⁶

89. A.w. 154.

90. A.w. 160v

91. A.w. 163.

92. A.w. 164vv.

93. A.w. 167vv.

94. A.w. 186v,

95. A.w. 188v,

96. A.w. 192v. 187

De gruwel der goddelozen

Er is niet alleen een tegenstelling tussen de rechtvaardigen en de goddelozen, tussen die beide is ook strijd.⁹⁷ Wij hebben te maken met twee partijen, omdat de weg der rechtvaardigen een weg is die lijnrecht tegenovergesteld is aan die der goddelozen.⁹⁸ De rechtvaardigen gruwen van de goddelozen, en dat is terecht want ook God zelf in zijn Woord noemt ze gruwelijk. Een goddeloze heet in de Schrift 'het snootste wanschepsel' dat er op deze aarde is.⁹⁹ Men mene niet dat dit strijdt met het gebod de naaste, ja zelfs de vijand lief te hebben. Men zal n.l. onderscheid moeten maken tussen de goddelozen zelf en hun goddeloosheid; en ook tussen verbeterlijke en onverbeterlijke zondaren. Om met de laatste te beginnen, er zijn zondaren die zo hard en onverbeterlijk zijn dat God zelf in zijn Woord verbiedt om voor ze te bidden (1 Joh 5:16). 'Hier kan deze liefdesplicht (n.l. der voorbede), zonder vergryp of verzuim, stil staan; gelyk de geneesmeester geen geneesmiddelen meer gebruikt by een kranke, voor wien geen hope van gezondheid meer overschiet'.

Maar vooral dient men onderscheid te maken tussen goddeloosheid en de bedrijvers van die goddeloosheid. 'Wort hy (te weten de goddeloze) als een mensch, o Christen, uw medemensch, als uw eigen vleesch, en uit enen bloede als gy gemaakt, by u aangemerkt, hy staat u te beminnen, en door alle goede middelen zyn welvaart te bevorderen'. Anders is het echter als men hem als goddeloze ziet. 'Maar wort hy als godloos aangezien, hy mag en moet dus gehaat en verfoeit worden'. Men haat dan niet zozeer de mens die goddeloos is alswel zijn goddeloosheid. Als Gods schepsel vereist hij, zegt Vollenhove, uw liefde en medelijden, maar uw afkeer verdient hij inzoverre Gods beeld door al zijn boosheid en goddeloosheid in hem bedorven en uitgewist is.¹⁰⁰

Het is geen wonder dat Vollenhove uitdeze houding die volgens hem ten aanzien van de ongelovigen, de goddelozen moet worden aangenomen, laat voortvloeien de eis dat de rechtvaardigen alles wat zij kunnen zullen moeten doen om de goddelozen met wie zij in aanraking komen te beteren en te bekeren.

Hij weet echter dat dat hun allermint in dank zal worden afgenomen. Goddelozen is het eigen dat zij niet bestraft willen worden. Berispingen kunnen zij niet verdragen, zij worden er boos om. Zelfs heel de levenswijze der rechtvaardigen irriteert, prikkelt hen. Zij voelen zich er

97. A.w. 219.

98. A.w. 221,228.

99. A.w. 230.

100. A.w. 233.

188

door aangeklaagd, beschuldigd, bestraft. 'Zo veel vrome Christenen als er ergens leven, zo veel getuigen verschynen daar tegen 's werelts ongerechtigheit, zo veel stilzwygende beschuldigers' zijn er, te weten van de dwaasheid en boosheid der goddelozen. Wie niet meedoet met de goddelozen, wie niet leeft zoals zij leven; wie niet samen met een dronkaard een borrel wil drinken, wie weigert mee te doen met dobbelen en andere dergelijke spelen; wie in tegenwoordigheid van lasteraars en vloekers wat over God en zijn dienst durft te zeggen, die berispt alleen al daardoor al deze lieden. Maar zij worden er boos om. Toch zullen de rechtvaardigen niet anders kunnen doen en ook niet anders mogen doen.¹⁰¹

Tot heil van anderen

Het was op een vasten- en bededag, 8 febr. 1702, dat Vollenhove preekte over Jer 5:1 'Gaat om door de wijken van Jeruzalem, en zie toe, en verneem en zoek of ge iemand vindt, of er een is die recht doet, die waarheid zoekt; zo zal ik haar (dat is de stad Jeruzalem) genadig zijn'. Rechtvaardigen, zegt Vollenhove, zijn de 'sterkste staatpylarend' Ook dat behoort tot hun heerlijkheid. Voor een grote schare, want er waren in die dienst velen tegenwoordig, zoals Vollenhove zelf niet zonder voldoening heeft opgemerkt, heeft hij dit thema uiteen gezet.¹⁰³

God wilde Jeruzalem nog genadig zijn, als er maar iemand gevonden werd die recht deed en waarheid zocht.¹⁰⁴ Rechtvaardigen hebben ook voor anderen betekenis, dienen het heil van anderen. Zij hebben zelfs betekenis voor een heel volk, voor een heel land. Zij zijn bij machte 'een grote stad, ja een heel land en koninkryk in 't uiterste gevaar te behouden'.¹⁰⁵ Met vele voorbeelden uit de Schrift toont Vollenhove dit dan aan; wij doen uit zijn voorbeelden slechts een keus. Indien er maar enkele rechtvaardigen in Sodom waren geweest zou God op de voorbede van Abraham de stad gespaard hebben.¹⁰⁶

Om de rechtvaardige Noach werd ook de goddeloze Cham in de ark behouden. Omwille van Gods dienaar, de apostel Paulus, bleven 276 manschappen gespaard, toen er storm op stak en het schip waarin zij allen zich bevonden verging.¹⁰⁷ Er staat tegenover dat goddelozen altijd alles bedorven hebben. Wat heeft niet één Achan een

101. A.w. 228v.

102. A.w. 257.

103. A.w. 258.

104. A.w. 266.

105. A.w. 270.

106. A.w. 271. 107. A.w. 273.

189

ellende gebracht over heel Israël! ¹⁰⁸ En desnietteenstaande schuift de blinde wereld de schuld van alle onheilen en rampen op de rechtvaardigen; welk een redeloze en gruwelijke ondankbaarheid.¹⁰⁹

Er bedreigt ons een nieuwe oorlog, zegt Vollenhove. Frankrijk, onze vijand, nadert de grenzen van ons land. Er kunnen allerlei redenen voor aangevoerd worden. De hoofdoorzaak ligt echter in het niet doen van wat recht is en in het niet zoeken van de waarheid. Laat onze toevlucht alleen Gods genade zijn.¹¹⁰ Mochten er nog

rechtvaardigen onder ons zijn. De strenge oordelen Gods zijn verdiend; maar Hij kan ze nog afwenden; *als er maar rechtvaardigen onder ons zijn, al zij het er maar enkelen*. Laat ieder de handen aan het werk slaan. Gij mannen van staat, doet wat ge kunt tot heil van ons volk.111 Gij onbekeerden, bekeert u, opdat het oordeel wordt afgewend.112 Zonder bekering helpen geen vasten- en bededagen.113

Laten alle rechtvaardigen die er nog zijn in de bres springen voor ons volk, met krachtige gebeden.114 Dat is het ware middel tot 's lands behoud. Hier is gewis zegen op te verwachten.115

Op een volgende dank-, vasten- en bededag, te weten op 9 mei 1703, horen wij de dan al meer dan 70 jarige Vollenhove, die inmiddels, zoals wij al vernomen hebben, bijna niet meer in staat was om te preken, zeggen: Met gebeden zullen wij onze vijanden, de Fransen, moeten bestrijden. Wij zullen meer dan henzelf hun goddeloosheid moeten bestrijden.116 Wat een geluk zou het zijn als de Heere opstond om ons te beschermen.117 Daar zou de vijand niet tegen op kunnen.118 Bedenk dit in deze droeve oorlogstijd. Zoek uw heil bij God alleen.119 Bid Hem ijverig om zijn Goddelijke hulp en bijstand.120 Mozes en andere heiligen gaan u daarin voor. Vollenhove zinspeelt hier op de tekst waar de preek in deze dienst over ging, Num 10:35b Sta op Heere, en laat uw vijanden verstrooid worden, en uw haters van uw aangezicht vlieden.' Beroof u niet van Gods

108. A.w. 276.

109. A.w. 278.

110. A.K. 281v.

111. A. w. 283v.

112. A.w. 286.

113. A.w. 288.

114. A.w. 291.

115. A.w. 203.

116. A.w. 371.

117. A.w. 372.

118. A.w. 375.

119. A.w. 379v. 120. A.w. 383.

190

hulp door uw eigen schuld, n.l. door vast te houden aan uw zonden.121 Wie tegen Frankrijk bidt moet niet Frankrijks zonden navolgen.122 Al eens eerder had Vollenhove gezegd: Schuw Frankrijks zonden! God heeft, o Nederland u gezegend en u groot gemaakt; waarom laat ge u dan nu zozeer door Frankrijk bekoren? In dat verband noemt hij dan 'Fransche overdaat en dertelheit', 'Fransche danssery of toneelspel, Fransch gewaat en hooftsieraat, en allerlei nieuwe vonden van Fransche pracht, Fransche valscheit en bedriegerye'. Als straf op onze zonden, ons naapen van al wat Frans is, kan God zeggen: Nu moet ge maar geheel Frans worden! 123 Wij zullen de zonden en de boosheid van onze Franse vijanden moeten haten.124 Wij zullen vrede en een verbond met God moeten sluiten.125 Ook de vromen gaan niet vrijuit.126 Laten ook zij zich bekeren. Dan zal de Heere zich tot u keren, wederkeren.127

Met deze woorden willen wij Vollenhove laten besluiten. Hoezeer. heeft hij persoonlijk meegeleefd met het wel en wee van zijn volk. De jaren die hij als predikant stond in Den Haag, de Hofstad, boden daar alle gelegenheid toe. Hier had

hij zijn relaties, zijn contacten, tot aan het Hof toe. Hier zetelde de regering van de Republiek. Hijzelf was trouwens een keer in Engeland geweest en bezat een Engels eredoctoraat. Hij was waarlijk geen man van beperkte blik en van beperkte belangstelling.

Maar in en ondanks al deze relaties en contacten bleef hij wat hij eens geworden was: dienaar des Woords. Ook een ijveraar, zoals alle Gereformeerde predikanten van die tijd, voor de vreze des Heeren, en voor het onderhouden van de geboden Gods, voor de ware godzaligheid. Niet verblind was hij door de schittering van deze wereld; scherp zag hij de heerlijkheid der rechtvaardigen. Een heerlijkheid die een weerspiegeling is in de gelovigen van Hem die dé Rechtvaardige is, Jezus Christus. Iets van deze heerlijkheid weerspiegelde zich ook in de persoon en het leven van Christus' dienaar, Joannes Vollenhove.

Het is niet doenlijk al de figuren die wij in dit boek aan de lezers hebben voorgesteld en aan het woord hebben gelaten onder één hoofd samen te vatten, wij willen dat ook niet proberen. Zij hadden allen iets eigens. Maar veel meer was hetgeen zij allen gemeenschappelijk hadden.

121. A.w. 387.

122. A.w. 388.

123. A.w. 601v.

124. A.w. 395.

125. A.w. 397.

126. A.w. 605. 127. A.w. 607.

191

Zij hebben elk op eigen wijze getracht dienaren van het Goddelijke Woord te zijn. Zij hebben allen gekend en erkend, ja ook beleefd, het werk van de Heilige Geest. Zo zij geloofden zo spraken zij. Zij waren allen vervuld met een grote liefde tot Christus en zijn gemeente. Het ging hen om het heil der zielen. Nog is in hen allen, dank zij de geschriften die zij nalieten, iets te zien van wat Vollenhove heeft genoemd: *de heerlijkheid der rechtvaardigen*.

